

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 8 • Sayı: 15 • Haziran 2018

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Year: 8 • Number: 15 • June 2018

TRABZON
2018

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 8 - Sayı: 15 - Haziran 2018

Karadeniz Technical University Institute of Social Sciences Journal of Social Sciences

Year: 8 - Number: 15 - June 2018

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Editörler / Editors

Yrd. Doç. Dr. Osman Murat TELATAR – Prof. Dr. Abdülkerim DAŞTAN / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Arş. Gör. Muharrem Akın DOĞANAY – Arş. Gör. Oğuz Yusuf ATASEL / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Sekretarya/ Secretary

Nursel YAVUZ / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Danışma Kurulu - Advisory Board

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkerim DAŞTAN / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Metin BERBER / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Vasfi HAFTACI / Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Suat OKTAR / Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Adem DURSUN / Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERYİĞİT / Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ACUN / Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL / Medipol Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa CİN / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Osman Murat TELATAR / Karadeniz Teknik Üniversitesi

ISSN: 2146–3727

Basım Yeri / Printing Press

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kanuni Kampüsü 61080
Trabzon / Türkiye
E-mail: sbedergi@ktu.edu.tr
Tel: +90 462 377 20 22
Fax: +90 462 325 32 10
<http://dergipark.gov.tr/sbed>
<http://www.ktu.edu.tr/sbedergisi>

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran ve Aralık sayıları ile yılda iki kez yayınlanan ulusal, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan dergimiz; EBSCO, ASOS, TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (TR Dizin) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

BU SAYININ HAKEM KURULU

Ahmet Kemal BAYRAM	Mevhibe COŞAR
Ali ESGİN	Murat Can GENÇ
Aykut KARAKAYA	Mustafa Çağatay OKUTAN
Ayşe Cansu GÖK KISA	Nurdan DEĞİRMENCİ
Birol KARAKURT	Osman MERT
Famil ŞAMİLOĞLU	Sabiha KILIÇ
Fatih TEMİZEL	Seher ŞEN
Gülçin Bilgin TURNA	Selçuk PERÇİN
Hakan PABUÇCU	Serkan BENK
Hasan AYDIN	Süleyman İLASLAN
Hüseyin SADOĞLU	Tarhan OKAN
İmam Bakır ARABACI	Tekin AKDEMİR
İskender PEKER	Zehra ABDİOĞLU
Lütfü ÖZTÜRK	Zülfü DEMİRTAŞ

İÇİNDEKİLER

Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Finansal Performans Değerlendirmesi: Camels Yaklaşımı Financial Performance Evaluation of Bank Deposits in Turkey: Camels Approach <i>Mustafa EMİR Gülay ÇİZGİCİ AKYÜZ</i>	7
Türkiye'de 1990 Sonrası Finansal Krizlerin Dış Borçlarla İlişkisinin Analizi The Analysis of the Relationship Between External Debts and the Financial Crises in Turkey After 1990 <i>Mete DİBO Ahmet ULUSOY</i>	27
Çalışan Çocukların Sorunları Üzerine Bir Araştırma A Research on the Problems of Children Working <i>Salih DURSUN Esmâ AKSAKAL</i>	41
Online Giyim Alışverişinde Tüketicilerin Karşılaştıkları Sorunların Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi Investigations of Gender Variables on the Problems of Consumers in Online Apparel Shopping <i>Saliha AĞAÇ Serap DENGİN SEVİNİR Tuğba YILMAZ</i>	57
Sosyal Hesaplar Matrisi Üzerinden Çarpan Analizi: Türkiye İçin Bir Uygulama Modeling of Economy With Social Accounting Matrix: An Application for Turkish Economy <i>Zeynep KARACA</i>	73
İktisat Dergilerine Göre Osmanlı Devleti'nin İktisadi Durumu (1857-1923) Economic Situation of the Ottoman Empire According to the Economic Journals (1857-1923) <i>Kenan DEMİR</i>	91
6360 Sayılı Yasa'nın Yerel Yönetimler Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi The Analysis of the Law Numbered 6360 in Terms of the Local Government Economics <i>Recep TEMEL Berkan KARAGÖZ</i>	117
Tezer Özlü'nün Eserlerinde Yabancılaşma Bağlamında Gitme Temi In the Art Works of Tezer Özlü, Leaving Theme in the Context of Estrangement <i>Hasan AKGÖĞ</i>	133

TÜRKİYE'DEKİ MEVDUAT BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ: CAMELS YAKLAŞIMI^{*,**}

FINANCIAL PERFORMANCE EVALUATION OF BANK DEPOSITS IN TURKEY: CAMELS APPROACH

Araştırma Makalesi
Research Paper

Mustafa EMİR^{***}
Gülay ÇİZGİCİ AKYÜZ^{****}

Öz:

Uzaktan gözetim amacıyla kullanılan CAMELS derecelendirme sistemi, finansal göstergeleri birlikte değerlendiren önemli performans değerlendirme araçlarından birisidir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı; Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarının CAMELS derecelendirme sistemi ile performans endekslerinin oluşturulması ve değerlendirilmelerinin ortaya konulmasıdır. Çalışmada, Türkiye'de faaliyette bulunan toplam 22 mevduat bankasına ait 2003:Q3-2016:Q2 dönemi verileri kullanılmıştır. Türk Bankacılık Sektörünün, hem genel olarak hem de gruplar bazında CAMELS analizi yapılmış, her bir CAMELS bileşeni için performanslar değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; sermaye yeterliliği, aktif kalitesi ve likidite bileşenlerinde yabancı sermayeli mevduat bankalarının, yönetim kabiliyeti ile karlılık bileşenlerinde kamusal sermayeli mevduat bankalarının ve piyasa riskine duyarlılık bileşeninde ise özel sermayeli mevduat bankalarının en yüksek performansı gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Mevduat Bankaları, CAMELS.

Abstract:

CAMELS rating system, which is an off-site monitoring system, is one of the most important performance evaluation tools that evaluate financial indicators together. The main purpose of this study is to establish the performance index of the deposit banks operating in Turkey with the CAMELS rating system and to present the evaluations. In this study, the data between 2003:Q3-2016:Q2 period of total 22 deposit banks operating in Turkey were used. The CAMELS Analysis of the Turkish Banking Sector has been made both in general and in groups and performances were evaluated for each CAMELS component. According to the results, it is determined that the foreign deposit banks have the highest performance in the capital adequacy, asset quality and liquidity components; the state-owned banks have the highest performance in the management capability and earnings components; and the private deposit banks have the highest performance in the market sensitivity components.

Keywords: Financial Performance, Deposit Banks, CAMELS.

* Makale Geliş Tarihi: 22.12.2017
Makale Kabul Tarihi: 24.05.2018

** Bu çalışma, Prof. Dr. Mustafa EMİR danışmanlığında yürütülen Gülay ÇİZGİCİ AKYÜZ tarafından hazırlanan ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Makro Ekonomik Göstergelerin Türk Bankacılık Sektörü Performansı Üzerine Etkileri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

*** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, memir@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2891-3085

**** Öğr. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon Üniversitesi), Vakıfkebir MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, gulayakyuz@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7594-1994

GİRİŞ

Denetim otoriteleri tarafından, finansal yenilik ve küreselleşmenin yaratacağı olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak için alınan önlemler, bankacılık denetimlerinde yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiş ve buna bağlı olarak yeni sistemler ortaya konmuştur. Bu yeni sistemler bir bankanın finansal durumunda ve risk profilindeki değişiklikleri gözlemlemek, değerlendirmek ve eyleme geçmek için zamanında uyarı oluşturmak için kullanılmaktadır (Sarker, 2005: 3). Bankalarda uygulanan risk yönetimi ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen gözetim ve denetim faaliyetleri ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Her ülkede uygulanan farklı düzenlemeler olmakla beraber genel olarak ortak noktalar üzerinde hareket edilmektedir. Gözetim ve denetim faaliyetlerinde genel olarak “yerinde denetim” (on-site examinations) ve “uzaktan gözetim” (off-site monitoring) olmak üzere iki temel sistem kullanılmaktadır (Çinko ve Avcı, 2008: 26). Yerinde denetim faaliyetlerinde denetçiler bankaları birçok yönden denetime tabi tutarak değerlendirmektedir. Bu denetim faaliyetleri sık yapıldığında bankalar için maliyet artmakta, ayrıca denetçinin subjektif değerlendirmesini içermektedir. Denetim otoriteleri, bankaların finansal durumunun güncel olarak değerlendirilmesini sağlamak ve periyodik olarak yapılan yerinde denetim derecelendirme sistemini desteklemek için uzaktan gözetim sistemleri veya erken uyarı modelleri geliştirmiştir (Cole ve Gunther, 1998: 2).

Bu çalışmanın temel amacı; Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının CAMELS derecelendirme sistemi ile performans endekslerinin (bileşenler, gruplar ve genel olarak) oluşturulması ve değerlendirilmelerinin ortaya konulmasıdır. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde CAMELS derecelendirme sisteminin oluşturulması ve bileşenleri açıklanmıştır. İkinci bölümde literatürde yer alan CAMELS derecelendirme sistemi ile ilgili çalışmalar irdelenmiştir. Üçüncü bölümde Türk Bankacılık Sektörü’ performans analizi CAMELS derecelendirme sistemine göre yapılmış ve sonuçlar irdelenmiştir. Bu analizler, bankacılık sektörü, kamusal-özel ve yabancı sermayeli mevduat bankaları, yerli ve yabancı sermayeli mevduat bankaları ve bileşenler olarak ayrı ayrı yapılmıştır. Çalışmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde ise bulgulara ortaya konulup değerlendirilmiş ve bu bulgulardan yola çıkarak görüş ve öneriler sunulmuştur.

1. CAMELS Derecelendirme Sistemi ve Bileşenleri

1979 yılında ABD’de bankacılık sektörünü düzenleme ve denetleme kuruluşu olan Federal Finansal Kurumlar İnceleme Komitesi (Federal Financial Institutions Examination Council-FFIEC), Tek Düzey Finansal Kurumlar Derecelendirme Sistemi (Uniform Financial Institutions Rating System-UFIRS) olarak adlandırılan CAMEL sistemini kurmuştur. Bu sistem ilk olarak ABD Ulusal Para Denetleme Kurumu (Office of the Comptroller of Currency-OCC), ABD Merkez Bankası (Federal Reserve Bank-FED) ve FDIC tarafından kullanılmıştır. Yerinde banka denetimini takiben, çeşitli oranlar kullanılarak hesaplanan beş CAMEL bileşenin her biri için 1-5 arası bir ölçek üzerinden bir puan sistemi ortaya kon-

¹ Çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankaları esas alınmış ve endekslerin oluşturulmasında Türk Bankacılık Sektörü olarak ifade edilmiştir.

maktadır. Buna göre “1”, ilgili bileşende en yüksek performans gösteren bankaları göstermekte ve 1’e göre 2, 3, 4 ve 5 kötüleşen durumu göstermektedir. CAMEL’i oluşturan her bir bileşen bu şekilde hesaplandıktan sonra, bu bileşenlerin ağırlıklı ortalaması alınmakta ve bileşik puan olarak bilinen tek bir özet ölçü atanmaktadır. Bileşik puan, o bankanın CAMEL notunu vermektedir. Bu değerlendirme yapılırken bileşen ağırlıkları denetçi tarafından belirlenmektedir. Ağırlıklar belirlenirken bankanın yapısı, büyüklüğü, uzmanlığı dikkate alınan faktörler arasında yer almaktadır. 1996 yılında CAMEL, piyasa riskine duyarlılığı simgeleyen “S” altıncı bileşenin eklenmesi ile CAMELS’e dönüşmüştür (Cole ve Wu, 2009: 2).

CAMELS derecelendirme sistemi, bir bankanın yönetsel, operasyonel ve finansal uygunluk performansının değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bankaların hesaplanan CAMELS derecesi 1 ile 5 arasındadır. Tablo 1’de CAMELS bileşenlerinin derecelendirme aralığı ve derecelendirme analizleri verilmektedir.

Tablo 1: CAMELS Bileşenlerinin Derecelendirilmesi

Derecelendirme Ölçeği	Derecelendirme Aralığı	Derecelendirme Analizleri
1	1,0-1,4	Güçlü Performans
2	1,5-2,4	Yeterli Performans
3	2,5-3,4	Orta Performans
4	3,5-4,4	Marjinal Performans
5	4,5-5,0	Yetersiz Performans

Kaynak: Sahajwala ve Bergh, 2000, s.47

CAMELS, mevduat bankalarının faaliyetlerindeki riskin derecesinin belirlenmesinde kullanılan bir sistemdir. Bu sistem, bankaların yükümlülüklerini aksatmadan ve eksiksiz olarak yerine getirip getirmeyeceklerini çeşitli oranlar kullanarak belirlemektedir. CAMELS adını 6 temel bileşenin İngilizce adlarının baş harflerinden almaktadır. Bunlar (NCUA Letter To Credit Unions, 2000: 4): C: Sermaye Yeterliliği (The Adequacy of Capital), A: Aktif Kalitesi (The Quality of Assets), M: Yönetim Kabiliyeti (The Capability of Management), E: Karlılık (The Quality and Level of Earnings), L: Likidite (The Adequacy of Liquidity), S: Piyasa Riskine Duyarlılık (The Sensitivity of Market Risk).

“C” Sermaye Yeterliliği: Sermaye üyeleri, bankanın finansal hizmetler vermeye devam edeceğine dair güven vermektedir. Sermaye gerekliliklerini kanuna uygun yerine getirmek sermaye yeterliliğini belirlemede önemli bir faktörken, banka faaliyetleri ve risk pozisyonu yasal gerekliliklerin ötesinde ek sermaye garantisi vermektedir. “A” Aktif Kalitesi: Aktif kalitesi derecesi, mevcut durumun bir göstergesidir ve ekonomik durumlara, var olan uygulamalara ve eğilimlere göre gelecekteki olumsuzlukların veya gelişmelerin göstergesidir. “M” Yönetim Kabiliyeti: Yönetim, mevcut durumu ileriye dönük olarak yansıtan ve bankanın faaliyetlerinde karşılaştığı finansal stresi doğru olarak belirleyip karşılık verip veremeyeceğinin önemli bir belirleyicisidir. “E” Karlılık: Bankanın sürekliliği, sahip olduğu varlıkları

üzerinden tatmin edici bir getiri elde etmedeki yeteneğine bağlıdır. Bu yetenek, bankanın büyürken masraflarını karşılayabilmesini, rekabet edebilmesini, sermaye artırımına gidebilmesini sağlamaktadır. “L” Likidite: Likidite pozisyonu, faiz oranı ve likidite risklerinin belirlenmesi, ölçülmesi, izlenmesi, raporlanması ve kontrol edilmesi faaliyetlerinin bütünüdür (NCUA Letter To Credit Unions, 2000: 1-17) “S” Piyasa Riskine Duyarlılık: Faiz oranlarının, döviz kurlarının, emtia fiyatlarının veya hisse senedi fiyatlarındaki değişikliklerin bir finansal kurumun kazançlarını veya sermayesini olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermektedir (<https://www.fdic.gov/news/news/financial/1996/fil96105.html>, 19.12.2017).

2. Literatür Çalışması

Bu bölümde bankacılık sektörü performans endeksi olarak kullanılan CAMELS derecelendirme sistemi ile ilgili literatürdeki çalışmalar inceleme konusu yapılmıştır.

Tablo 2’de literatürde bu alanda yapılmış bazı çalışmalar özetlenmiştir.

Tablo 2: CAMELS Derecelendirme Sistemi Konusunda Literatür

Yazar(lar) ve Yıl	Uygulama Alanı ve Dönemi	Değişkenler	Yöntem	Bulgular
Whalen ve Thomson (1988)	-Ohio, Batı Pennsylvania, Doğu Kentucky ve West Virginia'nın Panhandle Bölgesi -1983: 11-1986:7, -58 banka	CAMEL bileşik endeksi, düşük sermaye, düşük aktif kalitesi, daha düşük karlılık veya daha az likidite.	Lojistik Regresyon Analizi	Düşük sermaye, düşük aktif kalitesi, daha düşük karlılık veya daha az likidite ile düşük CAMEL derecesi arasında pozitif ilişki.
Kaya (2001)	-Türkiye -1997 ve 2000 -45 mevduat bankası	CAMELS bileşik endeksi.	Probit Regresyon Analizi	CAMELS Türk bankacılığına uygun ve model başarısız bankaları 1997 de %60, 2000’de %83 doğru tahmin etmekte.
Ersoy (2003)	-Türkiye -1998-2000 -39 özel mevduat bankası	CAMEL bileşik endeksi.	Karşılaştırmalı Analiz	TMSF’ye devredilen bankalar devredilmeden ve krizden önce, devredilmeyen bankalara göre daha düşük bir performans göstermekte.
Kılıç ve Fettahoğlu (2005)	-Türkiye -2000-2004 -48-55 arası kamusal, özel ve yabancı mevduat ile kalkınma ve yatırım bankaları	CAMELS bileşik endeksi.	Karşılaştırmalı Analiz	Yatırım ve kalkınma ile yabancı bankalar diğer gruplara göre daha yüksek performans göstermekte ve yönetim ile likidite bileşenleri sektör genelinin altında kalmakta.
Ramirez vd. (2005)	- ABD -1985:Q1-1993 ve 1994-2004:Q4 - Tüm eyaletlerdeki bankalar	CAMEL bileşik endeksi, reel krediler, kredi ve kira gelirleri, cari olmayan krediler, gerçek devlet ürünü geliri	Regresyon Analizi	Yönetim bileşeni ilk periyotta, sermaye yeterliliği ve aktif kalitesi bileşenleri ikinci periyotta daha etkili.

Tablo 2'nin Devamı: CAMELS Derecelendirme Sistemi Konusunda Literatür

Günsel (2007)	-KKTC -1999-2002 -23 banka	CAMELS bileşik endeksi.	Çok Değ. Lojistik Regresyon Analizi	Düşük Sermaye yeterliliği, karlılık ve likidite banka başarısızlığını artırmakta ve aktif büyüklüğü başarısız olmak için çok büyük politikasını desteklemekte.
Kandemir ve Demirel Arıcı (2013)	-Türkiye -2001-2010 -25 kamusal, özel ve yabancı mevduat bankası	CAMELS bileşik endeksi.	Karşılaştırmalı Analiz	Sermaye yeterliliği Basel II standartlarının üzerinde, aktif kalitesi ve yönetim kabiliyetinde yabancı bankalar, karlılık ve likiditede kamusal bankalar yüksek performans göstermekte, piyasa riskine en fazla yabancı bankalar maruz kalmakta.
Helhel ve Varshalomidze (2014)	-Gürcistan -2007-2013 -6 Yerli ve özel mevduat bankası	CAMELS bileşik endeksi.	Karşılaştırmalı Analiz	Sermaye yeterlilik bileşeni Basel II standartlarının üzerinde, bankaların yıllar itibarı ile CAMELS değeri değişmemekte.
Çağıl ve Mukhtarov (2014)	-Azerbaycan -2007-2010 -20 yerli ve yabancı mevduat bankası	CAMELS bileşik endeksi.	Karşılaştırmalı Analiz	Aktif kalitesi ve piyasa riskine duyarlılıkta yerli, sermaye yeterliliği, yönetim kabiliyeti, karlılık ve likiditede yabancı sermayeli mevduat bankaları daha yüksek performansa sahip.
Rozzani ve Rahman (2013)	-Malezya -200-2010 -35 geleneksel ve İslami banka	CAMELS bileşik endeksi, banka büyüklüğü, işletme maliyeti ve kredi riski ve sahiplik değişkenleri.	Panel Veri Analizi	Sermaye yeterliliği ve karlılıkta geleneksel bankalar daha yüksek performansa sahip, işletme maliyetleri geleneksel bankaların performansıyla negatif, kredi riski İslami bankaların performansıyla pozitif ilişkili.
Ege vd. (2015)	-Türkiye -2002-2010 -27-41 kamusal, özel ve yabancı mevduat bankaları	CAMELS bileşik endeksi.	Karşılaştırmalı Analiz	Sermaye yeterliliği, yönetim kabiliyeti, karlılık ve piyasa riskine duyarlılıkta kamusal, aktif kalitesi ve likiditede yabancı sermayeli mevduat bankaları daha yüksek performansa sahip.
Gümüş ve Nalbantoğlu (2015)	-Türkiye -2002-2013 -29 kamusal, özel, yabancı ve katılım bankası	CAMELS bileşik endeksi.	Karşılaştırmalı Analiz	Sermaye yeterliliğinde kamusal, aktif kalitesi ve yönetim kabiliyetinde özel ve yabancı, karlılıkta özel, likiditede kamusal ve yabancı, piyasa riskine duyarlılıkta katılım ve yabancı sermayeli mevduat bankaları daha yüksek performansa sahip.

Tablo 2'nin Devamı: CAMELS Derecelendirme Sistemi Konusunda Literatür

Güney ve Ilgın (2015)	-Türkiye -2002-2012 -24 kamusal, özel ve yabancı mevduat bankası	CAMELS bileşik endeksi.	Karşılaştırmalı Analiz	Bileşik CAMELS değerinde ve sermaye yeterliliği, aktif kalitesi ve likiditede yabancı bankalar, yönetim kabiliyeti ve piyasa riskine duyarlılıkta özel sermayeli mevduat bankaları daha yüksek performansa sahip.
Getahun (2015)	-Etiyopya -2010-2014 -14 mevduat bankası	CAMEL bileşik endeksi, aktif karlılık ve özsermaye karlılığı.	Dengeli Panel, Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi	Sermaye yeterliliği, aktif kalitesi ve yönetim kabiliyeti ile karlılık oranları arasında negatif, karlılık ve likidite ile karlılık oranları arasında pozitif ilişki.
Muhamad ve Hashim (2015)	-Malezya -2008-2012 -35 yerli, yabancı, uluslararası İslami mevduat ve yatırım bankaları	CAMEL bileşik endeksi, aktif karlılık ve özsermaye karlılığı.	Regresyon Analizi	Sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, karlılık ve likidite bankalarının performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip.

3. Türk Bankacılık Sektörü Performans Analizi: CAMELS Derecelendirme Sistemi

CAMELS performans endeksi oluşturulurken 20 adet oran kullanılmıştır. Bu oranların seçiminde performans ölçütü olma konusunda genel kabul görmüş olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca, oran seçiminde literatürde yapılan çalışmalarda kullanılan ortak oranlar dikkate alınmıştır. Buna ilave olarak Türkiye Bankalar Birliğinin sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, karlılık, likidite ve gelir-gider oranları olarak ele aldığı oran grupları da dikkate alınmıştır. CAMELS derecelendirme sisteminde bileşik endeks hesaplanırken her bir bileşene aynı ağırlık verilmemiş, her bir bileşenin performans üzerindeki etkileri ve önemleri dikkate alınarak ağırlıklandırılmıştır. Her bir bileşen için kullanılan oranın ağırlıklandırılması, bileşen içindeki önemine göre yapılmıştır. Finansal oran ile CAMELS bileşeni arasındaki ilişkinin yönü ve kullanılan ağırlıklar Kılıç ve Fettahoğlu (2005) ve Kaya (2001)'nin çalışmalarından derlenmiştir. Çalışmada 3 kamusal, 7 özel ve Türkiye'de kurulmuş ve/veya Türkiye'de şube açmış 12 yabancı sermayeli olmak üzere toplam 22 mevduat bankasına ilişkin 2003:Q3-2016:Q2 dönemi verileri kullanılarak bileşik CAMELS değeri oluşturulmuştur.

3.1. Bankacılık Sektörü ve Banka Grupları Performans Endekslerinin Karşılaştırılması

Türk Bankacılık Sektörü performans endeksi olarak hesaplanan bileşik CAMELS değerinin analiz ve yorumlarında mevduat bankaları kamusal sermayeli, özel sermayeli ve Türkiye'de kurulmuş ve/veya Türkiye'de şube açmış yabancı sermayeli olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.

Tablo 3'de Türk Bankacılık Sektörü genel ve grup bazında altı bileşenin ağırlıklı ortalamalarına göre gösterdikleri CAMELS performans endeksi yer almaktadır. Tablo 3'de bankacılık sektörü performans analizi incelendiğinde, bankacılık sektörü performansının pozitif olduğu yıllarda özel sermayeli ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının performanslarının da pozitif ve yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca, bu grupların sektör içerisindeki yoğunluklarının kamusal sermayeli mevduat bankalarından fazla olması nedeniyle sektörü olumlu etkilediği ve genel performansın ilgili dönemde pozitif değer almasını sağladığı görülmüştür. Kamusal sermayeli mevduat bankalarının incelenen dönem kapsamında CAMELS bileşik endeks ortalamalarının negatif ve düşük değer aldığı, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının ise genel endeks ortalamasının pozitif değer aldığı tespit edilmiştir. Sektörün bileşik performans değeri ortalamasının da pozitif değer aldığı saptanmıştır. Buna ilave olarak 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin bankacılık sektörü performansını olumsuz etkilediği görülmüştür. Genel performans endeksini oluşturan bileşenlerden sermaye yeterliliği, karlılık ve likidite bileşenleri performansa pozitif, aktif kalitesi, yönetim yeterliliği ve piyasa riskine duyarlılık bileşenleri ise performansa negatif değerler vermişlerdir. 2001 yılında yaşanan uluslararası krizden sonra bankacılık alanında yapılan düzenlemeler ve Basel II standartlarında yer alan asgari sermaye yeterlilik rasyosunun özellikle kamusal sermayeli mevduat bankalarında kriterin üzerinde yer alması bankacılık sektörünün performans endeksinin ilk dönemlerde yüksek olmasının bir göstergesi niteliğindedir. Bu bulgu, Dinçer ve diğerleri (2011) tarafından bankacılık sektörü performans değerlendirilmesinin incelendiği çalışmanın sonuçları ile desteklenmektedir.

Tablo 3: Genel ve Grup Bazında CAMELS Performans Endeksi

Yıl	Türk Bankacılık Sektörü	Kamu Ser. Bank.	Özel Ser. Bank.	Yabancı Ser. Bank
2003	0.43	-1.18	2.20	-0.19
2004	1.44	-1.64	8.96	-2.18
2005	-0.48	0.26	-0.11	-0.89
2006	-0.29	0.63	-0.42	-0.44
2007	0.28	-0.37	-0.87	1.11
2008	-0.26	-1.28	-0.70	0.24
2009	0.24	-0.57	-0.62	0.94
2010	0.33	0.10	-0.10	0.64
2011	0.44	-0.07	-0.26	0.98
2012	0.37	-0.25	-0.68	1.14
2013	-0.08	-0.10	-0.31	0.06
2014	-0.13	-0.25	-0.54	0.13
2015	-0.37	-0.21	-0.55	-0.30
2016	-0.69	0.42	-0.47	-1.09

Banka grupları içerisinde endeksin pozitif değer aldığı yıllar açısından en iyi performansla sahip grubun yabancı sermayeli mevduat bankaları olduğu saptanmıştır. Elde edilen

bu bulgu, Kılıç ve Fettahoğlu (2005) ile Güney ve Ilgın (2015) tarafından yapılan Türk Bankacılık Sektörünün performans değerlendirmesinin incelendiği çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir. Yabancı sermayeli mevduat bankalarını kamusal sermayeli mevduat bankaları izlemekte, en düşük performansa sahip banka grubunun özel sermayeli mevduat bankaları olduğu görülmektedir.

3.2. Yerli ve Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Performans Endekslerinin Karşılaştırılması

Tablo 4'te Türk Bankacılık Sektörünün yerli ve yabancı sermayeli mevduat bankaları olarak gruplandırılarak altı bileşenin ağırlıklı ortalamalarına göre gösterdikleri CAMELS performans endeksi yer almaktadır.

Tablo 4: Yerli ve Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının CAMELS Performans Endeksi

Yıl	Yerli Bank. CAMELS	Yabancı Bank. CAMELS
2003	1.18	-0.19
2004	5.78	-2.18
2005	0.00	-0.89
2006	-0.11	-0.44
2007	-0.72	1.11
2008	-0.87	0.24
2009	-0.60	0.94
2010	-0.04	0.64
2011	-0.20	0.98
2012	-0.55	1.14
2013	-0.24	0.06
2014	-0.45	0.13
2015	-0.45	-0.30
2016	-0.20	-1.09

Tablo 4'te yabancı bankaların incelenen dönem içerisinde endeksin pozitif değer aldığı yıllar açısından yerli sermayeli mevduat bankalarından daha iyi bir performansa sahip oldukları tespit edilmiştir. Yabancı sermayeli mevduat bankalarının bileşik CAMELS değerinin 2003-2006 yılları arası negatif olduğu, bu dönemden sonra ise hemen hemen aynı seviyede pozitif olduğu görülmektedir. Bununla beraber bu grubun performans değerinin 2014 yılı sonrası yine düşerek negatif olduğu tespit edilmiştir. Yerli sermayeli mevduat bankalarının ise ilk dönemlerde pozitif olan performans değerinin 2006 yılından sonra düşerek dönem sonuna kadar negatif olduğu bulunmuştur. Ayrıca 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin yerli sermayeli mevduat bankaları üzerinde olumsuz etki yarattığı tespit edilmiştir. Krizin yabancı sermayeli mevduat bankalarının performansını olumsuz etkilemesinin nedeni yabancı sermayeli mevduat bankalarının kredi verirken müşteri seçmeleri ve yüksek ödeme gücüne sahip müşterileri tercih etmeleri şeklinde yorumlanabilir.

3.3. Performans Endeksi Bileşenlerinin Analizi

Çalışmanın bu kısmında sektör ve gruplar bazında her bir bileşenin performans karşılaştırması yapılmıştır.

3.3.1. Sermaye Yeterliliği Performans Endekslerinin Karşılaştırılması

Sermaye yeterliliği, bankanın finansal gücünün bir göstergesidir ve bankanın beklenmedik kayıpları telafi etme kabiliyetini yansıtmaktadır. Bu bileşen, bankanın finansal sağlamlığı ile pozitif ilişkilidir (Atikoğulları, 2009: 216).

Tablo 5: Sermaye Yeterliliği Performans Endeksi

Yıl	Türk Bankacılık Sektörü	Kamu Ser. Bank.	Özel Ser. Bank.	Yabancı Ser. Bank
2003	5.09	21.38	0.71	3.58
2004	3.89	7.44	4.11	2.87
2005	3.17	11.63	2.83	1.25
2006	4.94	11.59	-0.67	6.55
2007	8.24	9.77	-1.46	13.52
2008	6.59	-0.33	5.75	8.80
2009	6.13	-2.09	2.28	10.43
2010	5.95	0.98	3.84	8.43
2011	4.82	1.11	4.24	6.08
2012	5.97	0.53	2.31	9.47
2013	5.68	1.57	3.96	7.71
2014	6.91	0.73	-2.08	13.69
2015	7.87	0.28	-1.92	15.48
2016	7.19	0.41	-0.26	13.24

Tablo 5'te sermaye yeterliliği bileşeni açısından hem Türk Bankacılık Sektörü hem de gruplar bazında performanslar gösterilmiştir. Sermaye yeterliliği bileşenini temsilen çalışmada, sermaye yeterlilik rasyosu, özsermaye/toplam aktif ve net dönem karı/toplam aktif oranları olmak üzere üç oran kullanılmıştır. Kullanılan tüm oranlar bileşene pozitif yönde etki etmektedir. Bu oranlar içerisinde sermaye yeterlilik rasyosunun bileşen içindeki ağırlığı daha yüksektir. Sermaye yeterlilik rasyosu çalışmada kullanılan tüm bankalarda, sektör ve gruplar bazında ve hemen hemen her dönemde yasal sınır olan %8'in altına düşmemiştir. Bu oranın 2001 yılı finansal kriz sonrası dönemde özellikle kamusal sermayeli mevduat bankalarında oldukça yüksek bir seviyededir. Bu dönemden sonraki dönemlerde düştüğü görülmüştür. Kamusal sermayeli mevduat bankalarını yabancı ve özel sermayeli mevduat bankaları takip etmiştir. Bu oranın yüksek olmasının nedeni kriz sonrası dönemde bankacılık sektöründe yeniden yapılandırma programı ile Basel II standartlarının getirmiş olduğu kriterlere uyum politikalarıdır.

Sektörde sermaye yeterlilik rasyosu dönem sonunda ilk döneme göre %40 azalmıştır. Gruplar bazında en yüksek değişime %87 azalışla kamusal sermayeli mevduat bankaları sahiptir. Bu bankaları %50 azalış ile yabancı sermayeli ve %6 azalış ile özel sermayeli mevduat bankaları izlemektedir. Özsermaye/toplam aktif oranındaki değişim sektörde çok düşük olmakla beraber, değişimin en yüksek olduğu grup -%14 ile özel sermayeli mevduat bankalarıdır. Bunu %8 ile yabancı ve -%7 ile kamusal sermayeli mevduat bankaları izlemektedir. Net dönem karı/toplam aktif oranındaki değişim sektörde -%59, yabancı sermayeli mevduat bankalarında -%59 ve sırasıyla kamusal ve özel sermayeli mevduat bankalarında -%58 ve -%62'dir. Sermaye yeterlilik bileşenleri içerisinde sektörde en fazla değişim sermaye yeterlilik rasyosunda yaşanmıştır.

Tablo 5'e göre gruplar bazında sermaye yeterliliği bileşeninde en yüksek performansı yabancı sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği tespit edilmiştir. Yabancı sermayeli mevduat bankalarından sonra, kamusal sermayeli mevduat bankalarının geldiği ve en düşük performansı ise sektör ortalamasının çok altında kalan özel sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği görülmüştür. Elde edilen bu bulgular, Kılıç ve Fettahoğlu (2005), Çağıl ve Mukhtarov (2014) ile Güney ve Ilgın (2015) tarafından yapılan Türk Bankacılık Sektörünün performans değerlendirmesinin incelendiği çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir.

3.3.2. Aktif Kalitesi Performans Endekslerinin Karşılaştırılması

Aktif kalitesi yüksek kredi riski ile çalışan bankalar için büyük bir öneme sahiptir. Bankalarda kredi riskinin tamamen ortadan kaldırması arzulan bir durum olsa da, bu riskin makul sınırlar dahilinde düzgün bir şekilde yönetilmesi ve kontrol edilmesi daha önemlidir. Aktif kalitesine ilişkin kullanılan oranlardan biri takipteki kredi/toplam kredilerdir. Bu oranın önemi kredinin tahsil edilemeyeceği düşünüldüğünde ortaya çıkmaktadır (Hays ve diğerleri, 2009: 8). Takipteki kredilerin değeri yükseldikçe, bankanın karlılığı ve faaliyetlerine devam etmesi için bir tehdit oluşturan daha düşük aktif kalitesi anlamına gelmektedir (Atikoğulları, 2009: 216). Aktif kalitesi bileşenini temsilen çalışmada, takipteki krediler (net)/toplam kredi ve alacaklar, duran aktif/toplam aktif, toplam kredi ve alacaklar/toplam aktif oranları olmak üzere üç oran kullanılmıştır. Kullanılan ilk iki oran bileşene negatif yönde, diğer oran ise pozitif yönde etki etmektedir. Bu oranlar içerisinde takipteki krediler (net)/toplam kredi ve alacaklar oranının bileşen içindeki ağırlığı daha yüksektir.

Tablo 6'da aktif kalitesi bileşeni açısından hem Türk Bankacılık Sektörü hem de gruplar bazında performanslar gösterilmiştir.

Tablo 6: Aktif Kalitesi Performans Endeksi

Yıl	Türk Bankacılık Sektörü	Kamu Ser. Bank.	Özel Ser. Bank.	Yabancı Ser. Bank
2003	-6.76	-40.77	-12.73	5.23
2004	-8.00	-43.26	-11.98	3.13
2005	-16.99	-17.95	-9.07	-21.37
2006	-11.85	-6.66	-12.37	-12.84
2007	-5.80	-25.23	-15.87	4.93
2008	-6.49	-24.71	-16.15	3.70
2009	-3.63	-6.32	-15.62	4.04
2010	-2.53	-1.89	-9.43	1.34
2011	-1.98	-2.59	-10.72	3.28
2012	-3.24	-0.92	-13.98	2.44
2013	-14.02	-2.13	-7.07	-21.06
2014	-12.45	-4.47	-5.70	-18.39
2015	-21.01	-3.24	-6.08	-34.16
2016	-22.16	7.54	-2.25	-41.20

Tablo 6'ya göre gruplar bazında aktif kalitesi bileşeninde en yüksek performansı sektör ortalaması üzerinde olan yabancı sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği tespit edilmiştir. Yabancı sermayeli mevduat bankalarını, performansı sektör ortalaması altında kalan özel sermayeli mevduat bankalarının izlediği ve en düşük performansı ise sektör ortalaması altında kalan kamusal sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgular Kandemir ve Demirel Arıcı (2013), Ege ve diğerleri (2015), Gümüş ve Nalbantoğlu (2015) ile Güney ve Iğın (2015) tarafından yapılan Türk Bankacılık Sektörünün performans değerlendirmesinin incelendiği çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir.

Sektörde takipteki krediler (net)/toplam kredi ve alacaklar oranı dönem sonunda ilk döneme göre %26 azalmıştır. Kamusal sermayeli mevduat bankalarında %94 ve özel sermayeli mevduat bankalarında ise %74 azalış olmuştur. Yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise bu değişiklik pozitif ve %129 düzeyinde gerçekleşmiştir. Duran aktif/toplam aktif oranındaki değişim sektör ve tüm gruplarda azalış yönünde olmuştur. Bu azalış sektörde %60, yabancı sermayeli mevduat bankalarında %63, özel sermayeli mevduat bankalarında %59 ve kamusal sermayeli mevduat bankalarında %55 düzeyinde gerçekleşmiştir. Toplam kredi ve alacaklar/toplam aktif oranında diğer oranlara göre değişim artış yönünde ve yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bu değişim en yüksek kamusal sermayeli mevduat bankalarında yaşanmış, bu bankaları özel sermayeli mevduat bankaları takip etmiştir. Sektördeki değişim %90 ve yabancı sermayeli mevduat bankalarındaki değişimde %51 düzeyinde gerçekleşmiştir. Aktif kalitesi bileşeni içinde en yüksek değişim toplam kredi ve alacaklar/toplam aktif oranında yaşanmıştır. Bankalarda özellikle yurt içi şubelerde kullanılan kredilerin 2004 yılından itibaren artış göstermesi toplam kredi ve alacakların yıllar içinde aktif içerisindeki payının artmasına neden olmuştur.

3.3.3. Yönetim Kabiliyeti Performans Endekslerinin Karşılaştırılması

Yönetim kabiliyeti 6 bileşen karşılaştırıldığında en ileriye dönük bileşen olarak ele alınmaktadır. Bu bileşeni ölçmek diğer bileşenlere göre daha zordur. Bunun nedeni sadece mevcut finansal performansa bağımlı olmamasıdır. Bu bileşen, eğitim seviyesi ve yönetim uzmanlığı gibi çok çeşitli unsurları da içermektedir (Atikoğulları, 2009: 216).

Yönetim kabiliyeti bileşeninin bileşik CAMELS değeri üzerindeki ağırlığı piyasa riskine duyarlılık bileşeni ile beraber diğer bileşenlere göre düşüktür. Bu bileşenin bileşik CAMELS değeri üzerindeki etkisi dönem boyunca negatif olarak hesaplanmıştır.

Yönetim kabiliyeti bileşenini temsilen çalışmada, takipteki krediler (net)/toplam kredi ve alacaklar, şube başına net kar, diğer faaliyetlerden gider/toplam aktif oranları olmak üzere üç oran kullanılmıştır. Şube başına net kar oranı bileşene pozitif yönde, diğer oranlar ise negatif yönde etki etmektedir. Bu oranlar içerisinde takipteki krediler (net)/toplam kredi ve alacaklar oranının bileşen içindeki ağırlığı daha yüksektir.

Sektörde takipteki krediler (net)/toplam kredi ve alacaklar oranı dönem sonunda ilk döneme göre %26 azalmıştır. Kamusal sermayeli mevduat bankalarında %94 ve özel sermayeli mevduat bankalarında ise %74 azalış olmuştur. Yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise bu değişiklik pozitif ve %129 düzeyinde gerçekleşmiştir. Şube başına net kardaki değişim sektör ve gruplar bazında artış yönündedir. Bu artış sektörde dönem sonunda ilk döneme göre %217, kamusal sermayeli mevduat bankalarında %100, özel sermayeli mevduat bankalarında %140 ve yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise %317 olmuştur. Şube başına net kardaki değişimin en fazla yaşandığı grubun yabancı sermayeli mevduat bankaları olduğu tespit edilmiştir. Diğer faaliyetlerden gider/toplam aktif oranı sektör ve gruplar bazında dönem sonunda ilk dönem göre azalış göstermiştir. Bu azalış sektörde %70, kamusal sermayeli mevduat bankalarında %67, özel sermayeli mevduat bankalarında %64 ve yabancı sermayeli mevduat bankalarında %72 düzeyinde olmuştur. Yönetim kabiliyeti bileşeni içinde en yüksek değişim şube başına net kar oranında yaşanmıştır.

Tablo 7'de yönetim kabiliyeti bileşeni açısından hem Türk Bankacılık Sektörü hem de gruplar bazında performanslar gösterilmiştir. Tablo 7'ye göre gruplar bazında yönetim kabiliyeti bileşeninde en yüksek performansı sektör ortalaması üzerinde olan kamusal sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği tespit edilmiştir. Kamusal sermayeli mevduat bankalarının, performansı sektör ortalaması üstünde olan yabancı sermayeli mevduat bankalarının izlediği ve en düşük performansı ise sektör ortalaması altında kalan özel sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği saptanmıştır. Elde edilen bu bulgular, Kandemir ve Demirel Arıcı (2013), Çağıl ve Mukhtarov (2014) ile Gümüş ve Nalbantoğlu (2015) tarafından yapılan Türk Bankacılık Sektörünün performans değerlendirmesinin incelendiği çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir.

Tablo 7: Yönetim Kabiliyeti Performans Endeksi

Yıl	Türk Bankacılık Sektörü	Kamu Ser. Bank.	Özel Ser. Bank.	Yabancı Ser. Bank
2003	-5.62	-29.21	-8.74	2.10
2004	-4.25	-37.64	-4.42	4.19
2005	-16.90	-10.12	-7.23	-24.23
2006	-12.29	2.97	-12.60	-15.92
2007	-5.46	-18.45	-16.00	3.93
2008	-0.82	-19.78	-11.19	9.97
2009	-3.68	-2.96	-14.79	2.63
2010	-0.82	6.68	-5.56	0.06
2011	2.57	2.75	-7.54	8.43
2012	-1.82	-0.41	-14.02	4.95
2013	-12.42	1.65	-7.16	-19.00
2014	-11.76	-2.34	-9.67	-15.33
2015	-16.33	0.05	-6.47	-26.18
2016	-25.97	5.13	-12.57	-41.56

3.3.4. Karlılık Performans Endekslerinin Karşılaştırılması

Karlılık bileşenini temsilen çalışmada, net dönem karı/toplam aktif, net dönem karı/özsermaye, vergi öncesi kar/toplam aktif ve net faiz geliri/toplam faaliyet geliri oranları olmak üzere dört oran kullanılmıştır. Bu oranların her biri bileşene pozitif yönde etki etmektedir. Söz konusu oranlar içerisinde aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı oranlarının bileşen içerisindeki ağırlığı daha yüksektir. Sektörde aktif karlılığını veren net dönem karı/toplam aktif oranı dönem sonunda ilk döneme göre %59 azalmıştır. Kamusal sermayeli mevduat bankalarında %58 ve özel sermayeli mevduat bankalarında ise %62 azalış olmuştur. Yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise %59 azalış olmuştur. Net dönem karı/özsermaye oranındaki değişim sektör ve gruplar bazında azalış yönündedir. Bu azalış sektörde dönem sonunda ilk döneme göre %60, kamusal sermayeli mevduat bankalarında %57, özel sermayeli mevduat bankalarında %57 ve yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise %63 düzeyindedir. Vergi öncesi kar/toplam aktif oranı sektör ve gruplar bazında dönem sonunda ilk dönem göre azalış göstermiştir. Bu azalış sektörde %72, kamusal sermayeli mevduat bankalarında %62, özel sermayeli mevduat bankalarında %62 ve yabancı sermayeli mevduat bankalarında %76 düzeyinde olmuştur. Net faiz geliri/toplam faaliyet geliri oranı sektör ve gruplar bazında dönem sonunda ilk dönem göre artış göstermiştir. Bu artış sektörde %69, kamusal sermayeli mevduat bankalarında %35, özel sermayeli mevduat bankalarında %75 ve yabancı sermayeli mevduat bankalarında %78 düzeyindedir. Karlılık bileşeni içinde en yüksek değişim net faiz geliri/toplam faaliyet geliri oranında yaşanmıştır.

Tablo 8'de karlılık bileşeni açısından hem Türk Bankacılık Sektörü hem de gruplar bazında performanslar gösterilmiştir.

Tablo 8: Karlılık Performans Endeksi

Yıl	Türk Bankacılık Sektörü	Kamu Ser. Bank.	Özel Ser. Bank.	Yabancı Ser. Bank
2003	2.54	9.25	0.69	1.94
2004	4.15	7.22	-0.44	6.05
2005	1.00	5.20	2.43	-0.89
2006	1.33	3.93	3.46	-0.56
2007	2.09	4.92	-1.61	3.54
2008	3.93	1.17	5.58	3.67
2009	2.65	5.41	1.15	2.83
2010	1.74	6.13	3.41	-0.33
2011	1.26	5.85	0.19	0.73
2012	3.09	3.80	-0.75	5.16
2013	2.06	7.38	2.48	0.48
2014	1.36	6.29	-1.37	1.72
2015	2.06	6.51	1.39	1.34
2016	-0.25	8.35	2.32	-3.90

Tablo 8'e göre gruplar bazında karlılık bileşeninde en yüksek performansı sektör ortalaması üzerinde olan kamusal sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği tespit edilmiştir. Kamusal sermayeli mevduat bankalarını, performansı sektör ortalaması altında kalan yabancı sermayeli mevduat bankalarının izlediği ve en düşük performansı ise sektör ortalaması altında kalan özel sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği saptanmıştır. Elde edilen bu bulgular Kandemir ve Demirel Arıcı (2013) ile Ege ve diğerleri (2015) tarafından yapılan Türk Bankacılık Sektörünün performans değerlendirmesinin incelendiği çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir.

3.3.5. Likidite Performans Endekslerinin Karşılaştırılması

Likidite bileşeni için çalışmada, likit aktif/toplam aktif, TP likit aktif/toplam aktif ve likit aktif/kısa vadeli yükümlülükler oranları olmak üzere üç oran kullanılmıştır. Bu oranların her biri bileşene pozitif yönde etki etmektedir. Bu oranlardan, likit aktif/toplam aktif oranının bileşen içerisindeki ağırlığı daha yüksektir. Likidite bileşeni için kullanılan bu oranlardan likit aktif/toplam aktif oranı sektörde %3 azalış göstermiştir. Kamusal sermayeli mevduat bankalarında %9 azalış, özel sermayeli mevduat bankalarında %33 azalış, yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise %17 artış olmuştur. TP likit aktif/toplam aktif oranındaki değişim sektör ve gruplar bazında azalış yönündedir. Bu azalış sektörde dönem sonunda ilk döneme göre %32, kamusal sermayeli mevduat bankalarında %37, özel sermayeli mevduat bankalarında %46 ve yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise %23 olmuştur. Likit aktif/kısa vadeli yükümlülükler oranı sektörde dönem sonunda ilk dönem göre %19 artış göstermiştir. Bu orandaki değişim, kamusal sermayeli mevduat bankalarında %28 azalış, özel sermayeli mevduat bankalarında %38 azalış ve yabancı sermayeli mevduat bankaların-

da %82 artış yönündedir. Likidite bileşeni içinde en yüksek değişim TP likit aktif/kısa vadeli yükümlülükler oranında yaşanmıştır. Tablo 9'da likidite bileşeni için hem Türk Bankacılık Sektörü hem de gruplar bazında performanslar gösterilmiştir.

Tablo 9: Likidite Performans Endeksi

Yıl	Türk Bankacılık Sektörü	Kamu Ser. Bank.	Özel Ser. Bank.	Yabancı Ser. Bank
2003	4.59	-0.40	8.63	3.49
2004	5.13	-2.42	13.50	2.14
2005	6.08	11.69	7.45	3.87
2006	4.77	8.44	4.56	3.97
2007	6.66	8.99	1.99	8.80
2008	-6.94	-1.74	-6.51	-8.50
2009	5.29	-7.26	-0.43	11.77
2010	5.59	-1.21	2.56	9.06
2011	7.65	-3.77	1.56	14.06
2012	7.02	-6.24	-0.04	14.44
2013	9.82	-6.08	-3.44	21.53
2014	6.53	-5.49	-0.99	13.93
2015	8.29	-6.57	-3.74	19.02
2016	7.44	-4.66	-4.48	17.43

Tablo 9'a göre gruplar bazında karlılık bileşeninde en yüksek performansı sektör ortalaması üzerinde olan yabancı sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği tespit edilmiştir. Yabancı sermayeli mevduat bankalarını, performansı sektör ortalaması altında kalan özel sermayeli mevduat bankalarının izlediği ve en düşük performansı ise sektör ortalaması altında kalan kamusal sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği saptanmıştır. Elde edilen bu bulgular, Çağıl ve Mukhtarov (2014), Güney ve Ilgın (2015) ile Gümüş ve Nalbantoğlu (2015) tarafından yapılan Türk Bankacılık Sektörünün performans değerlendirmesinin incelendiği çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir.

3.3.6. Piyasa Riskine Duyarlılık Performans Endekslerinin Karşılaştırılması

Bir bankanın aktif büyüklüğü arttıkça, toplam piyasa koşullarından kaynaklanan başarısızlık riskini azaltan piyasa riski duyarlılığı azalmakta ve toplam aktifler toplam bankacılık sektörü aktiflerinin payı olarak ölçülmektedir. Sektörle ilişkili olarak daha büyük bir aktif büyüklüğüne sahip bir banka, piyasa riskinden daha az etkilenmekte ve bu nedenle başarısız olma olasılığı azalmaktadır (Atikoğulları, 2009: 217).

Piyasa riskine duyarlılık bileşenini temsilen çalışmada, net faiz geliri/toplam aktif, YP aktif /YP pasif, finansal varlık (net)/toplam aktif ve net bilanço pozisyonu/özsermaye oranları olmak üzere dört oran kullanılmıştır. Bu oranların her biri bileşene negatif yönde etki etmektedir. Bu oranların hepsi eşit düzeyde ağırlıklandırılmıştır.

Piyasa riskine duyarlılık bileşeni için kullanılan oranlardan net faiz geliri/toplam aktif oranındaki değişim azalış yönündedir ve bu azalış dönem sonunda ilk döneme göre sektörde %50, kamusal sermayeli mevduat bankalarında %58, özel sermayeli mevduat bankalarında %35 ve yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise %51 seviyesinde olmuştur. YP aktif / YP pasif oranındaki değişim sektörde azalış yönünde ve %2 düzeyindedir. Bu oran gruplar bazında dönem sonunda ilk döneme göre kamusal sermayeli mevduat bankalarında %5 artış yönünde, özel sermayeli mevduat bankalarında %9 azalış yönündedir. Yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise dönem boyunca çok fazla bir değişiklik olmamıştır. Finansal varlık (net)/toplam aktif oranı sektör ve gruplar bazında dönem sonunda ilk dönem göre azalış göstermiştir. Bu azalış sektörde %53, kamusal sermayeli mevduat bankalarında %71, özel sermayeli mevduat bankalarında %59 ve yabancı sermayeli mevduat bankalarında %41 düzeyinde olmuştur. Net bilanço pozisyonu/özsermaye oranı sektör ve gruplar bazında dönem sonunda ilk döneme göre yüksek düzeyde değişiklik göstermiştir. Bu oran sektörde ve kamusal sermayeli mevduat bankalarında yüksek düzeyde, özel sermayeli mevduat bankalarında düşük düzeyde artış göstermiştir. Yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise bu oran yüksek düzeyde azalış göstermiştir. Piyasa riskine duyarlılık bileşeni içinde en yüksek değişim net bilanço pozisyonu/özsermaye oranında yaşanmıştır.

Tablo 10'da piyasa riskine duyarlılık bileşeni açısından hem Türk Bankacılık Sektörü hem de gruplar bazında performanslar gösterilmiştir.

Tablo 10: Piyasa Riskine Duyarlılık Performans Endeksi

Yıl	Türk Bankacılık Sektörü	Kamu Ser. Bank.	Özel Ser. Bank.	Yabancı Ser. Bank
2003	19.68	-15.75	142.03	-42.84
2004	79.72	5.90	524.62	-161.36
2005	-1.15	1.58	-8.96	2.72
2006	-5.17	-1.81	-3.37	-7.05
2007	-2.55	-2.96	-4.06	-1.56
2008	-3.78	-4.25	-2.11	-4.63
2009	-4.27	-4.42	3.83	-8.95
2010	-2.75	-4.95	-0.97	-3.24
2011	-2.66	-3.29	0.60	-4.40
2012	-3.45	-3.70	-1.99	-4.23
2013	-3.15	-2.65	-0.08	-5.07
2014	-3.62	-0.92	-2.37	-5.02
2015	-3.25	-0.20	-3.40	-3.92
2016	-3.66	3.16	-2.71	-5.92

Tablo 10'da hem sektör geneli hem de gruplarda piyasa riskine duyarlılığın ilk dönemlerde yüksek olduğu, 2005 yılından itibaren düştüğü ve sabit bir şekilde seyrettiği görülmektedir. Gruplar bazında piyasa riskine duyarlılık bileşeninde en yüksek performansı sektör

ortalaması üzerinde olan özel sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği tespit edilmiştir. Özel sermayeli mevduat bankalarını performansı sektör ortalamasına yakın olan kamusal sermayeli mevduat bankalarının izlediği ve en düşük performansı ise sektör ortalaması altında kalan yabancı sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği dolayısıyla piyasa riskine en fazla maruz kalan grup olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu bulgular Kandemir ve Demirel Arıcı (2013), Çağıl ve Mukhtarov (2014), Güney ve Ilgın (2015) ile Gümüş ve Nalbantoğlu (2015) tarafından yapılan Türk Bankacılık Sektörünün performans değerlendirmesinin incelendiği çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarının CAMELS derecelendirme sistemi ile performans endeksleri bileşenler, gruplar ve genel olarak oluşturulmuş değerlendirilmeleri yapılmıştır. Banka grupları içerisinde bileşik CAMELS değerinde en yüksek performansı yabancı sermayeli mevduat bankaları göstermiş, bu grubu kamusal sermayeli mevduat bankaları izlemiş ve en düşük performansı ise özel sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği tespit edilmiştir. Türk Bankacılık Sektörü, yerli ve yabancı sermayeli mevduat bankaları CAMELS performans endeksi analiz sonuçlarına göre; yabancı sermayeli mevduat bankalarının yerli sermayeli mevduat bankalarından daha yüksek bir performans gösterdiği belirlenmiştir. Türk Bankacılık Sektörü, yerli ve yabancı sermayeli mevduat bankaları olarak gruplandırılarak yapılan CAMELS performans endeksi analiz sonuçlarına göre; yabancı sermayeli mevduat bankaları incelenen dönem içerisinde ortalama olarak yerli sermayeli mevduat bankalarından daha yüksek bir performans gösterdikleri belirlenmiştir.

Bileşenler bazında yapılan analiz sonuçlarına göre, sermaye yeterliliği, aktif kalitesi ve likidite bileşenlerinde en yüksek performansı yabancı sermayeli mevduat bankalarının gösterdiği tespit edilmiştir. Yabancı sermayeli mevduat bankaların performanslarının yüksek olması, bu grubun özellikle son yıllarda sektörün %60'ını oluşturmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca yabancı sermayeli mevduat bankalarının kredi verirken müşteri seçmeleri ve yüksek ödeme gücüne sahip müşterileri tercih etmelerinin yanında daha düşük işletme masrafları ve daha yüksek kredi kalitesi ile çalışmalarını aktif kalitelerini artırdığı şeklinde yorumlanabilir. Yabancı sermayeli mevduat bankalarının dış şoklara daha açık olması, onların daha likit kalmayı tercih etmelerinin nedeni olduğu öngörülmektedir. Diğer gruplara göre daha kaliteli personel imkanına sahip olmaları, yurt dışından daha ucuza kaynak bulma olanakları yabancı sermayeli mevduat bankalarının sermaye yeterliliği, aktif kalitesi ve likidite bileşenlerinde yüksek performans göstermelerinin nedeni olduğu ifade edilebilir. Yönetim kabiliyeti ve karlılık bileşenlerinde en yüksek performansı kamusal sermayeli mevduat bankaları göstermiştir. Piyasa riskine duyarlılık bileşeninde ise en yüksek performansı özel sermayeli mevduat bankaları göstermiştir. Genel olarak incelenen dönem içerisinde makro ekonomik göstergelerde yaşanan olumlu gelişmeler kamusal sermayeli mevduat bankalarını daha düşük bir likiditeyle çalışmaya yöneltmiş olabileceği düşünülmektedir. Bununla beraber kredi portföyünün artması kamusal sermayeli mevduat bankalarının karlılıklarını

olumlu etkilediği şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca yeniden yapılanma programı kapsamı sonucunda devlet iç borçlanma senetlerinden (DİBS) elde edilen faiz gelirlerinin artması kamusal sermayeli mevduat bankalarının kısa vadeli finansman ihtiyaçlarının azalmasına neden olduğu, bunun faiz giderlerini düşürdüğü ve karlılık performanslarında artışa neden olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Özel sermayeli mevduat bankaları, sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, yönetim kabiliyeti ve karlılık bileşenlerinde, kamusal sermayeli mevduat bankaları likidite bileşeninde, yabancı sermayeli mevduat bankaları ise piyasa riskine duyarlılık bileşeninde en düşük performansa sahiptirler.

Türkiye’de özellikle 2004 yılından sonra kredilerdeki aşırı artış, takipteki kredilerin toplam krediler içindeki payının yüksek olması, geri dönmeyen kredilerin fazlalığı bankaların performanslarını olumsuz olarak etkileyen önemli unsurlardır. Bankacılık sektörünün performansının yüksek olması, faaliyet gösteren tüm bankaların güçlü bir finansal yapıya sahip olmasına bağlıdır. Dolayısıyla bankalarda periyodik olarak gerekli denetim ve gözetim faaliyetlerinin yapılarak olumsuzlukların giderilmesine yönelik politika ve önlemlerin alınması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Atikoğulları, M. (2009). An Analysis of The Northern Cyprus Banking Sector in The Post-2001 Period Through The CAMELS Approach, *International Research Journal of Finance and Economics*, 32 (10), 212-229.
- Cole, R. A. & Gunther, J. W. (1998). Predicting Bank Failures: A Comparison of On- and Off-Site Monitoring Systems, *Journal of Financial Services Research*, 13 (2), 103-117.
- Cole, R. A. & Wu, Q. (2009). Predicting Bank Failures Using a Simple Dynamic Hazard Model, *In 22nd Australasian Finance and Banking Conference*, 1-29.
- Çağıl, G. & Mukhtarov, S. (2014). Azerbaycan Ticari Bankacılık Sektörünün CAMELS Yöntemi ile Performans Analizi, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11 (41), 77-94
- Çinko, M. & Avcı, E. (2008). CAMELS Dereceleme Sistemi ve Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Başarısızlık Tahmini, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 2 (2), 25-48.
- Diñçer, H., Gencer, G., Orhan, N. & Şahinbaş, K. (2011), "A Performance Evaluation of The Turkish Banking Sector After The Global Crisis Via CAMELS Ratios", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 1530-1545.
- Ege, İ., Topaloğlu, E.E. & Karakozak, Ö. (2015). CAMELS Performans Değerleme Modeli: Türkiye'deki Mevduat Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (4), 109-126.
- Ersoy, E. (2003). CAMEL Derecelendirme Sistemi'ne Göre TMSF'ye Devredilen ve Devredilmeyen Bankaların Karşılaştırmalı Analizi, *Active*, Eylül-Ekim, 1-9.
- Getahun, M. (2015). *Analyzing Financial Performance of Commercial Banks in Ethiopia: CAMEL Approach*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Addis Ababa University.
- Gümüş, F. B. ve Nalbantoğlu, Ö. (2015). Türk Bankacılık Sektörünün CAMELS Analizi Yöntemiyle 2002-2013 Yılları Arasında Performans Analizi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(2), 83-106.
- Güney, S. & Iğın, K. S. (2015). Türk Mevduat Bankalarında CAMELS Modelinin İncelenmesi ve Örnek Bir Uygulama, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (3), 303-331.
- Günsel, N. (2007). Financial Ratios and the Probabilistic Prediction of Bank Failure in North Cyprus, *European Journal of Scientific Research*, 18 (2), 191-200.
- Hays, F. H., De Lurgio, S.A. & Gilbert, A. H. (2009). Efficiency Ratios and Community Bank Performance, *Journal of Finance and Accountancy*, 1(1), 1-15.
- Helhel, Y. & Varshalomidze, M. (2014). Gürcistan'da Faaliyet Gösteren Yerli Sermayeli Özel Ticari Bankaların CAMELS Derecelendirme Sistemi ile Değerlendirilmesi, *18. Finans Sempozyumu Denizli*, 413-424.
- Kandemir, T. & Arıcı, N.D. (2013). Mevduat Bankalarında CAMELS Performans Değerleme Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (2001-2010), *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 61-87.

- Kaya, Y.T. (2001). Türk Bankacılık Sektöründe CAMELS Analizi, *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu MSPD Çalışma Raporu*, 6, 1-20.
- Kılıç, Ç. & Fettahoğlu, A. (2005). Türk Bankacılık Sektörünün CAMELS Analizi ile Değerlendirilmesi, 9. *Ulusal Finans Sempozyumu*, 89-128.
- Muhmad, S.N. & Hashim, H.A. (2015). Using The CAMEL Framework in Assessing Bank Performance in Malaysia, *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 23 (1), 109-127.
- NCUA Letter To Credit Unions (2000). Camel Rating System, *Letter No.:* 00-Cu-08, 1-28.
- Ramirez, C.D., Curry, T.J. & Fissel, G.S. (2005). Does Bank Supervision Have Side Effects? Evidence From CAMEL Ratings, *FDIC*, 1-25.
- Rozzani, N. & Rahman, R.A. (2013). CAMELS and Performance Evaluation of Banks in Malaysia: Conventional Versus Islamic, *Journal of Islamic Finance and Business Research*, 2 (1), 36-45.
- Sahajwala, R. & Bergh, P. V. D. (2000). Supervisory Risk Assessment and Early Warning Systems, *Basel Committee on Banking Supervision Working Papers*, 4, 1-53.
- Sarker, A.A. (2005). CAMELS Rating System in The Context of Islamic Banking: A Proposed 'S' for Shariah Framework, *Journal of Islamic Economics and Finance*, 1 (1), 78-84.
- Whalen, G. & Thomson, J.B. (1988). Using Financial Data to Identify Changes in Bank Condition, *Economic Review-Federal Reserve Bank of Cleveland*, 24 (2), 17-26.
- <https://www.fdic.gov/news/news/financial/1996/fil96105.html>, 19.12.2017

TÜRKİYE'DE 1990 SONRASI FİNANSAL KRİZLERİN DIŞ BORÇLARLA İLİŞKİSİNİN ANALİZİ^{*,**}

THE ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN EXTERNAL DEBTS AND THE FINANCIAL CRISES IN TURKEY AFTER 1990

Araştırma Makalesi
Research Paper

Mete DİBO^{***}
Ahmet ULUSOY^{****}

Öz:

Çok sayıda gelişmekte olan ülkede ve Türkiye'de yaşanan finansal krizlerin en önemli nedenlerinden biri olarak aşırı boyutlara ulaşan dış borçlanma gösterilmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde çok sık başvurulan bir finansman kaynağı olan dış borçlar, genellikle etkin-verimli kullanılmadığından, makroekonomik dengeleri olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle birçok ülkede dış borçlanma finansal krizlerin temel nedeni olarak gösterilmekte ve bilimsel çalışmalara konu edilmektedir. İlgili bağlamda Türkiye'de yaşanan krizlerde de dış borçlanmanın önemli etkisi olduğu düşünülmüş ve bu etkiyi test etmek üzere dış borçlanmaya ilişkin bazı temel değişkenler dikkate alınarak lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, Dış Borç Stoku/GSYH oranı ve Merkez Bankası Rezervleri/Kısa Vadeli Dış Borçlar Oranı ile ülkemizde yaşanan krizler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Borç, Finansal Kriz, Logit Regresyon.

Abstract:

One of the most important causes of financial crisis that experienced in many developing countries and Turkey is excessive amount of external debt. External borrowing is a source of funding that is often used in developing countries but since these sources generally not being used effectively it affects macro-economic balance negatively. Therefore, external debt is shown as the main causes of financial crises in many countries and it constitutes the subject of scientific studies. In this context, external borrowing is thought to have a significant impact on crisis of Turkey and logistic regression analysis is applied to test this effect by taking into account some key variables related to external debt. The results showed that the External Debt Stock/GDP ratio and Central Bank Reserves/Short-Term External Debt ratio have a significant effect on crises in Turkey.

Keywords: External Debt, Financial Crisis, Logit Regression.

* Makale Geliş Tarihi: 7.06.2017
Makale Kabul Tarihi: 23.04.2018

** Bu çalışma Prof. Dr. Ahmet Ulusoy'un danışmanlığında Mete DİBO tarafından hazırlanan ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Dış Borçlanma ve Finansal Kriz İlişkisi Bağlamında Türkiye'deki Krizlerin Analizi (1994-2001)" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Tezdeki veri seti genişletilerek analizler yeniden yapılmıştır.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, metedibo@hitit.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7775-0673

**** Prof. Dr., Beykent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ahmetulusoy@beykent.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8407-2770

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkeler iç tasarruftaki yetersizlik nedeniyle ekonomik büyüme ve kalınmanın desteklenmesi ve kamu kesimi finansman gereksiniminin karşılanması için ihtiyaç duydukları kaynaklara piyasalardan borçlanarak ve yabancı sermayeyi teşvik ederek ulaşmaktadırlar. Borçlanma yoluyla temin edilen kaynaklar gelir artırıcı kaynaklar yerine daha çok ithal tüketim harcamalarının finansmanı için kullanılmakta ve elde edilmiş amaçlarından sapılmaktadır. Başta ihracat olmak üzere döviz tasarrufu sağlayan ekonomik faaliyetlerin yetersiz düzeyde olması veya döviz kurunda yaşanan dalgalanmalar borç geri ödemede sıkıntı yaşanmasına ve ülke ekonomisine duyulan güvenin azalmasına (kredibilite sorununa) yol açmaktadır. Sonuçta ülkeler daha yüksek faizle borçlanmak zorunda kalmaktadır. Ülkelerin borçlarını ödeyemeyeceği yönündeki bekleyişler yabancıların yatırımlarını ülkeden çekmelerine ve önemli yatırımların yapılamamasına yol açar. Yatırımların azalması ise işsizliğin ve yoksulluğun artmasına, milli gelirin ve dolayısıyla kalkınma hızının azalmasına sebep olacaktır.

Borç krizleri ve bunların reel ekonomide yarattığı olumsuz etkiler uluslararası piyasaların birbirine eklenmesi nedeniyle bulaşıcı etki yapmakta ve diğer ülkeleri de etkilemektedir. Bu yapı özellikle finansal krizlerin nedenleri, türleri ve etkileri ile bu krizlerin uyarıcıları ve önlenmesine yönelik politikalar konusunda geniş bir çalışma alanı oluşturulmasına yol açmıştır (Ural, 2003: 11).

Finansal krizlerle ilgili yapılan çalışmalardan yola çıkarak üç tür krizin varlığından sözedilebilir. Bunlar; bankacılık krizi, para krizi ve dış borç krizidir. Para krizi de kendi arasında birinci, ikinci ve üçüncü nesil krizler olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bu türlerin hepsi çıkış sebepleri yönünden birbirinden farklıdır. Krizlerin ortaya çıkardıkları etkiler ise temelde aynı olmakla birlikte ülkenin kriz karşısında uygulayacağı politikalara göre bu etkilerin süreleri ve şiddetleri farklı olacaktır. Krize karşı uygulanacak politikalar da çoğu zaman IMF odaklı heterodoks, ortodoks ve yapısalcı istikrar politikaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Finansal kriz terminolojisi bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Bu çalışmada, dış borçlanmaya ilişkin göstergelerde yaşanan bozulmaların ekonomide önemli kırılmalara yol açtığı noktasından hareketle, bu göstergelerin Türkiye’de yaşanan finansal krizler üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Nitekim ülkemizde yaşanan 1994 ve 1998 krizlerinin önemli bir nedeni kısa vadeli sermaye hareketlerinin yüksek faizler yoluyla cezbedilmesi ve izlenen düşük kur politikası sebebiyle artan ithalat ve dış borçlanmanın, bu kısa vadeli sermaye ve iç borçlanma yoluyla finansmanının sürdürülemez boyutlara ulaşmasıdır. İlgili kapsamda çalışmada öncelikle dış borçlar ve kriz ilişkisiyle ilgili literatür incelenmiş ve veri seti ile yöntem belirtilmiştir. Sonrasında Türkiye’de 1990 sonrası yaşanan finansal krizlerin dış borçlanmayla olan ilişkisi logit model yardımıyla ekonometrik olarak test edilmiştir. Literatürde bu ilişkiyi Türkiye ekonomisi özelinde logit regresyon metoduyla test eden benzer bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle öncü bir nitelik taşıdığı düşünülen çalışmayla, kriz ve borçlanma ilişkisi literatürüne katkı sağlanması hedeflenmektedir.

1. LİTERATÜR

Ampirik araştırmalar finansal küreselleşmeyle sermaye akışının hızlanması ve dış borçların vade yapılarındaki değişimin ülkelerin kırılganlık riskiyle ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Ulusal yatırımların gerçekleştirilmesinde farklı kaynaklara verilen nispi önem bir para veya finansal krizin oluşmasında ve bu krizin şiddeti üzerinde etkiye sahiptir. Banka borçları veya doğrudan yabancı yatırımlar dışındaki borçlar, dış borçların vade yapısının kısa oluşu ve döviz rezervlerinin yetersiz olması finansal krizlerin gerçekleşme olasılığını etkilemektedir. Literatürde borçlanma ve kriz/kırılganlık arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma söz konusudur.

Diamond-Dybvig (1983)’in, tek bankayı içeren modeline göre kısa vadeli borçların kısa süreli aktifleri aşması, kısa vadeli borçları ödemeye yönelik özel sektör fonlarının istenilen düzeyde bulunmayışı ve son borç merciiine¹ başvurulamaması durumlarında panik ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda borç veren kişiler rasyonel bir yaklaşımla kredilerini geri çekmeye başlayacaklardır. Ülkede ortaya çıkan panikler yatırım projelerinin askıya alınmasına, borçluların likidite sıkıntısına düşmesine ve büyük ekonomik kayıplara neden olacaktır (Diamond & Dybvig, 1983).

Frankel ve Rose (1996), 105 gelişmekte olan ülke için 1971-1992 yılları arasındaki yıllık verileri kullanarak probit analiz yapmışlardır. Bu çalışmalarında dış borçların kompozisyonu değişkeni de kullanılmıştır. Analize göre yabancı yatırımların düşük düzeyde olması, uluslararası rezervlerin azalması, ulusal kredilerdeki artış, yüksek dış faiz oranları ve reel kurların aşırı değerlendirilmesi para krizi olasılığını arttırmaktadır (Frankel & Rose, 1996: 362).

Radelet ve Sachs (1998), 1994-1997 döneminde 22 gelişen piyasa ekonomisinde finansal krizi tahmin etmede alternatif risk göstergelerinin önemini ortaya koymak için probit metodundan faydalanarak bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre, kısa dönemli dış borçların döviz rezervlerine oranının (SD/FX) yüksek olması, spekülasyon atakları başlatan ve krizin oluşmasına neden olan en önemli göstergedir. Bu oranın yüksek olması durumunda yabancı yatırımcılar, özel sektörün veya hükümetin istedikleri anda kısa dönemli yükümlülüklerini karşılayamayacaklarını düşünürler. Dolayısıyla SD/FX oranının yüksek olması halinde, yabancı yatırımcılar ülkeden çıkmak için acele eder ve her zaman olmasa da sonuçta bir krize yol açarlar (Radelet & Sachs, 1998: 30).

Rodrik ve Velasco (1999), kurdukları model aracılığıyla 32 gelişmekte olan ülke için uyguladıkları analizde, kısa vadeli borçların rezervler içindeki oranının yüksekliğinin neden olabileceği potansiyel bir likidite probleminin önemli bir kırılganlık yarattığı ve bunun krizi tetikleyici bir neden olduğu sonucuna ulaşmıştır (Rodrik & Velasco, 1999).

Detragiache ve Spilimbergo (2001), borç krizlerinin genellikle dış borçlarının vade yapısı kısa olan ülkelerde meydana geldiği yönünde güçlü kanıtlar elde etmişlerdir. Onlara göre bu ülkelerdeki zayıf makro ekonomik yapı kısa vadeli borçlanmayı zorunlu kıl-

¹ Ulusal düzeyde Merkez Bankalarını, uluslararası düzeyde IMF ve BIS (Bank of International Settlements) gibi kuruluşları ifade eder.

maktadır. Finansal entegrasyonla dünya sermaye piyasalarına erişimin kolaylaşması yüksek miktarda borçlanmaya ve bu borçların verimsiz kamu harcamalarına aktarılmasına neden olmuştur. Güçlü para cinsinden yüksek miktardaki kısa vadeli dış borçlar ülkeleri dış şoklara karşı zayıf hale getirmiştir (Detragiache & Spilimbergo, 2001)

Oka (2003), çalışmasında Kaminsky-Lizondo-Reinhart-KLR (1998) yaklaşımı ile Berg ve Pattillo (1998) tarafından geliştirilen alternatif modelleri genişletmiş ve 1980-1997 dönemi için 118 ülke verisini kullanarak para krizlerini araştırmıştır. Sinyal ve probit modellerde IMF'ye yüksek borcu bulunan, borç servisinin ihracata oranı yüksek olan, rezervlerin ithalata oranı düşük olan ve ihracat artışı yavaşlayan ülkelerin para krizlerine yakalanma risklerinin artabileceği sonucuna ulaşılmıştır (Oka, 2003: 32).

Falcetti ve Tudela (2006), 92 gelişmekte olan ülkede ve yükselen piyasada 1970-97 dönemine ilişkin verileri kullanarak bir araştırma yapmışlardır. Yapılan araştırmada makro ekonomik ve finansal değişkenler kullanılmıştır. Araştırma sonuçları dış borç yükümlülüklerindeki artışın parasal çöküşe pozitif katkı sağlayacağını göstermiştir. Ayrıca sonuçlar borcun yapısının önemini de göstermiştir. Nitekim analize göre rezervlerin üzerinde gerçekleşen %1'lik kısa vadeli borç miktarı artışı kriz olasılığını %2,7 oranında arttıracaktır (Falcetti & Tudela, 2006: 458).

Bussiere ve Fratzscher (2006), yaptıkları çalışmada logit erken uyarı sistemi modeli kullanarak efektif reel döviz kurunda meydana gelecek sapmaların, özel sektör kredilerinde meydana gelecek artışların, ekonomilerin birbirleriyle olan yakın ilişkilerinin ve kısa vadeli dış borçların rezervlere oranının yüksek oluşunun kriz olasılığını arttırdığını ortaya koymuşlardır (Bussiere & Fratzscher, 2006: 964) Buna göre borçlanma ve cari hesaptaki değişim kriz olasılığını arttırmaktadır.

Ayadi ve Ayadi (2008), dış borçların yatırımlar ve büyüme üzerindeki etkisini araştırmak üzere Nijerya ve Güney Afrika ekonomilerine ait 1980-2017 dönemi verilerini kullanarak sıradan en küçük kareler ve genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemleri ile analizler gerçekleştirmişlerdir. Çalışmaları neticesinde dış borçların büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır (Ayadi & Ayadi, 2008: 234-253).

Blanchard, Das ve Faruquee (2010), 29 yükselen piyasa ekonomisine ilişkin gerçekleştirdikleri regresyon analizleri ile krizin bu ekonomilere genellikle ticaret ve finansal kanallarla yayıldığını bulmuşlardır. Finansal alandaki en önemli etkenin ise kısa vadeli dış borçlanma olduğunu vurgulamaktadırlar. 2007 kısa vadeli dış borç verilerinin 2008:Q4-2009:Q1 dönemindeki büyüme oranlarına etkisini test ettikleri model sonuçlarına göre kısa vadeli borçların milli gelire oranındaki %10 artış büyüme oranlarını %3.3 azaltmaktadır (Blanchard, Das, & Faruquee, 2010: 282).

Bordo, Meissner ve Stuckler (2010), 1880-1913 ve 1973-2003 dönemlerini dikkate alarak 45 ülkeye ilişkin gerçekleştirdikleri probit analiz sonucunda dış borçların toplam borçlar içindeki oranının artması durumunda borç krizi ve parasal kriz riskinin artacağını bulmuşlardır (Bordo, Meissner, & Stuckler, 2010:642-648).

Ahrend ve Goujard (2014), 1970-2009 döneminde gerçekleşen 144 krize ilişkin verileri kullanarak 184 gelişmiş ve yükselen ekonomiyi kapsayan panel veri analizi gerçekleştirmişlerdir. Analiz sonuçları, dış borç (özellikle de kısa vadeli dış borç) yükümlülüklerinin sistemik bankacılık krizi riskini oldukça arttırdığını işaret etmektedir (Ahrend & Goujard, 2014: 138)

Jlassi, Hamdi ve Joyce (2018), 61 düşük ve orta gelir düzeyine sahip ülke için 1984-2010 dönemi verilerini kullanarak yabancı sermaye ve borçların banka krizleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Panel veri analizi sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlar kriz olasılığını azaltırken borç yükümlülükleri ise kriz görülme ihtimalini arttırmaktadır (Jlassi, Hamdi, & Joyce, 2018: 96).

Bu çalışmanın amacı da Dış Borç Stoku/GSYH, Dış Borç Stoku/İhracat, İç Borç Stoku/GSYH ve Merkez Bankası (MB) Brüt Rezervleri/Kısa Vadeli Dış Borç Stoku oranlarının ülkemizde yaşanan 1990 sonrası krizler üzerindeki etkisini test ederek ilgili literatüre katkı yapmaktır. İlgili kapsamda çalışmanın devam eden bölümünde ilk olarak veri seti ve yöntemden söz edilecek, sonrasında analiz ve bulgulara yer verildikten sonra sonuç bölümüyle çalışma sonlandırılacaktır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Türkiye ekonomisi 1980 öncesinde dışa kapalı, ithal ikamesine dayanan ve sabit kur rejimine sahip bir yapıdaydı. 24 Ocak 1980 Kararları ile finansal liberalizasyon ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi başlatılarak, döviz kuru ve faiz politikalarında reform düzeyinde değişikliklere gidilmiştir. 11 Ağustos 1989 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 Sayılı Karar ile de döviz işlemleri ve sermaye hareketleri serbest bırakılarak tam liberalizasyon sağlanmıştır (Ural, 2003: 17). Bu gelişme dış finansman kaynaklarına erişimi kolaylaştırmıştır. Sayılan nedenlerle ve bazı verilere² çeyrek dönemler itibariyle ulaşılamaması sebebiyle çalışmada 1990:Q2 – 2017:Q3 üçer aylık dönemler itibariyle Türkiye’de yaşanan finansal krizler ile dış borçlar arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bağımsız değişken olarak; dış borç stokunun GSYH’ye oranı, dış borç stokunun ihracata oranı, iç borç stokunun GSYH oranı ve Merkez Bankası (MB) brüt rezervlerinin kısa vadeli dış borç stokuna oranları kullanılmıştır. Veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) aracılığıyla elde edilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan bağımlı değişken (kriz) ise iki düzeyli (0,1) nitel bir değişkendir ve yukarıda sayılan bağımsız değişkenlerle ilişkisinin tespiti hedeflenmektedir. Böyle durumlarda etkin parametre tahminlerine ulaşmak için En Küçük Kareler Yönteminin kullanılması hata terimine ait varsayımların ihlaline neden olmaktadır. Gerçekleşen bu ekonometrik sorunları ortadan kaldırmak ve asimptotik olarak etkin

² Finansal baskı endeksinin oluşturulmasında ihtiyaç duyulan bankalararası gecelik faiz oranları verisine, TC Merkez Bankası veri tabanı kullanılarak, 1990:Q2 döneminden itibaren erişim sağlanabilmiştir.

parametre tahminlerine ulaşmak için bağımlı değişkene birtakım dönüşümler uygulanması gerekmektedir.

Bu amaçla geliştirilen dört yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar (Gujarati & Porter, 2009: 542-543):

- Doğrusal Olasılık Modeli (DOM)
- Logit Modeli
- Probit Modeli
- Tobit Modeli'dir.

Bu çalışmada Logit Model kullanılmaktadır. İkili tercih modelleri olarak bilinen ve yukarıda isimleri verilen modellerden DOM en basit olanıdır ve En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilebilmesine rağmen olasılıkların (P_i) açıklayıcı değişkenin (X_i) doğrusal bir fonksiyonu olması, olasılık değerinin 0-1 aralığının dışına düşebilmesi, yalnızca 0 ve 1 gibi değerler alması nedeniyle bağımlı değişkenin hata terimlerine ilişkin normallik varsayımının sağlanamaması ve hata terimlerinin değişen varyans içermesi gibi sorunlarını çözebilmek için probit ya da logit modellerine başvurulabilmektedir. Probit ve logit modellerinin birbirlerine yakın sonuçlar vermelerine rağmen logit modelin hesaplama kolaylığı tanınması nedeniyle uygulamalarda araştırmacılar tarafından daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Gujarati & Porter, 2009: 545-571).

Bu çalışma kapsamında Türkiye’de yaşanan finansal krizler üzerinde dış borç stokunun tetikleyici rol oynadığı varsayımından hareket edilerek oluşturulan modelde dış borç stoku miktarının GSYH içindeki payı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Ayrıca dış borç stokunun ihracata oranı, merkez bankası döviz rezervlerinin kısa vadeli dış borç stokuna oranı ile iç borç stokunun GSYH içindeki payı gibi değişkenlerin de finansal krizler üzerinde etkili olduğu varsayımından hareketle etkileri incelenmiştir.

Finansal krizlerin nedeni olarak tanımlanan oranlardan dış borç stokunun GSYH’ye oranı, dış borç stokunun ihracata oranı ve iç borç stokunun GSYH oranı arttığında finansal krizleri tetiklemektedir. Buna karşın MB brüt döviz rezervlerinin kısa vadeli dış borç stokuna oranı ise azaldığında finansal krizleri tetiklemektedir. Oluşturulan hipotez çerçevesinde kurulan ekonometrik model (2.1)’de verilmiştir.

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_{1t} + \beta_2 X_{2t} + \beta_3 X_{3t} + \beta_4 X_{4t} + u_t \quad (2.1)$$

(2.1)’de yer alan değişkenlere ilişkin sembollere ait açıklamalar Tablo 1’de aktarılmaktadır.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Değişkenler ve Sembolleri

Y	kriz kuklası
X1	dış borç stoku/GSYH (DBS/GSYH)
X2	dış borç stoku/ihracat (DBS/IHR)
X3	iç borç stoku/GSYH (IBS/IHR)
X4	Merkez Bankası döviz rezervleri/kısa vadeli dış borç stoku (MBR/KVDBS)

Çalışmada GSYH, gelir yöntemiyle elde edilmiş ve cari fiyatlarla ölçülmüştür. Ayrıca diğer değişkenlerde de reelleştirme işlemine gidilmemiştir. Bunun nedeni ise analizlerde değişkenlerin birbirlerine olan oranlarının kullanılmasıdır.

(2.1)’deki Y ise kriz kuklasını temsil etmektedir. Bu bağımlı değişken kriz dönemlerinde 1 (bir) diğer durumlarda ise 0 (sıfır) değerini almaktadır.

Kriz dönemi olarak dikkate alınacak zaman dilimlerinin belirlenmesinde finansal baskı endeksinden yararlanılmıştır. Bu yöntemde; faiz oranı, döviz kuru ve resmi döviz rezervi yüzde değişmelerinin ortalamasından yararlanılarak oluşturulan endeksteki artışın belli eşikleri aşıp aşmadığına bakılmaktadır (Uygun, 2001: 7). Buna göre ilgili eşiklerin aşıldığı dönemler kriz dönemleri (1) ve eşiklerin aşılmadığı dönemler ise kriz olmayan dönemler (0) olarak belirlenmiştir.

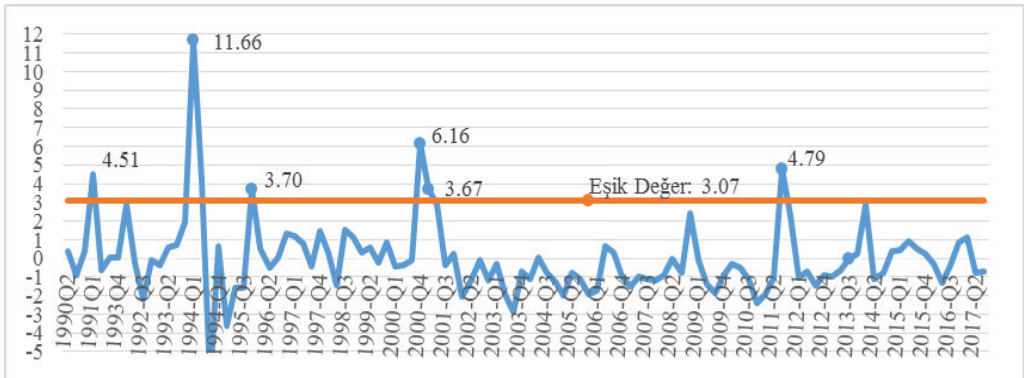
Finansal Baskı Endeksi (FBE) = gecelik faiz oranlarındaki % değişme + döviz kurundaki % değişme - döviz rezervindeki % değişme şeklinde formüle edilmiştir.

Endeks, FBE içinde yer alan her değişken standartlaştırıldıktan sonra genellikle ağırlıksız olarak hesaplanmaktadır. Kritik değerin belirlenmesi için FBE’nin standart sapması kullanılmaktadır. Bir dönem için FBE’nin ortalaması μ , standart sapması σ iken,

$$FBE_t \geq \mu + 1.5\sigma$$

olduğu durumda finansal kriz olduğu kabul edilir (Uygun, 2001: 8). Yani endeksin, FBE standart sapmasının 1.5 katını aşması krize işaret etmektedir.

Çalışmamızda finansal baskı endeksini oluşturmak üzere 1990 yılı ikinci çeyreğinden (bankalararası gecelik faiz oranı verisine erişimin sağlanabildiği dönem) 2017 yılı üçüncü çeyreğine (verilere son erişim tarihine) kadar olan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası EVDS’den elde edilen veriler kullanılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilen sonuçlar Şekil 1’de aktarılmaktadır.

Şekil 1: Finansal Baskı Endeksi

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1'e göre yapılan değerlendirme sonucunda 1991:Q1, 1994:Q1, 1994:Q2, 1995:Q4, 2000:Q4, 2001:Q1 ve 2011:Q3 dönemleri kriz dönemleri olarak belirlenmiş ve bu dönemlere modelde krizi temsilen "1" değeri verilmiştir. 1991, 1994 ve 2001 yıllarının ülkemizde kriz yılları olduğu bilinmektedir. 1995 ve 2011 yıllarında gözlemlenen eşik aşımaları ise dış etkenlere (1995 Latin Amerika - 2011 Avrupa Borç Krizi) bağlı ekonomik göstergelerde yaşanan problemlerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Kriz dönemlerinin bu şekilde tespit edilmesinin ardından çalışmanın uygulama bölümüne geçilmiştir. Uygulama kısmında ilk olarak çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin birer zaman serisi olmasından ötürü zamana göre değişimleri grafiksel olarak incelenmiştir. Bu aşamada serilerin mevsimsel dalgalanma gösterip göstermedikleri Mevsimsel Yığılım Doğrusu (Seasonal Stacked Line) ile araştırılmıştır.

Ardından serilerin durağanlıkları araştırılmıştır. Zaman serileri ile yapılan çalışmalarda durağan olmayan serilerin durağan hale getirilmesi önem taşımaktadır. Aksi halde değişkenler arasındaki ilişki sahte çıkabilmektedir. Ayrıca zaman serileri verileri kullanılarak elde edilen regresyon modelleri ile yapılan öngörülerde zaman serileri verilerinin durağan olmaması, bu öngörülerin geçerliliğine gölge düşürmektedir. Dolayısıyla ikinci olarak serilerin durağanlıkları Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) (1981) birim kök testi ile test edilmiştir. ADF testinin avantajı, modele gecikme uzunluklarının dâhil edilmesi yoluyla hata terimlerinin otokorelasyon problemini hesaba katmasıdır.

Bu aşamaların tamamlanmasından sonra çalışmada bağımsız değişkenler olarak belirlenen Dış Borç Stoku/GSYH, Dış Borç Stoku/İhracat, MB Rezervleri/Kısa Vadeli Borç Stoku ve İç Borç Stoku/GSYH değişkenlerinin, finansal baskı endeksi kapsamında belirlenen krizler üzerindeki etkisi logit regresyon analizi ile incelenmiştir. Burada nihai logit modelin elde edilmesinde Geriye Doğru Tahmin Yöntemi kullanılmıştır. Analizlerin gerçekleştirilmesinde E-Views 9 paket programı kullanılmıştır.

3. UYGULAMA VE BULGULAR

3.1. Zaman Serilerinin Durağanlıklarının İncelenmesi

Çalışmanın amacı ve bu amaç doğrultusunda kurulan ekonometrik model çerçevesinde kullanılan değişkenlerin zaman serisi olmalarından dolayı analizlere ilk olarak değişkenlerin orijinal hallerinin zamana göre grafiklerinin incelenmesi ile başlanmaktadır.

DBS/GSYH, DBS/IHR ve IBS/GSYH değişkenlerine ait Mevsimsel Yığılım Doğrusu (Seasonal Stacked Line) incelendiğinde bu değişkenlerin mevsimsel dalgalanma gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmaya konu olan bu bağımsız değişkenlerin mevsimsel dalgalanma göstermesinden dolayı değişkenlere ait zaman serilerinde mevsimsel düzeltmeye gidilmiştir. Bu amaçla ilgili değişkenlerde hareketli ortalama yöntemi ile mevsimsel düzeltme işlemi yapılmıştır.

Ardından ADF testi ile serilerin durağanlıkları araştırılmıştır. Burada önemli olan sorun k gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Gecikme sayısının (k) belirlenmesinde model seçim kriterlerinden yararlanılmaktadır. En çok kullanılan model seçim kriterleri, Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bayesyen Kriteri (SBC) ve Hannan-Quinn (HQ) Kriteri’dir. AIC kriterine göre tüm değişkenler için uygun gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir.

Değişkenlerin durağanlıkları, belirlenen maksimum gecikme uzunluğuna göre gerçekleştirilen ADF birim kök testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 2’de aktarılmıştır.

Tablo 2: Değişkenlerin Düzey ve Birinci Derece Farkları (I[0,1]) İçin ADF Test Sonuçları

Değişken	DÜZEYDE (sabit terimli-trendli)		Birinci Derece Fark (sabit terimli-trendli)	
	t-istatistiği	Test Kritik Değeri (%5 düzeyinde)	t-istatistiği	Test Kritik Değeri (%5 düzeyinde)
X1	-1.660559 (1)	-3.451568	-10.87380	-3.451959
X2	-1.537367 (1)	-3.451568	-10.11613	-3.451959
X3	-1.609762 (1)	-3.451568	-10.35931	-3.451959
X4	-1.597699 (1)	-3.451568	-9.394924	-3.451959

ADF denklemleri için AIC’e göre belirlenmiş olan optimal gecikme uzunlukları parantez içinde verilmiştir.

Tablo 2’ye göre tüm seriler için birim kök yokluk hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Yani bu seriler düzeyde durağan değildir. Bu nedenle düzeyde durağan olmayan değişkenlerin birinci sıra farkları alınarak durağan olup olmadıkları incelenmektedir. Birinci sıra farkları alınan değişkenlerin hepsinin durağan olduğu görülmektedir. Yani serilerin tamamı birinci sıra fark durağandır [I(1)].

3.2. Dış Borçlanma ve Kriz İlişkisinin Logit Regresyon Analizi

Literatürde krizler farklı şekillerde tanımlanarak rakamsal olarak ifade edilebilmektedir. Burada, krizleri açıklamak üzere kurulan modelin bağımlı değişkeni olan kriz değişkeni iki değerli bir değişken halinde tanımlanmış olmaktadır. Bağımlı değişkenin bu şekilde iki değerli olarak tanımlanmasından dolayı çalışmada ekonometrik tahmin modeli olarak logit regresyon modeli kullanılmıştır.

Regresyon analizinde amaç en az değişkeni kullanarak en iyi uyuma sahip olacak şekilde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi tanımlayabilen bir model kurmaktır. Modeldeki değişken katsayılarının anlamlılık testi, en iyi modeli mümkün olan en az değişkenle oluşturmak amacıyla yapılır (Ünvan, 2006: 12). Bu amaçla çalışmada model seçiminde Geriye Doğru Seçim Yöntemi kullanılmıştır.

Geriye Doğru Seçim Yönteminde logit regresyon denkleminde açıklayıcı olduğu düşünülen tüm değişkenlerin modele eklenmesi söz konusudur. Her bir adımda t testi sonucunun anlamlılık düzeyine bakılarak açıklayıcı değişkenlerin modelden çıkarılması ve modelin yeniden tahmin edilmesi söz konusudur ve bu süreç, daha fazla değişken atılamayana kadar devam eder (Field, 2013: 322-323).

Modelde yer alması düşünülen tüm açıklayıcı değişkenler ile tahmin edilen logit modelin tahmin sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Logit Modeli 1

Değişken	Katsayı	Z - istatistiği	p - değeri
Sabit Terim	-3.708160	-5.277947	0.0000
X1	0.180894	1.413903	0.1574*
X2	-0.018330	-0.616217	0.5378*
X3	-0.075301	-0.311227	0.7556*
X4	-0.118080	-2.502565	0.0123
Mc Fadden R² = 0.293077		LR = 15.23315	0.004241

*: %10 anlamlılık düzeyinde dahi istatistiksel olarak anlamlı olmayan katsayılar.

Tablo 3 incelendiğinde MBR/KVDBS dışındaki açıklayıcı değişkenlerin istatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmadığı görülmektedir. Geriye Doğru Tahmin Yöntemini en uygun regresyon denklemini elde etmekte kullandığımız için X3 değişkeni modelden çıkarılarak model yeniden tahmin edilmiştir. X3 değişkeninin modelden çıkarılmasından sonraki model tahmin sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Logit Modeli 2

Değişken	Katsayı	Z - istatistiği	p - değeri
Sabit Terim	-3.721871	-5.260214	0.0000
X1	0.148771	2.110361	0.0348
X2	-0.020262	-0.726032	0.4678*
X4	-0.122046	-2.651618	0.0080
Mc Fadden R² = 0.291173		LR = 15.13421	0.001705

*: %10 anlamlılık düzeyinde dahi istatistiksel olarak anlamlı olmayan katsayılar

Tablo 4 incelendiğinde X2 açıklayıcı değişkeninin istatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde dahi anlamlı olmadığı görülmektedir. Geriye Doğru Tahmin Yöntemini en uygun regresyon denklemini elde etmekte kullandığımız için X2 değişkeni modelden çıkarılarak model yeniden tahmin edilmiştir. X2 değişkeninin modelden çıkarılmasından sonraki model tahmin sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Logit Modeli 3

Değişken	Katsayı	Z - istatistiği	p - değeri
Sabit Terim	-3.656441	-5.419686	0.0000
X1	0.162273	2.421480	0.0155 ^a
X4	-0.116689	-2.661212	0.0078 ^b
Mc Fadden R ² = 0.282595		LR = 14.68833	0.000646

a: %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı katsayılar

b: %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı katsayılar

Tablo 5 incelendiğinde X1 açıklayıcı değişkeninin %5 ve X4 açıklayıcı değişkeninin ise %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Katsayılar incelendiğinde Dış Borç Stoku/GSYH oranının kriz olasılığı ile pozitif, Merkez Bankası Brüt Döviz Rezervleri/Kısa Vadeli Dış Borç Stoku oranının ise kriz olasılığı ile negatif ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dış borçların yurtiçi hasıla içindeki payı arttıkça kriz olasılığı artmakta ve Merkez Bankası rezervlerinin kısa vadeli dış borçlar içindeki payı arttıkça kriz olasılığı azalmaktadır.

Modelde bulunması gereken tüm değişkenler ele alındıktan sonra modelin bağımlı değişkeni açıklamadaki etkinliğini araştırmaya “uyum iyiliği araştırması” adı verilmektedir. Logit regresyonda normallik varsayımı sağlanamadığı için uyum iyiliği testlerinde t ve F gibi parametrik testler yerine ki-kare gibi parametrik olmayan bir testten ve olabilirlik oran testinden yararlanılmaktadır. Oluşturulan modelin önemliliğini test etmek için olabilirlik oran testi kullanılmaktadır.

Modelin uyum iyiliği için Mc Fadden R² değerine bakılmış ve %28.2 gibi bir değer elde edilmiştir. Yani Dış Borç Stoku/GSYH ile Merkez Bankası Brüt Döviz Rezervleri/Kısa Vadeli Dış Borç Stoku değişkenlerinin Türkiye’de yaşanan finansal krizleri açıklama yüzdesi %28.2’dir. Açıklama yüzdesinin daha yüksek olmamasının nedeni olarak, krizlerde etkili olabilecek diğer değişkenlerin varlığı öne sürülebilir. Örneğin, finansal baskı endeksinin belirlenmesinde kullanılan kurlardaki değişim yüzdesinin modele eklenmesi halinde bu değer %57 olarak tespit edilmiştir ve katsayılar da anlamlıdır.

LR istatistiğinin p – değeri 0.000646<0.05 olduğundan model bir bütün olarak istatistiksel olarak anlamlıdır. Burada vurgulanması gereken önemli bir husus ikili regresyon (binary regression) analizlerinde uyum iyiliğinin birinci önceliğe sahip olmamasıdır. Önemli olan husus regresyon katsayılarının işaretinin beklentileri karşılaması ve bu katsayıların istatistiksel anlamlılığa sahip olmasıdır. Ayrıca bu katsayıların pratikteki karşılığının da yine anlamlı olması gerekmektedir (Gujarati, 2011: 149).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Finansal kriz kavramı genel olarak; finansal piyasalarda ortaya çıkan bozulmaların finansal kurumların performansını olumsuz etkileyerek tüm ekonomiye yayılması sonucu, ödeme sistemlerinin bozulması ve kaynakların etkin dağılımını engellemesi olarak tanımlanmaktadır. Ahlaki risk ve ters seçim problemleri krizlerin önemli bir ayağını oluşturur ve bu problemler sebebiyle finansal piyasaların verimli yatırımları etkin şekilde finanse edememesi sonucunda ekonomik faaliyetlerde daralmalar meydana gelir.

Ülkemizde yaşanan iktisadi krizlerin dış borçlanmayla ilişkisi bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Çalışmada bu ilişkiyi test etmek amacıyla Dış Borç Stoku/GSYH, Dış Borç Stoku/İhracat, İç Borç Stoku/GSYH ve Merkez Bankası Brüt Döviz Rezervleri/Kısa Vadeli Borç Stoku değişkenleri kullanılmıştır. Söz konusu borç rasyolarının krizleri tetikleyip tetiklemediğini sınamak amacıyla, finansal kriz değişkenine değer verilmesine olanak sağlaması ve uygulamadaki kolaylığı nedeniyle logit model kullanılmıştır. Finansal kriz dönemlerinin belirlenmesi için finansal baskı endeksi oluşturulmuş ve bu endeksin standart sapmasına göre belirlenen eşik değerlerin aşılması kriz olarak kabul edilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre dış borç stokunun yurtiçi hasılaya oranının artması kriz olasılığını arttırmakta ve Merkez Bankası rezervlerinin kısa vadeli dış borç stokuna oranının artması (azalması) ise bu olasılığı düşürmektedir (arttırmaktadır). Model göre Dış Borç Stoku/GSYH oranı %5, Merkez Bankası Brüt Döviz Rezervleri/Kısa Vadeli Borç Stoku oranı ise %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Modelin bağımlı değişkeni açıklama oranı (bu değişkenlerin Türkiye’de yaşanan finansal krizleri açıklama oranı) %28.2 olarak tespit edilmiştir. Söz konusu krizlerde dış borç dışındaki ekonomik ve siyasi sorunların da etkili olması açıklama yüzdesinin daha yüksek olmamasının sebebi olarak gösterilebilir.

Dış borç stoku ve ilgili rasyolardaki bozulmalar birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de finansal yapıda kırılganlığa neden olarak krizlerin yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu sebeple dış borç stoku ve diğer makroekonomik göstergelerle ilişkilendirilen rasyoların sürdürülebilir/kriz riski taşımayan bir düzeyde tutulması gerekmektedir. Dış borç stokunu makul düzeylerde tutmanın yanı sıra; üretim, ihracat ve döviz rezervleri miktarının artırılması ile politik belirsizliklerin azaltılması ve özel yatırımlar için güven ortamının temini ilgili hususta önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahrend, R., & Goujard, A. (2014). Drivers of Systemic Banking Crises: The Role of Financial Account Structure and Financial Integration. *International Finance*, 17(2), 135–160.
- Ayadi, F. S., & Ayadi, F. O. (2008). The Impact of External Debt on Economic Growth: A Comparative Study of Nigeria and South Africa. *Journal of Sustainable Development in Africa*, 10(3), 234–264.
- Blanchard, O. J., Das, M., & Faruquee, H. (2010). The Initial Impact of the Crisis on Emerging Market Countries. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2010(1), 263–307.
- Bordo, M. D., Meissner, C. M., & Stuckler, D. (2010). Foreign Currency Debt, Financial Crises and Economic Growth: A Long-Run View. *Journal of International Money and Finance*, 29(4), 642–665.
- Bussiere, M., & Fratzscher, M. (2006). Towards a New Early Warning System of Financial Crises. *Journal of International Money and Finance*, 25(6), 953–973.
- Detragiache, E., & Spilimbergo, A. (2001). *Crises and Liquidity: Evidence and Interpretation* (IMF Working Paper No. 01/2). Washington DC.
- Diamond, D. W., & Dybvig, P. H. (1983). Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity. *Journal of Political Economy*, 91(3), 401–419.
- Falcetti, E., & Tudela, M. (2006). Modelling Currency Crises in Emerging Markets: A Dynamic Probit Model with Unobserved Heterogeneity and Autocorrelated Errors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(4), 445–471.
- Field, A. (2013). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. (M. Carmicheal, Ed.) (4th ed.). London: Sage Publications.
- Frankel, J. A., & Rose, A. K. (1996). Currency Crashes in Emerging Markets: An Empirical Treatment. *Journal of International Economics*, 41(3–4), 351–366.
- Gujarati, D. (2011). *Econometrics By Example*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th ed.). New York: The McGraw-Hill.
- Jlassi, N. B., Hamdi, H., & Joyce, J. P. (2018). External Liabilities, Domestic Institutions and Banking Crises in Developing Economies. *Review of International Economics*, 26(1), 96–116.
- Oka, C. (2003). *Anticipating Arrears to the IMF: Early Warning Systems* (IMF Working Paper No. 03/18). Washington DC.
- Radelet, S., & Sachs, J. D. (1998). *The Onset of the East Asian Financial Crisis* (No. 6680). *NBER Working Paper Series*. Cambridge.
- Rodrik, D., & Velasco, A. (1999). *Short-Term Capital Flows* (No. 7364). *NBER Working Paper Series*. Cambridge.
- Ural, M. (2003). Finansal Krizler ve Türkiye. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 11–28.
- Uygur, E. (2001). *Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri* (TEK Tartışma Metni No. 2001/1). Ankara. <http://www.tek.org.tr/dosyalar/KRIZ-2000-20013.pdf> (Erişim: 04.04.2018).
- Ünvan, Y. A. (2006). *Koşullu Lojistik Regresyon Çözümlemesi ve Avrupa Birliği Verisi Üzerine Bir Uygulama*. Hacettepe Üniversitesi.

ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN SORUNLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA^{*,**}

A RESEARCH ON THE PROBLEMS OF CHILDREN WORKING

Araştırma Makalesi
Research Paper

Salih DURSUN^{***}
Esmâ AKSAKAL^{****}

Öz:

Çocukların çalıştırılması sorunu tüm toplumların özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin öncelikli toplumsal sorunlarından birini oluşturmaktadır. Çocukların çok erken yaşlarda çalışma hayatına girmeleri/girmek zorunda kalmaları uzun çalışma süreleri, düşük ücretlerle çalıştırılma, eğitimden uzak kalma, şiddete maruz kalma, zararlı alışkanlıklara yönelme vb. birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın amacı farklı iş alanlarında çalışan çocukların mevcut durumunu ve yaşamış oldukları sorunları incelemektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, tespit edilen sorunların önlenmesine yönelik çözüm önerileri ortaya koymaktır. Çalışmaya, İstanbul ilinde seyyar satıcı, hurda-atık toplayıcı ve çırak gibi farklı işlerde çalışan 157 çocuk katılmıştır. Çalışmada 38 adet ifadeden oluşan soru formu kullanılmıştır. Araştırmada, gelişigüzel örneklem tekniği ile 175 çalışan çocuğa bizzat ulaşılarak uygulama gerçekleştirilmiştir. 18 anket eksik veri içerdiği için analiz dışı bırakılmış ve analizler 157 veri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, çocukların büyük bir kısmının ekonomik nedenlerle çalışma hayatına girdiği görülmektedir. Çocuk çalışanların yaşamış olduğu sorunlarda ise, okula devam etme/edememe, çalışma sürelerinin uzunluğu, düşük gelir elde etme, bağımlılık yapıcı madde kullanma ve şiddete maruz kalma dikkati çekmektedir. Tüm bu sorunların bir bütün olarak değerlendirilmesi ve bu sorunlara yönelik politikalar oluşturulması hem çocukların hem de toplumumuzun geleceği açısından büyük bir önem taşımaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçların çocukların çalıştırılmasını önlemeye yönelik politikalara yol gösterici olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocuk Çalışan, Çalışan Çocukların Sorunları.

Abstract:

Working children problem is the problem of all societies but especially in underdeveloped countries and developing countries is one of the priority societal matter. Children have to enter / enter their working life at an early age brings with it many problems such as long working hours, low wages, lack of education, exposure to violence, exposure to harmful habits etc. In this study it was analyzed the working childrens' problems which are working in many different places. The other purpose of the study is to offer solutions for the determined problems. The study covers 157 children who are working in different areas like peddlers, scrap - waste gatherer and apprentice in İstanbul province. In this study, consisting of 38 questions was used forms of expression. In the study, 175 working children

* Makale Geliş Tarihi: 27.03.2018

Makale Kabul Tarihi: 26.05.2018

** Bu çalışma Doç. Dr. Salih DURSUN danışmanlığında Esmâ AKSAKAL tarafından hazırlanan Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Çalışan Çocuklar ve Sorunları (İstanbul Örneği)" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

*** Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sdursun@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8597-3340

**** HR Consultant, esma.aksakal@ifs.com.tr, orcid.org/0000-0003-4841-9532

were reached by random sampling technique. Since 18 surveys contained missing data, the analysis was omitted and analyzes were performed on 157 data. The obtained data were analyzed with SPSS 22.0 package program. According to results of the study most of the children started to work because of economic reasons. Child workers problems are; not / could not continue school, long working hours, low earnings, using drugs and to be exposed to violence. Evaluating all the problems as a whole and creating policies intended to these problems has great importance for children and future of the society.

Keywords: Children, Working Children, Problems.

GİRİŞ

Çocukların çalıştırılması, geçmişten günümüze çocuklar için önemli sorun alanlarından biridir. Günümüzde dünya genelinde milyonlarca çocuk farklı iş alanlarında çalışmakta/ çalıştırılmaktadır.

Tarihin her döneminde çocuklar, farklı gerekçelerle de olsa toplumsal işbölümünün bir sonucu olarak çalışmış olsa da (Kumar, 2013: 419), çocukların ücretli işgücü olarak çalışma hayatına girmeleri ise, sanayi devrimi ve sonrasında gerçekleşmiştir. İşverenlerin işgücü maliyetlerini olabildiğince düşük tutmaya yönelişi ve ücret gelirlerinin giderek azalması ve sefalet ücret düzeyi olarak kabul edilen düzeylere gerilemesiyle ailelerin birden çok üyesinin çalışma yaşamına girmek zorunda kalışı çocukların çalışma hayatına girmeleri yönündeki gelişmeleri hızlandırmıştır (Altan, 2004: 207). Özellikle sanayi devriminin ilk yıllarında fabrikalarda çalışanların yaklaşık üçte birini çocuklar oluşturmuş ve çocukların günlük çalışma saatleri 18 saate kadar ulaşmıştır (Avşar ve Ögütoğulları, 2012: 13). Bu dönem içinde, 4-5 yaşlarındaki çocuklar tekstil fabrikalarında “bobin taşıma” işlerinde, 6-7 yaşındaki çocuklar ise “iplik bağlama” ve madenlerde büyüklerin giremediği dehlizlerde “maden çıkarma” işlerinde çalıştırılmıştır (Demir, 2012: 548).

Diğer taraftan, çocukların çalışma yaşamında yer almalarının hangi kavramlarla ifade edileceği veya bu olgunun nasıl tanımlanacağı noktasında ilgili yazında bir uzlaşımın olmadığı görülmektedir. Çocukların çalışma yaşamında yer almaları “çalışan çocuk” “çocuk emeği”, “ekonomik olarak aktif çocuklar” gibi farklı kavramlarla ifade edilmektedir (ILO/ IPEC Mobilya Sektöründe Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Raporu, 2007: 7). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) bu kavramı, çocukluk çağında, çocuğun fiziksel ve mental gelişimine zarar veren ve çocuğun potansiyelini ve onurunu olumsuz etkileyen çalışma şeklinde tanımlamıştır (<http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm>).

Bir tanıma göre çalışan çocuk, “fizyolojik veya hukuki olarak çocuk kabul edilen yaş sınırları içinde bulunanlardan fikri veya bedeni emeğini arz ederek çalışanlar” şeklinde tanımlanmaktadır (Alper, 1994’ten aktaran: Erbay, 2010: 207). Başka bir görüşe göre ise çalışan çocuk, belli bir ücret karşılığında bir işverene karşı bağımlı şekilde iş görme edimini yerine getiren, belli bir yaşın altındaki kişi olarak tanımlanmıştır (Şahin, 2010: 24).

Çalışan çocukları korumaya yönelik, ulusal ve uluslararası yasaların varlığına rağmen dünyanın her köşesinde milyonlarca çocuğun, sağlıkları ve gelecekleri tehlikeye atılarak, çocukluklarını yaşayamadan, sağlıklı gelişim şartlarına aykırı bir şekilde çalıştırıldığı gö-

rılmaktadır (Tor, 2010: 30). Bu nedenle, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere çalışan/çalıştırılan çocuklar, günümüzde tüm dünya için çok önemli bir sosyo-ekonomik sorun olarak varlığını devam ettirmektedir (Sirohi, 2014: 9).

Bu araştırmanın amacı; çocukları çalışma hayatına iten sebepleri ortaya koymak ve çocukların çalışma hayatına katılmaları bağlamında yaşamış olduğu sorunları tespit etmektir.

1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ÇALIŞAN ÇOCUKLARLA İLGİLİ GENEL DURUM

Günümüzde dünya genelinde milyonlarca çocuğun ülke ve bölgelere göre değişmekle beraber çalıştırıldığı görülmektedir. ILO'nun en son çalışmalarından biri olan, 2013 Küresel Raporuna göre, 2012 yılı itibari ile dünya genelinde 168 milyon çalışan çocuk bulunmaktadır. ILO raporlarına bakıldığında dünya genelinde çalışan çocuk sayısının özellikle 2000'li yıllardan itibaren azalma seyrinde olduğu görülmektedir. Örneğin 2000 yılında 246 milyon olan çocuk çalışan sayısı, 2004 yılında azalarak 222 milyona, 2008 yılında 215 milyona ve en son 2012 yılında 168 milyona düşmüştür (ILO, 2013: 13). Görüldüğü üzere çalışan çocuk sayısı yıllar itibariyle azalmakla beraber halen azımsanmayacak boyutlardadır.

Tablo 1, ILO tarafından hazırlanan, 2013 Küresel Raporuna göre, 2012 yılında çalışan çocuklarla ilgili genel bilgileri göstermektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, dünya genelinde 5-17 yaş arası çocukların %16,7'si istihdam içerisinde yer almakta ve %5,4'ü tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Cinsiyete göre çocuk çalışanların dağılımına bakıldığında, dünya genelindeki erkek çocukların yaklaşık %12,2'si çocuk çalışan iken, kız çocuklarında bu oran %8,9 olarak tahmin edilmektedir. Çalışan çocukların dünya genelinde bölgelere göre dağılımına bakıldığında, sorunun özellikle Sahra altı Afrika bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bölgede yer alan çocukların %30,3'ünün istihdam içerisinde yer aldığı ve %10,4'ünün de tehlikeli işlerde çalıştırıldığı görülmektedir. Bu bölgeyi, %15,5 ile Asya ve Pasifik bölgesi, %12,5 ile Latin Amerika ve Karayipler ve %12,1 ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi takip etmektedir.

Tablo 1: Dünya Genelinde Çalışan Çocukların Dağılımı (2012)

Cinsiyet, Yaş Grupları ve Bölgeler	Toplam Çocuk Sayısı		İstihdamdaki Çocuk Sayısı		Çocuk Çalışan		Tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısı	
	Bin	%	Bin	%	Bin	%	Bin	%
5-17 yaş arası	1.585.566	16.7	264.427	16.7	167.956	10.6	85.334	5.4
Cinsiyet	Erkek	819.877	148.327	18.1	99.766	12.2	55.048	6.7
	Kız	765.690	116.100	15.2	68.190	8.9	30.296	4.0
Yaş Grubu	5-11 yaş	858.925	73.072	8.5	73.072	8.5	18.499	2.2
	12-14 yaş	362.146	70.994	19.6	47.381	13.1	19.342	5.3
	5-14 yaş	1.221.071	144.066	11.8	120.453	9.9	37.841	3.1
	15-17 yaş	364.495	120.362	33.0	47.503	13.0	47.503	13.0
Bölge	Asya ve Pasifik	835.334	129.358	15.5	77.723	9.3	33.860	4.1
	Latin Amerika ve Karayipler	142.693	17.843	12.5	12.505	8.8	9.638	6.8
	Sahra altı Afrika	275.397	83.570	30.3	59.031	21.4	28.767	10.4
	Ortadoğu ve Kuzey Afrika	110.411	13.307	12.1	9.244	8.4	5.224	4.7

Kaynak: IPEC action against child labour 2012-2013: Progress and future priorities / International Labour Office, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) - Geneva: ILO, 2014.

Diğer taraftan UNICEF'in (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu) 2013 yılı tahminlerine göre de dünya genelinde 5-14 yaş grubu arasında yaklaşık 150 milyon çalışan çocuk bulunmaktadır. Bu yaş grubunda çocuk çalışanların en fazla olduğu bölge ise Sahra altı Afrika'dır (<https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-labour/>).

Dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi, Türkiye'de de çocukların çalıştırılması günümüzün en önemli sosyal sorunlarından biri olarak görülmektedir. Çalışan çocuklar ile ilgili Türkiye'de bu alandaki en kapsamlı çalışma, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2006 ve 2013 yıllarında yaptığı "*Çocuk İşgücü Araştırması*"dır. TÜİK tarafından 2013 yılında yapılan araştırmadan elde edilen bazı özet bulgular Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: 2012 Yılında Türkiye'de Yaş Grubu, Cinsiyet ve Çalışma Durumuna Göre Çocuklar (Bin)

Yaş Grubu ve Cinsiyet	Çocuk Sayısı	Ekonomik İşlerde Çalışan	Ev İşlerinde Çalışan	Çalışmayan
Toplam	15.247	893	7.503	6.850
6-14	11.386	292	5.231	5.804
15-17	3.861	601	2.213	1.047
Erkek	7.775	614	3.243	3.917
6-14	5.794	185	2.401	3.208
15-17	1.981	430	842	710
Kadın	7.472	279	4.261	2.933
6-14	5.592	108	2.889	2.596
15-17	1.88	171	1.372	337

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2013: 27.

Tablo 2'ye göre, 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocuk sayısı 2012 yılı itibariyle 893 bindir. Bu yaş grubundaki çalışan çocuklardan 614 bini erkek, 279 bini kız çocuklarından oluşmaktadır. Çalışan çocuk sayısı 6-14 yaş grubunda 292 bin kişi, 15-17 yaş grubunda ise 601 bin kişidir. 2012 yılında Türkiye'de ekonomik işlerde çalışan çocukların sektörel dağılımına bakıldığında ise, 893 bin çocuktan 399 bininin tarım sektöründe, 277 bininin hizmet sektöründe ve 217 bininin sanayi sektöründe çalıştığı görülmektedir (TÜİK, 2013: 7). Çalışan çocuk sayısında geçmiş yıllara göre azalma eğilimi görülmele beraber, rakamlardan da görüldüğü üzere, Türkiye'de mevcut çocuk istihdamı sayısı halen azımsanmayacak boyutlardadır.

2. ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA NEDENLERİ VE YAŞAMIŞ OLDUKLARI SORUNLAR

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve kültürel yapılarına göre değişiklik gösterse de (Kumar, 2013: 519), çocukların çalışma hayatında yer almalarına ilişkin, çok boyutlu ve birbirleriyle bağlantılı birçok neden vardır. Yoksulluk ve adaletsiz gelir dağılımı başta olmak üzere, göç, ailenin eğitim durumu, geleneksel toplum yapısı, işverenlerin talebi, mevzuat eksiklikleri, yetersiz denetim vb. nedenler (Dursun, 2011: 314) çocukların çalışma hayatına girmelerinde önemli rol oynamaktadır.

Çocukların çalışma hayatına girmek zorunda kalmalarının en önemli nedenlerinin başında ailelerin yoksulluğu gelmektedir. Yoksul ailelerin kazançlarının önemli bir miktarını temel gıda maddeleri tüketiminde kullandıkları göz önünde bulundurulursa, aileler için çocuk emeği yaşamın sürdürülebilirliği açısından belirleyici bir faktör haline gelmektedir (Tunçcan, 1999: 10). Bu anlamda, ailelerin yeterli bütçeye sahip olamaması ve ekonomik güçlükler, çocukların okuldan alınarak çalışma yaşamına itilmesine sebep olmaktadır (Al-Gamal vd., 2013: 1158). Özellikle de aile gelirin okul masraflarının karşılanmasında yetersiz kalması veya çocuğun işten alınması durumunda ailenin uğrayacağı gelir kaybı, çocuğun okuldan alınmasındaki önemli bir faktördür (Günöz, 2007: 7). Sunal (2011) tarafından 148 ülke verisi baz alınarak yapılan bir çalışmada çocuk işçilik oranlarının kişi başına gelirin düşük olduğu ülkelerde daha fazla gerçekleştiği ve çocuk işçilik oranları ile kişi başına düşen gelir oranları arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla da çocukların çalıştırılması, yoksul ailelerin ekonomik güçlüklerle mücadele etmek için geliştirdikleri bir strateji haline gelmiştir.

Çocuk çalışan olgusunun sosyal kaynaklarından biri de nüfus artışıdır. Özellikle eğitim seviyesi düşük ve yeterli gelire sahip olmayan kırsal kökenli ailelerde çocuk sayısının fazla olduğu görülmektedir. Bu durum zaten yetersiz olan gelirin daha çok kişi tarafından paylaşılmasına neden olmaktadır. Mevcut gelirin zorunlu ihtiyaçları bile karşılamaya yetmeyişi daha çok sayıda gelirin aileye getirilmesini zorunlu kılmakta ve aile içinde yer alan çocukların farklı istihdam biçimleri içerisinde yer almalarına neden olmaktadır (Fidan, 2004: 33).

Ayrıca, küreselleşme beraberinde getirdiği küresel rekabet nedeniyle, hem arz hem de talep açısından çocuk emeği kullanımını artırır yönde etkiler taşımaktadır. Küreselleşme ile birlikte gelir dağılımının gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde yoksul kesim aleyhine daha da bozulması, çocuk işgücü arzını arttıran en önemli faktörlerden biridir. Çocuk emeğine olan talep artışı ise, küresel rekabet koşullarının gerektirdiği düşük üretim maliyetleriyle ilişkilidir (Tunçcan, 2000: 490). Bu nedenle birçok işletme getirmiş olduğu maliyet avantajı nedeniyle, çocukları çalıştırmayı tercih etmektedir.

Bahsedilen bu nedenlere, mevzuattaki yetersizlikler ve denetim eksikliği, çocukların çalıştırılmasına yönelik geleneksel bakış açısı, düzensiz göç hareketleri vb. nedenler de ilave edildiğinde çocukların çalıştırılmasının birbiriyle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı birçok nedeni olduğu görülmektedir.

Çok küçük yaşlardan itibaren çalışma hayatında girmek durumunda kalmak çocuklar üzerinde fiziksel ve ruhsal boyutta birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Çocuklar, çok küçük yaşlardan başlayarak gelişimlerini olumsuz etkileyen elverişsiz koşullarda, her türlü ihmal ve istismara açık bir biçimde çalıştırılmaktadır. Çocuk yaştaki bireyler ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişmekle beraber özellikle az gelişmiş ülkelerin yoksul bölgelerinde, aile bütçelerine katkı sağlamak için çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu çocuklar, erken yaşlarda çok ağır sorumluluklar üstlenmek

zorunda kaldıkları için fiziksel ve ruhsal sağlıkları bozulmakta ve geleceğe donanımlı bir biçimde hazırlanmaları için gerekli eğitimden yoksun kalmaktadırlar (Yıldız, 2006: 135).

Erken yaşlarda çalışma hayatına atılmanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin başında, eğitime devam edememe gelmektedir. TÜİK'in 2012 yılı verilerine göre, Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda okula devam etmeyen 1 milyon 297 bin çocuk bulunmaktadır. Okul devam etmeyen çocukların 448 bin kadarı ekonomik işlerde çalışanlar ve 503 bini ev işlerinde faaliyette bulunanlardan meydana gelmektedir. Birçoğu zorunlu eğitim döneminde olan ve 15 yaşın altında pek çok çocuğun eğitimlerini aksatarak ya da yarıda bırakarak çalışmaları, halen pek çok sorun doğurduğu gibi, gelecekteki daha önemli sorunların kaynağını teşkil etmektedir. Özellikle yeterli düzeyde eğitim alamayan çocukların gelecekte daha üretken ve geliri daha yüksek bir istihdam imkânı bulma şansları azalmaktadır (Baştaymaz, 1990: 35). ILO'nun tahminlerine göre, her yıl alınan ilave eğitimin gelecekte elde edilecek muhtemel kazançta etkisi yaklaşık olarak %11'dir (ILO/IPEC Mobilya Sektöründe Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Raporu, 2007: 24).

Çocuk çalışanların çalışma hayatında karşılaştıkları önemli bir sorun da işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgilidir. Çocukların çalışma ortamlarının, genellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği kurallarına uygun olmadığı görülmektedir. Genellikle, çocukların çalıştırıldığı mekânlar küçük, oldukça gürültülü ve yeterli havalandırma önlemleri alınmamıştır. Ayrıca, bu tür çalışma ortamlarında kullanılan çeşitli maddeler çalışan çocukların sağlıkları ve güvenlikleri açısından tehlikeler içermektedir (Karabulut, 1996: 25).

Çocukların çalışma hayatında yaşadığı bir diğer sorun ise çalışma süreleri ile ilgilidir. Çocuklar genellikle günlük ve haftalık çalışma süresinin çok üstünde çalışmaktadırlar. Çocukların yasal çalışma sürelerini aşarak uzun süre çalıştırılmaları bedensel ve ruhsal gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Çalışma ortamlarındaki uzun çalışma süreleri nedeniyle yorulma, fiziksel ve zihinsel yüklenme, dikkat bozukluğu ve bunlara bağlı olarak iş kazası ve meslek hastalıklarına yakalanma riski artmaktadır (ILO-IPEC Mobilya Sektöründe Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Raporu, 2007: 69).

3. UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Çocukların çok erken yaşlarda çalışma hayatına girmeleri/girmek zorunda kalmaları uzun çalışma süreleri, düşük ücretlerle çalıştırılma, eğitimden uzak kalma, şiddete maruz kalma, zararlı alışkanlıklara yönelme vb. birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın amacı farklı iş alanlarında çalışan çocukların mevcut durumunu ve yaşamış oldukları sorunları incelemektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, tespit edilen sorunların önlenmesine yönelik çözüm önerileri ortaya koymaktır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Katılımcılar

Çalışmada 38 adet ifadeden oluşan soru formu kullanılmıştır¹. Anketin ilk bölümü araştırmaya katılan çalışan çocukların sosyo-demografik ve diğer özelliklerini tespit etmeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise, çalışan çocukların çalışma şartları, yaşadıkları sıkıntılar, kötü alışkanlıkları, çalışma tipleri, çalışma saatleri vb. ifadeler bulunmaktadır.

Araştırma evrenini, İstanbul ilinde 14 yaş ve altındaki çalışan çocuklar oluşturmaktadır. Çocukların çalışma tipine göre araştırmanın hedef kitlesi şu şekildedir:

- Seyyar Satıcı: Simit, mendil, midye, hediyelik eşya, pazar yerlerinde pazarcı esnafına dâhil olmayacak meyve ve sebze satan çocuklar ile her türlü işportacı olarak çalışan çocuklar,
- Hurda Atık Toplayıcı: Kullanılmış kağıt, cam, hurda metal vb. toplayan çocuklar,
- Çıracak: Sanayide ve tekstilde çalışan çocuklar

Çalışmaya katılan çocukların, çalışma tiplerine göre dağılımına bakıldığında, %55,4'ü çırak, %26,1'i seyyar satıcı ve %18,5'i hurda atık toplayıcıdır. Çalışmaya katılan çocukların %80,8'si erkek, %19,2'si kızdır. Çalışmaya katılan çocukların %43,9'u 13 yaş altında %56,1'i ise 14 yaşında olduğu tespit edilmiş olup, çalışmaya katılan çocukların yaş ortalaması $13,08 \pm (1,30)$ 'dir.

Araştırma, 2015 yılı Haziran ve Temmuz aylarında İstanbul'da yapılmıştır. Gelişigüzel örneklem tekniği ile çalışan çocuklara bizzat ulaşılarak uygulama gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, 175 çocuk çalışana doğrudan ulaşılarak veri toplanmıştır. 18 anket eksik veri içerdiği için analiz dışı bırakılmış ve analizler 157 veri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar frekans dağılımlarıyla incelenmiştir.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Çocukların çalışma hayatına çok erken yaşlarda atılmaları eğitim imkânlarına ulaşma noktasında sorunlar yaşamalarına yol açmaktadır. Tablo 3, çalışan çocukların, eğitim durumları ile okula devam etmediklerine göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 3'e göre, çocukların %65,6'sının ilköğretim öğrencisi, %29,9'unun ilköğretim mezunu olduğu tespit edilmiştir. Çocukların %60,5'i okula devam ettiklerini belirtirken, %39,5'i okula devam etmediklerini belirtmişlerdir.

¹ Araştırmada kullanılan soru formu Tahir Baştaymaz'ın 1990'da Bursa'da çalışan çocuklara yönelik olarak yaptığı alan araştırmasında kullanılan soru formundan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3: Çalışan Çocukların Eğitim Seviyesi ve Okula Devam Durumları

Çocukların Eğitim Durumları	N	%
Okur Yazar Değil	1	0,6
Okur Yazar	4	2,5
İlköğretim Mezunu	47	29,9
İlköğretim Öğrencisi	103	65,6
Lise Öğrencisi	2	1,3
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>
Çocukların Okula Devam Durumları	N	%
Evet	95	60,5
Hayır	61	39,5
<i>Toplam</i>	<i>166</i>	<i>100</i>

Çalışan çocukların okula devam etmeme nedenleriyle ilgili dağılım ise Tablo 4'te gösterilmektedir. Çalışan çocukların okula gitmeme nedenlerine bakıldığında (Tablo 4), en önemli neden olarak ekonomik nedenlerin ön plana çıktığı görülmektedir (%39,7). Bunu %24,7 ile başarısızlık nedeniyle okuldan ayrılmak durumunda kalanlar, %20,7 ile diğer nedenler izlemektedir. Ayrıca çocukların %10,3'ü anne veya babanın okula göndermemesi ve %5,2'si okulun uzak olmasının okula devam etmemelerinin en önemli nedeni olarak ifade etmişlerdir.

Tablo 4: Çocukların Okula Gitmeme Nedenleri

Çocukların Okula Gitmeme Nedenleri	n	%
Ekonomik nedenler	23	39,7
Anne-baba göndermedi	6	10,3
Okul çok uzaktı	3	5,2
Başarısızlık nedeniyle okuldan ayrılmak zorunda kaldım	14	24,1
Diğer nedenler	12	20,7
<i>Toplam</i>	<i>58</i>	<i>100</i>

Çocukların çalışma hayatına katılmalarında en önemli nedenlerin başında aile bütçesine katkıda bulunmak gibi ekonomik nedenler gelmektedir. Çalışmaya katılan çocuklara çalışmaya başlama nedenleri ile ilgili sonuçlar Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Çocukların Çalışma Nedenleri

Çocukların Çalışmasının En Önemli Nedeni	n	%
Ailemin Ekonomik (Parasal) Gelirine Katkıda Bulunmak	82	52,2
Ailemin Borçlarının Ödenmesine Yardımcı Olmak	22	14
Kendi İhtiyaçlarımı Karşılama İçin	29	18,5
İleride Daha Rahat İş Bulmak, Meslek Öğrenmek İçin	7	4,5
Boşta Kalmamak İçin	10	6,4
Okulu Sevmediğim İçin	2	1,3
Diğer	5	3,2
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100,0</i>

Tablo 5'e göre, çocukların çalışma nedenleri içerisinde ilk üç sırada, %52,2 ile ailenin ekonomik (parasal) gelirine katkıda bulunmak, %18,5 ile kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve %14 ile ailesinin borçlarının ödenmesine yardımcı olmak gelmektedir. Oranlar genel olarak incelendiğinde çocukların yaklaşık %84,7'sinin ekonomik nedenlerden dolayı çalıştığı görülmektedir.

Tablo 6 ise, çalışan çocukların zararlı alışkanlıklarıyla ilgili sonuçları göstermektedir.

Tablo 6: Çalışan Çocukların Zararlı Alışkanlıkları

Sigara Kullanımı	n	%
Evet	43	28,2
Hayır	114	71,8
Total	157	100
Alkol Kullanımı	n	%
Evet	2	3,1
Hayır	155	96,9
Total	157	100
Bağımlılık Yapıcı Diğer Bir Madde Kullanımı	n	%
Evet	4	6,2
Hayır	153	93,8
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>

Tablo 6'ya bakıldığında, çalışmaya katılan çocukların %28,2'sinin sigara, %3,1'inin alkol ve %6,2'sinin ise bağımlılık yapıcı diğer maddeleri kullandığı görülmektedir.

Çalışan çocukların yaşadığı önemli bir problemde uzun sürelerle ve düşük ücretlerle çalıştırılmalarıdır. Tablo 7, çalışan çocukların günlük gelirlerine ve çalışma sürelerine, göre dağılımını göstermektedir. Tablo 7'ye göre, çalışmaya katılan çocukların günlük gelirlerinin 26,88 TL±(12,91 TL) olduğu tespit edilmiş olup, çocukların %77'sinin günlük 25 TL altında, %23'nün ise 25 TL üzerinde gelire sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, çalışan çocukların %92,4'ünün haftada 5-7 gün arasında, %7,6'sının haftada 1-4 gün arasında çalıştıkları gözlemlenmiştir. Çalışan çocukların %15'inin günde 6-8 saat arasında, %35'inin 9-11 saat arasında ve %50'sinin 12-15 saat arasında çalıştığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, çocuk işçilerin günde ortalama olarak 10,88±(1,83) saat çalıştığı gözlemlenmiştir.

Tablo 7: Çalışan Çocukların Çalışma Süreleri ve Günlük Gelirleri

Haftalık Çalışılan Gün	n	%
1-4 Gün	12	7,6
5-7 Gün	145	92,4
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>
Günlük Çalışılan Saat	n	%
6-8 Saat Arası	23	15
9-11 Saat Arası	55	35
12-15 Saat Arası	79	50
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>
Günlük Gelir	n	%
25 TL ve Altı	123	77,3
25 TL Üstü	34	22,7
Toplam	157	100

Yapılan çalışmada çocuklara herhangi bir şiddete maruz kalıp-kalmadıkları da sorulmuştur. Bununla ilgili elde edilen sonuçlar Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8: Katılımcıların Şiddete Maruz Kalma Durumu

Şiddete Maruz Kalma	N	%
Evet Bir Kez	39	37,6
Evet Birden Fazla	95	60,5
Hayır	3	1,9
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>

Tablo 8'e göre, çalışan çocukların %37,6'sı bir kez şiddet gördüğünü ifade ederken, birden fazla durumda şiddete maruz kaldığını ifade edenlerin oranı %60,5'tir. Herhangi bir şiddete maruz kalmadığını söyleyenlerin oranı ise yalnızca %1,9'dur. Bu sonuçlar çocukların çok büyük bir kısmının şiddet türlerinden en az birine (fiziksel, psikolojik vb.) maruz kaldığını göstermektedir.

Tablo 9: Katılımcıların İş Kazasına Uğrama Durumlarına Göre Dağılımı

İş Kazasına Maruz Kalma	N	%
Evet	37	23,6
Hayır	120	76,4
<i>Toplam</i>	<i>157</i>	<i>100</i>

Tablo 9 katılımcı çocukların iş kazasına uğrama durumlarına göre dağılımı göstermektedir. Buna göre, çalışan çocukların %23,6'sı çalıştıkları süre içerisinde en az bir kez iş kazasına maruz kaldıklarını ifade etmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışan çocuklar sorunu tüm toplumların özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların öncelikli toplumsal sorunlarından birini oluşturmaktadır. Günümüzde başta ILO olmak üzere birçok uluslararası kuruluş ile sivil toplum örgütü ulusal ve uluslararası düzeyde çocukların çalıştırılması ile ilgili çeşitli faaliyet ve projeler yürütmektedir. Ancak mevcut tablo çocuk çalışanlarla ilgili problemlerin varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de başta yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliği olmak üzere, hızlı nüfus artışı, göç ve beraberinde oluşan işsizlik vb. nedenler ailelerin yaşam koşullarını zorlaştırmakta ve çocukların aile bütçelerine katkıda bulunmak amacıyla erken yaşlarda çalışma yaşamına girmelerine sebep olmaktadır.

Araştırma kapsamında çocukları çalışma hayatına iten nedenlere bakıldığında, araştırmaya katılan çocukların büyük çoğunluğu ailenin gelirene katkıda bulunmak amacıyla (%52,2) çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Kendi ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak (%18,5) ve ailenin borçlarının ödenmesine yardımcı olmak (%14) cevabını verenleri de dâhil ettiğimizde ekonomik nedenlerle çalıştığını ifade eden çocukların oranı %85'e ulaşmaktadır. Alptekin (2011) tarafından yapılan bir çalışmada da, sokakta çalışan çocukların %41,8'i ailesine destek olmak ve %29,8 okul masraflarını karşılamak için çalıştıklarını ifade etmiştir. Alparslan ve Karaoğlan (2012) tarafından yapılan bir başa araştırmada benzer sonuçlar dikkati çekmektedir. Adı geçen bu çalışmada da, çocukların ağırlıklı olarak ekonomik sıkıntı ve aile bütçesine katkıda bulunmak (%30,1) ve harçlığını çıkarmak (eğitim vb.) (%24,7) gibi nedenlerle çalıştığı/çalıştırıldığı görülmektedir. Bu kapsamda araştırmanın sonuçları değerlendirildiğinde, çocukların çalışmasının temel nedenini ailenin sahip olduğu gelir düzeyinin yetersiz olduğu görülmektedir. Yoksul bir ailede doğmak, çocuklar için pek çok olanaktan

yoksun olmanın yanı sıra, okula gitmek yerine erken yaşta çalışmaya başlamak anlamına da gelmektedir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, çalışan çocukların önemli bir kısmının eğitimine devam etmediği tespit edilmiştir (%39,5). Çalışan çocukların okula gitmeme nedenlerine bakıldığında ise, %39,7 ile ekonomik nedenler ilk sırada yer almaktadır. Baştaymaz (1990) tarafından yapılan çalışmada da çalışan çocukların %38'nin ise eğitimine devam etmediği tespit edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu Çocuk İşgücü Araştırmasına (2012) göre ekonomik işlerde çalışan toplam 448 bin çocuk okula devam etmemektedir (Çalışan çocukların %50,2'si). Eğitim ve çalışma hayatını bir arada yürütmek zor olduğu için çocukların aksayan eğitimleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan başarısızlıkları dolayısıyla eğitimden kopuş sürecine girdikleri görülmektedir. Oysa çocukların çalışma hayatından kurtulması ve kendilerine daha iyi bir gelecek kurabilmesi için eğitim en büyük alternatiftir. Ayrıca eğitimi tamamlayamayan çocuğun yaşamının geri kalan kısmında toplumsal kısır döngüden kurtulup kendini geliştirme şansı çok düşük olacağı için yoksulluk her zaman hem çocuklar hem de toplum için varlığını sürdürecektir.

Çocuklar okula devam edemedikleri gibi, bağımlılık yapıcı maddelere alışma, kolaydan para kazanma, suça yönelme, dışlanma, aşağılanma ve şiddet gibi tehlikelere maruz kalmaktadırlar. Nitekim araştırmaya katılan çocukların %28,2'si sigara, %3,1'i alkol ve %6,2'si diğer bağımlılık yapıcı bir madde kullandığını ifade etmiştir (%32). Şişman (2006) tarafından sokakta çalışan çocuklar üzerine yapılan bir araştırmada, bu çocukların %3'ünün sürekli, %3,5'inin ara sıra sigara kullandıkları ve %3'ünün ara sıra alkol kullandıkları tespit edilmiştir. Bilgin (2009) tarafından yapılan bir başka çalışmada da sokakta çalışan çocukların %42,5'inin bağımlılık yapıcı bir madde (sigara, esrar, alkol, tiner, bali vb.) kullandıkları tespit edilmiştir.

Ayrıca araştırmaya katılan çocukların çalışma sürelerinin oldukça uzun olduğu görülmektedir. Çocukların büyük çoğunluğu haftada 5 ile 7 gün arasında, günde ise 12-15 saat arasında çalıştığını ifade etmiştir. Çalışma yasalarımız göre yetişkinlerin bile uzun saatlerce çalışmasına müsaade edilmezken ve mutlak surette dinlenmeye ihtiyaçları olduğu belirtilirken, çocukların dinlenmeden, eğlenmeden ve çocukluğunu yaşamadan çalışmasının son derece olumsuz sonuçları vardır. Çocukların uzun saatlerce çalışmalarının yanı sıra elde ettikleri gelir de oldukça düşüktür (%77'si günlük 25 TL'nin altında gelir elde etmektedir). Şişman (2006) tarafından sokak çocukları üzerinde yapılan bir çalışmada da, sokakta çalışan çocukların %34,8'inin günde 9 saat ve üzerinde çalıştıkları ve %94,4'ünün asgari ücretin altında bir gelir elde ettikleri bulgusu elde edilmiştir. Alptekin (2011) tarafından yapılan çalışmada ise, çocukların %36,2'sinin günde 8 saat ve üzeri çalıştıkları tespit edilmiştir.

Erken yaşlarda çalışmaya başlayan çocuklar ruhsal veya sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyen durumlarla karşılaşabilmektedir. Araştırmaya katılan çocukların büyük çoğunluğu fiziksel ya da psikolojik olarak şiddete maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir (%98,1). Bilgin (2009) tarafından sokak çocukları üzerine yapılan araştırmada da benzer bulgular dikkati

çekmektedir. Bu araştırmaya göre, sokakta çalışan çocukların %79,2'si fiziksel şiddete ve %19,8'i cinsel tacize maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Genel olarak tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde çocukların çalışmasının arkasında tek bir nedenin olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak konuyla ilgili yapılan diğer araştırmalarda da olduğu gibi, bu araştırmada da çocukların temelde ekonomik nedenlerden ötürü çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla çocukların çalışmasının azaltılması için öncelikle çözüm getirilmesi gereken konu yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliğidir. Aksi takdirde çocukların çalışmasının engellenemeyeceği aşikârdır. Bunun yanı sıra işsizliğin azaltılıp istihdamın artırılması, eğitimin kalitesinin yükseltilmesi, ailelerin konuyla ilgili olarak bilinçlendirilmesi ve eğitim seviyesinin artırılması ve etkin bir mevzuat sisteminin oluşturulması da gerekmektedir. Tüm bu sorunların bir bütün olarak değerlendirilmesi ve bu sorunlara yönelik politikalar oluşturulması hem çocukların hem de toplumumuzun geleceği açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Son olarak, bu araştırmanın bazı kısıtları mevcuttur. Araştırma, 2015 yılı Haziran ve Temmuz aylarında İstanbul'da yapılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçları Türkiye genelini yansıtmamaktadır. Ayrıca araştırmaya sadece çırak, seyyar satıcı ve hurda atık toplayan çocuklar katılmıştır. Bu yüzden de sonuçlar sadece bu gruplarda çalışan çocukların sonuçlarını yansıtmaktadır. Araştırma yaz aylarında yapıldığı için okulların tatil olduğu döneme denk gelmiştir. Eğer araştırma, bu dönemlerden farklı bir zaman aralığında yapılsaydı gerek çocukların çalışma süreleri gerekse çalışma hayatının içinde yer almaları açısından sonuçlar daha farklı çıkabilirdi.

KAYNAKÇA

- Al-Gamal, E., Hamdan-Mansour A. M., Matrouk, R. & Al Nawaiseh, M. (2013). The Psychosocial Impact of Child Labour in Jordan: A National Study, *International Journal of Psychology*, 48(6), 1156-1164.
- Alparlan, Ö. & Karaoğlan, B. (2012). Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları, *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 15(4), 268-274.
- Alptekin, K. (2011). Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri: Düzce Örneği, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(1), 25-48.
- Altan, Ö. Z. (2004). *Sosyal Politika*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Avşar, Z. & Öğutoğulları, E. (2012). Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 9-40.
- Baştaymaz, T. (1990). *6-15 Yaş Grubu Bursa'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.
- Bilgin, R. (2009). Diyarbakır'da Sokakta Çalışan Çocuklar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 232-244.
- Demir, F. (2012). Çalışma Hayatında Çocukların Korunması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 547-577.
- Dursun, S. (2011). Çocuklara Yönelik Sosyal Politikalar, Tokol, Aysen (Ed.) ve Alper, Yusuf (Ed.), *Sosyal Politika*, 1. Baskı içinde (312-323), Bursa: Dora Basım Yayın.
- Erbay, E. (2010). Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Perspektif Bir Bakış İnan, Kemal (Der.), *Türkiye'de Çocuk Emeği*, 1. Baskı içinde (206-242), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Fidan, F. (2004). Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış, Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 30-49.
- Günöz, M. (2007). Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- International Labour Organization (ILO). <http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm> (06.10.2016).
- International Labour Organization (ILO). (2014). *IPEC action against child labour 2012-2013: Progress and future priorities*, Geneva: International Labour Office, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC).
- ILO/IPEC (2013). *Marking Progress Against Child Labour-Global Estimates and Trends 2000-2012*, Geneva: ILO Publications.
- ILO/IPEC *Mobilya Sektöründe Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Raporu* (2007). Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı.
- Karabulut, Ö. (1996). *Türkiye'de Çalışan Çocuklar*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları,

- Kumar, G. (2013). Child Labour: Determinants, Dimensions and Policies in India, *Economic Affairs*, 58(4), 417-429.
- Sirohi, R. (2014). Child Labour, Human Capital Accumulation and Foreign Aid, *Journal of Economic Development*, 39 (3), 1-15.
- Sunal, O. (2011). Gelir Düzeyi ve Çocuk Emeği Arasındaki İlişki: Ülkelerarası Bir Karşılaştırma, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (1), 117-128.
- Şahin, B. (2010). *Çocuk İşçilerin Korunması*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Şişman, Y. (2004). *Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri: Sorunlar ve Çözüm Önlemlerine Yönelik Eskişehir Örneği*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şişman, Y. (2006). Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 251-276.
- Tor, H. (2010). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(2), 25-442.
- Tunçcan, N. (1999). Küreselleşen Dünyada Çocuk İstihdamı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunçcan, N. (2000). Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 43(44), 243-258.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Çocuk İşgücü Araştırması, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (15.11.2015).
- Yıldız, Ö. (2006). Türkiye’de Çocuk İşçi Sorununun Toplumsal Görünümü. *Journal of Qafqaz University*, 18, 134-138.
- <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-labour/> (06.07.2017).

ONLINE GİYİM ALIŞVERİŞİNDE TÜKETİCİLERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARIN CİNSİYET DEĞİŞKENİNE GÖRE İNCELENMESİ*

INVESTIGATIONS OF GENDER VARIABLES ON THE PROBLEMS OF CONSUMERS IN ONLINE APPAREL SHOPPING

Araştırma Makalesi
Research Paper

Saliha AĞAÇ**
Serap DENGİN SEVİNİR***
Tuğba YILMAZ****

Öz:

Bu araştırmanın amacı; tüketicilerin online giyim eşyası alışverişinde yaşadıkları sorunları tespit etmektir. Araştırma yöntemi betimsel olup; ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Örneklem grubu; Ankara’da yaşayan, en az bir kez online giyim alışverişi yapmış ve bir sorunla karşılaşmış, çalışmakta olan 400 tüketicidir. Araştırma sonuçlarına göre; online satış yapılan sitelerde sunulan ürünlere ilişkin bilgi yetersizliği, tüketicilerin online alışveriş yapma eğilimini olumsuz etkileyen durumdur. Ödeme seçenekleri-fiyatlandırma konusunda en sık yaşanan sorun, satın alınan ürünlerin tüketiciye ulaştırılmasında kullanılan kargo hizmeti ücretinin tüketiciye yansıtılmasıdır. Satın alınan ürünlerin vücuda uyumu-görünüm özellikleri konusunda en sık yaşanan sorunlar, beden seçeneklerinin yetersizliği ve ürün ölçülendirmelerindeki tutarsızlıktır. Satın alınan giysilerin kalitesi konusunda en çok yaşanan sorun ise teslim alınan ürün ile sipariş edilen ürünün aynı özelliklere sahip olmamasıdır. Online alışveriş sitelerinde eksik olduğu düşünülen konular, sanal manken/ prova uygulamasının olmaması ve ürünlere dokunma ihtiyacına cevap vermemesidir. Araştırma bulguları, online alışverişte yaşanan sorunlar ve online alışveriş sitelerinde eksik olduğu düşünülen hizmetlerin büyük oranda cinsiyete bağımlı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Online Alışveriş, E-Alışveriş, Giyim Alışverişi, Online Alışveriş Sorunları.

Abstract:

The purpose of this research is to determine the problems of consumers in wearing apparel shopping. The method of research is descriptive. Criterion sampling method was used in the research. The sample group is 400 consumers living and working in Ankara, having at least used online shopping for once and encountered done problem". At the end of the research it was found that the lack of information on the online shopping web sites regarding the products offered to consumers is what the most negatively affects the online shopping tendency of consumers. The most frequently experienced problem with regard to payment options-pricing is the addition of the price of the cargo service, which is used to deliver the purchased product to consumer, at the moment of purchasing. The most frequently experienced problems with respect to the suitability to the body-appearance of the purchased products are the lack of product size options and inconsistencies in product pricings. The most frequently experienced problem with respect to the quality of purchased clothes is that the ordered product and the delivered

* Makale Geliş Tarihi: 26.09.2017

Makale Kabul Tarihi: 09.04.2018

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, asaliha@gazi.edu.tr, 0000-0003-2507-2361.

*** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, serapdengin@gazi.edu.tr, 0000-0003-4577-8222.

**** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi G.S.E. Moda Tasarımı ABD., sevgi.tugba@hotmail.com.

product do not have the same properties. What the consumers perceive to be the inadequacies of online shopping sites are the lack of virtual models and possibility of trying on or touching the products. Reserch findings show that online shopping problems and services that are thought to be lacking in online shopping sites are largely gender-dependent.

Keywords: Online Shopping, E-shopping, Apparel Shopping, The Problems of Online Shopping.

GİRİŞ

1980’li yıllardan itibaren internet, teknoloji geliştikçe mobil cihazlar ile birlikte günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. 2005 yılından günümüze kadar gerçekleştirilen Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı (HBTK) Araştırmaları sonuçları incelendiğinde; 16-74 yaş grubundaki bireylerin bilgisayar ve internet kullanım oranları 2005 yılında sırasıyla %17,6 ve %13,9 iken;¹ 2016 yılında bu oranlar sırasıyla %54,9 ve %61,2 olmuştur.² Ayrıca son yıllarda internet kullanımı bilgisayar kullanımının ötesine geçmiş, internet sadece bilgisayarlarda değil akıllı cep telefonlarında oldukça yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İnternet; bilgi, hizmet ve ürünlerin alış-satışında dinamik bir sanal ortama dönüşmüş, internetin bu derece yaygınlaşması, yaşam koşullarında çok yönlü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Dünya çapında ağın (World Wide Web) artan popülerliği, yeni teknolojiyle sağlanan avantajlardan yararlanmak için üreticileri ve tüketicileri kendine çekmiştir.³

Teknolojik gelişmeler, hayatı kolaylaştırırken; tüketici beklentilerini de artırmaktadır. Bu durum tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan üreticileri, geleneksel pazarlama yöntemlerinin dışına çıkmaya ve yeni yöntemler araştırmaya mecbur bırakmaktadır. Birçok firma, dijital tüketicileri elinde tutabilmek için internet yoluyla alışverişe başvurmaktadır. Online alışveriş (e-alışveriş), geleneksel pazarlama ve dağıtım yöntemlerine önemli bir alternatif olarak hızla büyüyen bir alandır.⁴

İnternet, özellikle son on yılda alışveriş için popüler bir kanal olmuş ve perakende mağazacılık dünyasına yeni bir değer katmıştır.⁵ Çok sayıda marka, dijital tüketicileri kaybetmemek için geleneksel mağaza satışlarının yanı sıra internet aracılığıyla ürünlerini satışa sunmakta, mevcut müşterilerini korurken müşteri potansiyellerini de artırmayı amaçlamaktadır. 2016 yılı TÜİK HBTK Araştırması⁶ raporuna göre; internet kullanan bireylerin internetten kişisel kullanım amacıyla mal veya hizmet siparişi verme/ satın

¹ TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması: 16.11.2005, <http://www.tuik.gov.tr>.

² TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması: 18.08.2016, <http://www.tuik.gov.tr>.

³ Teo, T.S.H. & Yu, Y. (2005). "Online Buying Behavior: A Transaction Cost Economics Perspective". *The International Journal of Management Science, Omega* 33, 451-465, s. 451.

⁴ Armağan, E.A. & Turan, A.H. (2014). "İnternet Üzerinden Alışveriş: Demografik Faktörlerin, Bireysel İhtiyaçların Etkisi Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (3), ss. 1-22.

⁵ Goswami, S. & Khan, S. (2015). "Impact of Consumer Decision-making Styles on Online Apparel Consumption in India". *Vision*, 19 (4), 303-311, s. 303.

⁶ TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması: 2016, <http://www.tuik.gov.tr>.

alma oranı %34,1'dir. İnternet yoluyla en çok sipariş edilen mallar ise giyim ve spor malzemeleridir (%60). Türkiye'de gerçekleştirilen çeşitli araştırmalarda da internetten en çok satın alınan malların giyim eşyaları olduğu görülmektedir.⁷ Ipsos MediaCT'nin İstanbul, Ankara ve İzmir'de yaşayan yüksek gelire sahip tüketicilerin online alışveriş davranışlarını incelediği araştırmaya göre; katılımcıların %84'ü internetten alışveriş yapmakta ve %32 oranında kadın giyim ürünü, %26 oranında ayakkabı satın alınmaktadır.⁸ Uluslararası denetim ve danışmanlık şirketi Ernst&Young'ın gerçekleştirdiği "Global Tüketici Araştırması" sonuçlarına göre; internet kullanıcılarının online alışveriş yapma oranı dünya genelinde ortalama %62 iken; Türkiye'de bu oran %69 ile ortalamanın üzerinde yer almaktadır. Aynı araştırmaya göre internet kullanıcılarının online mağazalardan en çok satın aldıkları ürünler giyim eşyalarıdır ve Türk tüketicilerde durum ortalamanın %7 üzerindedir.⁹

Online alışveriş; zaman tasarrufu sağlaması, geniş ürün seçenekleri, alışveriş kolaylığı¹⁰, 7/24 alışveriş imkânı, alışveriş sıralarında bekleme zahmetinden kurtarma,¹¹ özel internet indirimleri gibi çeşitli avantajlara sahip olmasının yanında birçok çeşitli risklere de sahiptir. Cheng ve arkadaşları;¹² bu riskleri finansal riskler, performans riskleri, sosyal riskler, zaman riskleri, gizlilik riskleri olarak beş boyutta sunmuştur. Araştırmalar, online alışverişte algılanan faydaların tüketicilerin online alışverişe karşı tutumlarında pozitif etkiye sahipken; algılanan risklerin negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir.¹³

Türkiye'de gerçekleştirilen bir araştırmada;¹⁴ tüketicilerin online giyim eşyası alışverişlerinde algıladıkları en önemli risk boyutunun ürün riski olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada belirtilen ürün riskleri; beden ölçülerinde sorun olması, ürünü deneme ve inceleme fırsatının olmaması, ürüne dokunma ve canlı görme fırsatının olmamasıdır. Başka bir ara-

⁷ Ağaç, S. & Özgören Solak, C. (2016). "Üniversite Öğrencileri Arasında İnternet Ortamında Giysi Alışverişinin Yaygınlaşması". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, s. 142-151.; Tatlı, Tatlı, H. & Korkut, F. (2015). "Sanal Alışverişte Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler: Bingöl Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VIII (1): 63-78, s. 71.; Usta, N. (2015). "Fikri Mühim Türkiye'nin İnternet Kullanım Alışkanlıklarını Araştırdı", <https://www.fikrimuhim.com> (31.07.2016.); Uygun, M., Özçifçi, V. ve Uslu Divanoğlu, S. (2011). "Tüketicilerin Online Alışveriş Davranışını Etkileyen Faktörler". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 373-385, s. 380.

⁸ Anonim 1 (2014). "İnternette En Çok Seyahat Alışverişi Yapılıyor", <http://digitalage.com.tr> (31.07.2016).

⁹ Anonim 2 (2014). "Türk İnternet Kullanıcıları Alışverişte de Sanal Kanallara Yöneliyor", <http://www.ey.com> (31.07.2016).

¹⁰ Kayabaşı, A. (2010). "Elektronik (Online) Alışverişte Lojistik Faaliyetlere Yönelik Müşteri Şikâyetlerinin Analizi ve Bir Alan Araştırması". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 21-42, s. 32.

¹¹ Algür, S. & Cengiz, F. (2011). "Türk Tüketicilere Göre Online (Çevrimiçi) Alışverişin Riskleri ve Yararları". *Journal of Yaşar University*, 22 (6), 3666-3680, s. 3677.

¹² Cheng, F., Liu, T. & Wu, C. (2013). "Perceived Risks and Risk Reduction Strategies in Online Group-Buying". *Proceedings of 2013 International Conference on Technology Innovation and Industrial Management*, 29-31 May, Phuket, Thailand, 18-25, s. 21.

¹³ Hsu, S. & Bayarsaikhan, B. (2012). "Factors Influencing on Online Shopping Attitude and Intention of Mongolian Consumers". *The Journal of International Management Studies*, 7 (2), 167-176, s. 174.

¹⁴ Alkibay, S. & Demirgunes, B.K. (2016). "Evaluating Trust and Perceived Risk Dimensions in Online Clothing Shopping". *Research Journal of Business and Management*, 3 (2), 157-172, s. 196.

tırmada ise;¹⁵ ürün performans riskleri; görsel (tasarım, kumaş, renk, detay), dokunsal (tuşe, his, ağırlık) ve deneme (uyum, konfor, vücuttaki görünüm) olarak gruplandırılmıştır. Araştırma sonuçları; online tüketicilerin görsel ürün deneyimi yoluyla ürün özelliklerini değerlendirmeye dayanarak ürün performansı ile ilgili görsel, dokunsal ve deneme ürün risklerini algıladıklarını göstermiştir. Ayrıca çalışmada, görsel ve dokunsal riskler arasında ve dokunsal ve deneme riskleri arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Performans riskleri, ürünün beklenildiği gibi olmaması ya da satıcının tanımladığı özelliklerle eşleşmemesidir.¹⁶

Akademik literatürde; genellikle tüketicilerin online alışveriş yapma durumları, alışkanlıkları, online alışveriş davranışlarını etkileyen faktörler, algılanan risk boyutları gibi online alışverişini geniş çerçevede ele alan konuların işlendiği birçok araştırma bulunmaktadır.¹⁷ Ancak TÜİK 2016 HBTK Araştırması'na göre;¹⁸ online alışveriş yapan tüketicilerin %24,9'unun çeşitli sorunlarla karşılaşmasına rağmen; spesifik olarak online giyim eşyası alışverişlerinde ödeme-fiyat, uyum-görünüm ve giyim kalitesi boyutlarında yaşanan sorunlara odaklanan ve çalışan örneklem grubu üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Online giyim eşyası alışverişlerinde yaşanan sorunların tespit edilmesi ve tüketici bakış açısına göre online alışveriş sitelerindeki eksik hizmetleri ortaya koymak amacıyla bu araştırmanın yapılması önemli görülmüştür. Araştırmanın amacına ulaşmak için; “ürün fiyatları ve ödeme seçenekleri konusunda yaşanan sorunlar nelerdir”, “ürünlerin vücuda uyumu ve görünümü konusunda yaşanan sorunlar nelerdir”, “ürünlerin kalitesi konusunda yaşanan sorunlar nelerdir”, “online alışveriş sitelerinde eksik olduğu düşünülen hizmetler nelerdir” sorularına cevap aranmıştır. Ayrıca yaşanan sorunlar ve eksik olduğu düşünülen hizmetlerin cinsiyete bağlı olup olmadığı konusu irdelenmiştir.

1. YÖNTEM

Tüketicilerin online giyim eşyası alışverişlerinde yaşadıkları sorunlar ve online alışveriş sitelerinde eksik olduğu düşünülen hizmetleri ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma, amaca ulaşmada izlenen yöntem bakımından betimseldir. Araştırmada ele alınan evren (kamu veya özel sektörde çalışan sayısı) bilinmediğinden ve belirtilen grup

¹⁵ Yu, U.J., Lee, H.H. & Damhorst, M.L. (2012). “Exploring Multidimensions of Product Performance Risk in the Online Apparel Shopping Context: Visual, Tactile and Trial Risks”. *Clothing & Textiles Research Journal*, 30 (4), pp. 251-266, s.

¹⁶ Cheng vd., a.g.e., 2013, s. 21.

¹⁷ Ağaç & Özgören Solak, a.g.e., 2016; Altuğ, N. & Özhan, Ş. (2012). “Trakya Bölgesi'ndeki Üniversitelerde Görev Yapan Öğretim Elemanlarının Online Alışverişten Algıladıkları Risk ve Fayda Üzerine Bir Araştırma”. *Öneri*, 10 (38), ss. 1-10.; Cheng vd., a.g.e., 2013.; Huseynov, F. & Özkan Yıldırım, S. (2016). “Internet Users' Attitudes Toward Business-to-Consumer Online Shopping: A Survey”. *Information Development*, 32 (3), pp. 452-465.; Moshref Javadi, M.H., Dolatabadi, H.R., Nourbakhsh, M., Poursaeedi, A. & Asadollahi, R. (2012). “An Analysis of Factoring Affecting on Online Shopping Behavior of Consumers”. *International Journal of Marketing Studies*, 4 (5), pp. 81-98.; Oskaybaş, K., Dursun, T. & Yener, D. (2014). “Online Alışverişte Tüketicilerin Tercihlerini Etkileyen Unsurların Belirlenmesi”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, XXXVI (1), ss. 119-135.; Tatlı & Korkut, a.g.e. 2015; Teo & Yu, a.g.e. 2005.

¹⁸ TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması: 2016.

üzerinde derinlemesine çalışılmaya olanak sağladığı için amaçlı örnekleme tekniklerinden biri olan ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu durumda örnekleme için belirlenen ölçütü (temel nitelikleri) karşılayan birimler örnekleme alınmaktadır¹⁹.

Araştırmada örnekleme grubunun tespit edilmesinde araştırmacılar tarafından belirlenen temel ölçütler; tüketicilerin, (1) Ankara’da yaşıyor olması (Ankara ili, Sabancı Topluluğu’nun online alışveriş platformu olan Kliksa’nın 2015 yılında yaptığı araştırmada en çok online ürün alınan ilk üç il arasındadır.²⁰). (2) Kamu veya özel sektörde çalışıyor olması. (3) En az bir kez online giyim eşyası alışverişini yapmış ve en az bir sorunla karşılaşmış olmasıdır.

Araştırma bulgularının cinsiyete bağımlı olup olmadığını ölçmek amacıyla araştırmanın örnekleme grubu, 200 kadın 200 erkek tüketici olmak üzere toplam 400 tüketiciden oluşmaktadır. Örnekleme büyüklüğü, %95 güven aralığı ve %5 hata payı²¹ ile evreni temsil etmektedir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen anket kullanılmıştır. Anket soruları oluşturulmadan önce online alışveriş deneyimi olan tüketicilerle görüşmeler yapılmış ve yaşanan sorunlar kaydedilmiştir. Ön görüşmeler sonucunda elde edilen sorunlar ile yaşanması muhtemel görülen sorunlar üç boyut (ödeme-fiyat, uyum-görünüm, kalite) altında gruplandırılarak anket oluşturulmuştur. Anket; örnekleme grubundaki tüketicilerin demografik özellikleri ve online giyim eşyası alışverişinde yaşadıkları sorunları içeren ifadelerden oluşmaktadır. Yaşadıkları sorunlara yönelik ifadeler “her zaman (3), bazen (2), hiçbir zaman (1)” derecelerinden oluşan üçlü likert tipi; online alışveriş sitelerinin eksik olduğu düşünülen hizmetlere yönelik ifadeler ise “katılıyorum (3), kısmen katılıyorum (2), katılmıyorum (1)” derecelerinden oluşan üçlü likert tipi ile derecelendirilmiştir. Anketlerin uygulanmasında yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır.

Elde edilen bulgular, SPSS programı ile analiz edilmiştir. Verilerin cinsiyet değişkeniyle istatistiksel ilişkisini ortaya koymak amacıyla ki-kare bağımsızlık testi “ χ^2 ” uygulanmış, sonuçlar $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Ayrıca elde edilen verilerin yaş ve meslek grubuna bağımlı olup olmadığını belirlemek amacıyla ki-kare bağımsızlık testi uygulanmış, ancak sonuçların $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde yaş ve meslek grubuna bağımlı olmadığını göstermiştir. Bu nedenle araştırma metninde yer verilmemiştir. Üçlü likert ile derecelendirilen 27 değişkenin güvenilirliğini belirlemek amacıyla yapılan Cronbach Alfa (α) istatistiğinin sonucu 0,793’tür. Cronbach Alfa Katsayısının değerlendirilmesinde uyulan değerlendirme ölçütü $0.60 < \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir²². Elde edilen sonuca

¹⁹ Büyüköztürk, Ş. Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara, Pegem Yayıncılık; Patton M.Q. (2002). Qualitative Research and Evaluation Methods. 3rd Sage Publications, Thousand Oaks, CA.

²⁰ Anonim 3 (2015). “Kliksa, Türkiye’nin 2015 yılı Online Alışveriş Haritasını Açıkladı”, <http://www.turk-internet.com> (31.07.2016).

²¹ Cohen, L., Manison, L. & Morrison, K. (2005). Research Methods in Education (Fifth edition). Taylor & Francis e-Library: London and New York, <https://research-srttu.wikispaces.com> (25.08.2016), s. 95.

²² Özdamar, K. (2002). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Kaan Kitapevi, Eskişehir, s. 673.

göre; veri toplama aracında (ankette) kullanılan 27 adet likert tipi değişkenin güvenilirlik test sınavasında hem bütünsel anlamda, hem de ölçek bazında kullanılan soruların güvenilirliği sağlanmıştır.

2. BULGULAR

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik özellikler		Kadın %	Erkek %
Yaş	24-30 yaş arası	%43	%75
	31-35 yaş arası	%43	%16.5
	36-40 yaş arası	%14	%8.5
Eğitim düzeyi	Ortaöğretim	%5.5	%7
	Önlisans	%27	%27
	Lisans	%59.5	%58
	Lisansüstü	%8	%8
Meslek	Öğretmen	%30.5	%23.5
	Memur	%25.5	%29.5
	Mühendis	%8	%13
	Mimar	%3.5	%7
	İşçi	%21.5	%25
	Diğer	%11	%2

n: 400

Tablo 1’de görüldüğü üzere kadın tüketicilerin yaş aralığı 24-35, eğitim düzeyleri büyük oranda lisans, meslekleri ise öğretmen ve memurdur. Erkek tüketicilerin yaş aralığı 24-30, eğitim düzeyleri lisans, meslekleri ise memur ve işçidir. Bulgulara göre; araştırma örneklem grubunun büyük çoğunluğunu 24-35 yaşları arasında ve üniversite mezunu çalışan tüketiciler oluşturmaktadır. TÜİK 2016 HBTK Araştırma²³ raporunda da yaşa göre bireylerin internet kullanım oranlarının en yüksek 16-34 yaşları arasında olduğu görülmektedir. Araştırma bulgularına göre; kadın tüketicilerin %61’i, erkek tüketicilerin ise %75.5’i kredi kartına sahiptir. Kadın tüketicilerin %65’i, erkek tüketicilerin %60’ı interneti aktif bir şekilde kullanmakta; internette aktif alışveriş yapma durumu ise %83.5 ile kadın tüketicilerde daha yüksek bir yüzdeye sahip olmaktadır. İnternette aktif alışveriş yapma durumu, erkek katılımcılarda %71.5’lik yüzdeye sahiptir. Tüketicilerin online giyim eşyası alışverişlerinde yaşadıkları sorunlara ilişkin bulgular tablolarda gösterilmektedir.

²³ TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması: 2016.

Tablo 2: Online Alışveriş Yapma Davranışını Olumsuz Etkileyen Genel Durumlar

Olumsuz Durumlar		3	2	1	X ²	p [*]
		%	%	%		
Çevrede internet erişiminin olmaması	Kadın	%9.5	%42	%48.5	9,493	,009
	Erkek	%5.5	%57	%37.5		
Online alışveriş hakkındaki bilginin yetersiz olması	Kadın	%21.5	%63.5	%15	3,963	,138
	Erkek	%24	%54.5	%21.5		
Online satış sitelerinde sunulan bilgilerin yetersiz olması	Kadın	%47	%49.5	%3.5	11,960	,003
	Erkek	%41.5	%45.5	%13		

n: 400 *p<0,05 (3: Her zaman, 2: Bazen, 1: Hiçbir zaman)

Tablo 2'ye göre; tüketiciler büyük bir oranda internete erişim problemi yaşamamaktadır. Tüketicilerin online alışveriş yapma eğilimi olumsuz etkileyen durumlar sırasıyla; online satış yapılan sitelerde sunulan bilgilerin yetersizliği ve tüketicilerin online alışveriş konusundaki bilgi yetersizliğidir. Tüketicilerin online alışveriş yapma davranışını olumsuz etkileyen durumların cinsiyete bağımlı olup olmadığını belirlemek için yapılan ki-kare testi sonucunda; internet erişiminin olmaması (p= ,009) ve online satış sitelerinde sunulan bilgilerin yetersizliği (p= ,003) konularında cinsiyete bağımlı olduğu görülmüştür.

Tablo 3: Ödeme Seçenekleri-Fiyatlandırma Konusunda Yaşanılan Sorunlar

Ödeme-Fiyatlandırma sorunları		3	2	1	X ²	p [*]
		%	%	%		
Online sitelerdeki ürün fiyatlarının mağazadakilerden yüksek olması	Kadın	%21.5	%59.5	%19	4,545	,103
	Erkek	%29.5	%49.5	%21		
Kargo ulaşım ücretlerinin fiyata dâhil ediliyor olması	Kadın	%64	%33	%3	4,986	,083
	Erkek	%53	%43	%4		
Sadece kredi/banka kartı ile alışveriş yapılabiliyor olması	Kadın	%52.5	%44	%3.5	37,632	,000
	Erkek	%25.5	%59.5	%15		
Taksitlendirme imkânı sunulmuyor olması	Kadın	%15.5	%52.5	%32	1,680	,432
	Erkek	%18.5	%55	%26.5		
Kapıda ödeme seçeneğinin sunulmuyor olması	Kadın	%27	%62.5	%10.5	2,014	,365
	Erkek	%27.5	%57.5	%15		

n: 400 *p<0,05 (3: Her zaman, 2: Bazen, 1: Hiçbir zaman)

Tablo 3'e göre; ödeme seçenekleri ve fiyatlandırma konusunda tüketicilerin en sık yaşadığı (Kadın: %64, Erkek: %53) ve sorun olarak bildirdiği durum satın alınan ürünlerin tüketiciye ulaşımında kullanılan kargo hizmetinin ürün fiyatına eklenmesidir. Kadın tüketiciler için en sık yaşanan diğer sorun, online alışverişte ödemelerin kredi kartı ya da banka kartı ile yapılabiliyor olmasıdır. Araştırmaya katılan kredi kartına sahip olmayan tüketicilerin %45.7'si bu durumu her zaman sorun olarak değerlendirirken; katılımcıların %35.9'u

da kredi kartına sahip olmalarına rağmen sorun olarak görmektedir. En az yaşanan sorun ise alışveriş ödemelerinde taksitlendirme seçeneğinin sunulmaması olarak gösterilmektedir.

Ödeme seçenekleri-fiyatlandırma konusunda yaşanan sorunların cinsiyete bağımlı olup olmadığını belirlemek için yapılan ki-kare testi sonucunda; sadece kredi/banka kartı ile alışveriş yapılabilir olması durumunda ($p=,000$) cinsiyete bağımlı olduğu görülmüştür.

Tablo 4: Ürünlerin Vücuda Uyumu-Görünümü Konusunda Yaşanılan Sorunlar

Vücuda uyum-Görünüm sorunları		3	2	1	χ^2	p*
		%	%	%		
Beden ölçülendirmelerinde tutarsızlık olması.	Kadın	%41.5	%56	%2.5	19,941	,000
	Erkek	%33.5	%51.5	%15		
Beden seçeneklerinin yetersiz olması.	Kadın	%46.5	%50.5	%3	17,008	,000
	Erkek	%38	%47.5	%14.5		
Giyside görünümünden kaynaklanan sorunların olması.	Kadın	%31	%56	%13	3,401	,183
	Erkek	%31	%49.5	%19.5		
Vücuttaki bölgesel farklılıklardan dolayı uyum sorununun oluşması.	Kadın	%32	%58	%10	12,905	,002
	Erkek	%32.5	%45	%22.5		

n: 400 * $p<0,05$ (3: Her zaman, 2: Bazen, 1: Hiçbir zaman)

Tablo 4 incelendiğinde; tüketicilerin en sık yaşadığı sorunlardan birisi beden seçeneklerinin yetersiz olması, diğeri ise beden ölçülendirmelerindeki tutarsızlıktır. Vücuttaki bölgesel farklılıklardan dolayı giysi ile beden arasında ortaya çıkan uyum sorunu ve satın alınan giysinin görünüm özelliklerinden kaynaklanan sorunların yaşanma sıklığı kayda değerdir.

Giysilerin vücuda uyumu-görünümü konusunda yaşanan sorunların cinsiyete bağımlı olup olmadığını belirlemek için yapılan ki-kare testi sonucunda; beden ölçülerinde tutarsızlık ($p=,000$), beden seçeneklerinin yetersiz olması ($p=,000$), vücuttaki bölgesel farklılıklardan dolayı uyum sorunu oluşması ($p=,002$) konularında cinsiyete bağımlı olduğu görülmüştür.

Tablo 5: Ürünlerin Kalitesi Konusunda Yaşanılan Sorunlar

Kalite sorunları		3	2	1	χ^2	p*
		%	%	%		
Dikiş kalitesinin yetersiz olması.	Kadın	%30	%61.5	%8.5	8,241	,016
	Erkek	%29.5	%52.5	%18		
Kumaş kalitesinin yetersiz olması.	Kadın	%50	%43	%7	43,877	,000
	Erkek	%23	%50.5	%26.5		
Aksesuar kalitesinin yetersiz olması.	Kadın	%19	%64	%17	8,866	,012
	Erkek	%20.5	%51	%28.5		
Kalite-fiyat dengesinin olmaması.	Kadın	%38.5	%53	%8.5	22,047	,000
	Erkek	%23.5	%52.5	%24		
Teslim alınan ürün ile sipariş edilen ürünün aynı olmaması.	Kadın	%58	%36.5	%5.5	35,959	,000
	Erkek	%33	%44.5	%22.5		

n: 400 * $p<0,05$ (3: Her zaman, 2: Bazen, 1: Hiçbir zaman)

Tablo 5'e göre; online alışveriş ile satın alınan giysilerin kalitesi konusunda en sık yaşanan sorun teslim alınan ürün ile sipariş edilen ürünün aynı özelliklere sahip olmamasıdır. Bu durumu en çok kadın tüketicilerin yaşadığı (%58) görülmektedir. Tabloya göre; kadın tüketiciler kumaş kalitesinin yetersiz olması sorununu daha çok yaşarken; erkek tüketiciler satın aldıkların ürünlerde dikiş kalitesinin yetersiz olması sorununu daha çok yaşamaktadır. Giysilerde kullanılan aksesuarların kalite sorunu en az yaşanan durumdur. Ürünlerin kalitesi konusunda yaşanan sorunların cinsiyete bağımlı olup olmadığını belirlemek için yapılan ki-kare testi sonucunda; dikiş kalitesi ($p= ,016$), kumaş kalitesi ($p= ,000$) ve aksesuar kalitesinin yetersizliği ($p= ,012$), kalite-fiyat dengesinin olmaması ($p= ,000$) ve teslim alınan ürün ile sipariş edilen ürünün aynı olmaması konularında cinsiyete bağımlı olduğu görülmüştür.

Tablo 6: Online Alışveriş Sitelerinde Eksik Olduğu Düşünülen Hizmetler

Eksik hizmetler		3 %	2 %	1 %	χ^2	p*
Tüketici hakları uygulamasının yetersiz olması.	Kadın	%40.5	%50.5	%9	28,237	,000
	Erkek	%21.5	%52.5	%26		
Gizlilik/ güvenlik hizmetlerinin gelişmemiş olması.	Kadın	%45.5	%48	%6.5	25,273	,000
	Erkek	%30.5	%46	%23.5		
Tanıtımların yetersiz olması.	Kadın	%32	%54.5	%13.5	8,254	,016
	Erkek	%30.5	%45	%24.5		
Görsel öğelere yeterince yer verilmemesi.	Kadın	%52	%41	%7	20,185	,000
	Erkek	%35	%44.5	%20.5		
Satın alınan ürünün belirli tarihlerde gönderilmesi.	Kadın	%38.5	%45	%16.5	8,060	,018
	Erkek	%28.5	%44.5	%27		
Değişim seçeneklerinin olmaması.	Kadın	%51.5	%43.5	%5	43,202	,000
	Erkek	%27	%47.5	%25.5		
Ürünlerin moda unsurlarını taşıması.	Kadın	%19.5	%57	%23.5	6,316	,043
	Erkek	%19	%46.5	%34.5		
Dokunma ihtiyacına cevap vermemesi.	Kadın	%63	%36	%1	19,737	,000
	Erkek	%44.5	%48	%7.5		
Kişiye özel siparişin olmaması.	Kadın	%49	%45.5	%5.5	18,878	,000
	Erkek	%32	%51.5	%16.5		
Sanal manken/ prova imkânının olmaması.	Kadın	%69.5	%28.5	%2	35,093	,000
	Erkek	%42	%47	%11		

n: 400 * $p < 0,05$ (3: Katılıyorum, 2: Kısmen katılıyorum, 1: Katılmıyorum)

Tüketicilerin online alışveriş sitelerinde eksik olduğu düşünülen hizmetlere yer verilen Tablo 6'ya göre; kadın tüketiciler online alışveriş deneyiminde sanal manken ve sanal prova uygulamasının olmamasını (%69.5) ve ürünlere dokunma ihtiyacına cevap vermemesini (%63) yüksek oranda eksiklik olarak değerlendirmişlerdir. Görsel öğelere yeterince yer ve-

rilmemesi (%52), değişim seçeneğinin olmaması (%51.5) ve kişiye özel sipariş imkanının sağlanmaması (%49) kadın tüketiciler için online alışveriş sitelerinde eksiklik olarak görülen durumlardır. Erkek tüketiciler açısından bakıldığında; online alışverişlerin ürünlere dokunma ihtiyacına cevap vermemesi (%44.5) en büyük eksikliklerdir. Bunu sanal manken/prova uygulamasının gelişmemiş olması (%42), görsel öğelere yeterince yer verilmemiş olması (%35) ve diğerleri izlemektedir.

Online alışveriş sitelerinin sahip olmadığı ya da eksik olduğu hizmetlerin cinsiyete bağımlı olup olmadığını belirlemek için yapılan ki-kare testi sonucunda Tablo 6’da sunulan tüm konularda cinsiyete bağımlı olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnternetin yaygınlaşması ve hızlı hayat temposu ile ivme kazanan online alışveriş, sağladığı geniş olanaklarla hızla büyüyen ve gelişen bir alandır. İnternetin avantajların yanı sıra dezavantajlara da sahip olması birçok araştırmaya konu olmasına sebep olmaktadır.

Tüketicilerin online giyim eşyası alışverişlerinde ürün fiyatlandırma ve ödeme seçenekleri, vücuda uyum ve görünüm ile kalite boyutlarında yaşadıkları sorunları tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın sonuçlarına göre; tüketicilerin online alışveriş yapma davranışlarını olumsuz etkileyen durumların başında online alışveriş sitelerinde sunulan ürünlere ait bilgilerin yetersiz olması gelmektedir ve bu sonuç kadın ve erkekte birbirine yakın olmakla birlikte cinsiyete bağımlı görülmektedir. Kadınların erkeklere göre daha detaycı olmaları ve ürünleri sunulan bilgilere göre önceki deneyimlerinden de yola çıkarak değerlendirme yönelimleri nedeniyle kadınlar, online satış sitelerinde daha çok bilgi görme ihtiyacı yaşıyor olabilir. Ürünler hakkında yetersiz veya net olmayan bilgiler nedeniyle satın alınan birçok ürün iade edilmekte, bu durum da satıcıya ek maliyet yüklemektedir. Tüketicilerin online alışveriş hakkındaki kişisel bilgi yetersizliği de olumsuz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Tüketicilerin online alışverişe yönelik risk ve fayda algılamaları konulu bir araştırmada;²⁴ tüketicilerin bilgi eksikliği, online alışveriş yapmama sebeplerinin başında gelmektedir.

Online alışveriş sitelerinde satışa sunulan ürünlere ilişkin ödeme seçenekleri ve fiyatlandırma konusunda; tüketicilerin en şikâyet ettikleri durum, satın alınan ürünlerin alıcıya ulaştırılmasındaki lojistik ücretinin alıcıya yansıtılmasıdır. Alışveriş siteleri incelendiğinde; sanal mağazanın belirlediği ödeme limitinin üstündeki alışverişlerde kargo ücretinin alıcıya fatura edilmediği, bu araştırmaya göre ise bu uygulamanın tüketicilere yeterli gelmediği görülmektedir. Alkibay ve Demirgunes²⁵ farklı bir bakış açısı ile bu uygulamanın tüketicilere ürün alma konusunda baskı oluşturduğunu belirtmektedir. Diğer en çok karşılaşılan ve şikâyet edilen durum, özellikle kadın tüketiciler için alışverişlerin banka ya da kredi kartı ile yapılabilir olmasıdır. Bu durum kadın tüketicilerin erkek tüketicilere kıyasla kredi

²⁴ Saydan, R. (2008). "Tüketicilerin Online Alışverişe Yönelik Risk ve Fayda Algılamaları: Geleneksel ve Online Tüketicilerin Karşılaştırılması". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (23), 386-402, s. 396.

²⁵ Alkibay & Demirgunes, a.g.e. 2016, s. 167.

kartına sahip olma durumlarının daha az olması sonucu ile açıklanabilir. Ayrıca güvenlik sorunları da tüketicileri kredi/banka kartları ile alışveriş yapma konusunda temkinli davranmaya itmektedir. Erkek tüketiciler için ise diğer en çok sorun olarak belirtilen durum online sitelerdeki ürün fiyatlarının mağaza fiyatlarından yüksek olmasıdır. Online alışveriş sitelerinde satışa sunulan ürün fiyatlarının genellikle mağazadaki ürün fiyatları ile aynı ya da daha düşük olduğu görülmektedir. Online ürün fiyatlarının mağazadaki ürün fiyatlarından yüksek olarak değerlendirilmesi beklenilmeyen bir sonuç olmuştur.

Satın alınan ürünlerin vücuda uyumu ve görünümü konusunda; tüketicilerin en çok yaşadıkları sorunlardan birisi beden seçeneklerinin yetersiz olmasıdır. Bu durumun en çok büyük bedenler için yaşanıldığı düşünülse de aslında online alışveriş sitelerinde markaların özel indirimli olarak özellikle elde kalan beden numaralarını satışa sunması, -bazen bir ürün için sadece 40 beden başka bir ürün için ise sadece 38, 42 bedenler gibi- beden seçeneğinde kısıtlılığa neden olmaktadır. En sık yaşanan diğer sorun, ürünlerin beden ölçülendirmelerindeki tutarsızlıktır. Online alışveriş sitelerinde markaların sunduğu ürünlerin ölçülendirme detayları incelendiğinde; alt-üst grup ve ayak numaralarına ait bir takım standart ölçülerin verildiği, ancak bazı marka ya da ürünlerde yetersiz ölçü tablolarının sunulduğu görülmektedir. Ürün beden ölçüleri için sunulan yetersiz ve/veya tutarsız ölçülendirmeler özellikle vücuda oturan giysilerde (pantolon, elbise vb.) kadınlar için önemli bir sorundur. Kadın vücudunun anatomik yapısı erkek vücudundan farklıdır ve giysi kalıplarında daha çok düzenleme-şekillendirme gerektirir. Giysi kalıplarının şekillendirilmesi ise bir takım ölçüler kullanılarak gerçekleştirilir, ürünler bu ölçülerin ait olduğu beden numarası ile numaralandırılır ve tüketici ürünün kendi vücuduna uygun olup olmadığını beden numarasına bakarak değerlendirir. Online alışverişlerde ürünün vücuda uygunluğuna doğrudan beden numarası ve ölçü tablosuna bağlı olarak karar verilir. Ağaç, Çeğindir ve Ocak'ın online satış yapan markaların kadın denim pantolonları için sunulan ölçü tablolarını inceledikleri araştırmanın²⁶ sonuçları dikkat çekmektedir. Araştırmada, online satış sitelerinde ürüne özel değil her ürün (denim pantolon) için standart ölçü tablolarının sunulduğu; ölçü bilgilerinin eksik olduğu; farklı alışveriş sitelerinde aynı markalar için farklı ölçü tablolarının verildiği; hatta online satış sitelerinde kullanılan ölçü tabloları ile markaların web sitelerindeki ölçü tablolarının dahi farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu durumların tüketicilerin online alışverişe olumsuz tutum geliştirmesine sebep olacağı düşünülmekte ve gerekli adımların atılması önerilmektedir. Hem kadın hem erkek tüketiciler, vücut bütünlüğündeki bölgesel farklılıklardan dolayı giysi ile beden arasında ortaya çıkan giysi-beden uyum sorununu yaşamaktadır. Vücuttaki bölgesel farklılıklar; büyük-küçük göğüs, ince-kalın bel, geniş-dar-düz-çıkık kalça, geniş-dar omuz, çıkık göğüs kafesi gibi vücudun geneli ile karşılaştırıldığında bir ya da iki bölgenin belirgin ölçüsel ve/veya şekilsel farklılık göstermesidir. Bu sorunun yaşanma sıklığı ön görüldüğü gibi kadın tüketicilerde daha yüksektir. Erkek vücudundaki bölgesel farklılıklar ürünün/ürün üzerindeki

²⁶ Ağaç, S., Çeğindir, Neşe Y. & Ocak, Aslı A. (2016). "On-line Satışta Tüketicilere Sunulan Ölçü Tablolarındaki Farklılıkların İncelenmesi: Kadın Denim Pantolonu". 22. *Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiri Kitabı*, 06-08- Ekim 2016, Denizli, 130-137, s. 136.

detayların vücut üzerindeki görünümünü büyük ölçüde etkilemezken; kadın vücudundaki bölgesel farklılıklar ürünün/ürün üzerindeki detayların vücut üzerindeki görünümünü doğrudan etkilemektedir. Bu uyum sorunu kadınlar için istenmeyen bir durumdur. Satın alınan giysilerde görünüm özelliklerinden dolayı yaşanan sorunlar dikkate değer orandadır. Ürünlerde görülen simetri sorunları, parçalar arası renk farklılıkları ve benzeri sorunlar giysilerin genel görünümünü olumsuz etkileyen durumlardır.

Online satın alınan ürünlerin kalitesi konusunda; tüketicilerin en sık karşılaştıkları sorun, teslim alınan ürün ile sitelerde görselleri ve bilgileri sunulan ürünün aynı özelliklere sahip olmamasıdır. Bu sorunu en sık kadın tüketiciler yaşamaktadır. Kadın tüketiciler, satın aldıkları ürünlerin kumaş kalitesinin yetersiz olması sorununu daha çok yaşarken; erkek tüketiciler satın aldıkları ürünlerde dikiş kalitesinin yetersiz olması sorununu daha çok yaşamaktadır. Kalite ve fiyat dengesinin iyi kurulamamış olması özellikle kadın tüketiciler için kayda değer bir sorun olarak görülmektedir.

Tüketicilerin online alışveriş sitelerinde eksiklik olarak değerlendirdiği konular; en yüksek oranda sanal manken ve sanal prova uygulamalarının olmaması ve ürünlere dokunma ihtiyacına cevap vermemesidir. Sanal manken ve sanal prova, müşterilerin online olarak kendi vücutlarına uygun şekillendirdikleri kişisel mankenler üzerinde istedikleri modelleri prova etme imkanı sunan uygulamalardır. Bu uygulama ile müşteri, ürünü satın almadan üzerinde nasıl duracağına simülasyonunu görmekte, kısmen deneme ihtiyacını karşılamaktadır. Yurtdışında oldukça yaygın olduğu görülen sanal manken ve prova uygulamasının ülkemizde henüz yaygınlaşmamış olduğu söylenebilir. Ağaç ve Özgören Solak'ın araştırmalarında da;²⁷ genç tüketicilerin sanal manken ve sanal prova konusunda bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir. Dokunma eylemi; ürünün kumaş özellikleri, tuşesi, ağırlığı, konforu, gelecek performansı ve birçok özellik hakkında tahmin yapmayı mümkün kılmaktadır. Dokunma ihtiyacının, satın alma davranışı ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle alışverişte ürünün görünüm özelliklerinin beğenilmesinden sonra ilk ihtiyaç duyulan ürüne dokunmadır. Dokunma eylemi ile kişisel deneyimlerden yola çıkılarak ürün hakkında hızlı bir değerlendirme yapılır ve temas ile oluşan düşünceye göre satın alma kararı verilir ya da verilmez. Doğrudan vücut ile temas halinde olan giyim ürünleri için online alışverişin en büyük sorunlarından biri dokunma ihtiyacına cevap vermemesidir. Bu durum özellikle deneyimlemeyi ön planda tutan kadın tüketiciler için eksiklik olarak değerlendirilebilir. Online satış yapan firmalar, dokunma ihtiyacı duyan müşterileri için talep etmeleri durumunda ürünlerinde kullandıkları materyallerden (numune kumaş parçaları vb.) oluşan küçük bir tanıtım kataloğu gönderebilir. Böylece müşteri, gönderilen numuneler ile materyalin özellikleri hakkında bilgi edinebilir ve dokunarak deneyimleme ihtiyacını karşılayabilir. Online alışveriş sitelerinde kişiye özel sipariş imkânının sağlanmaması eksiklik olarak görülen diğer bir konudur. Kişiye özel siparişle giysi üretimi, kumaş renginden model seçimine kadar ürüne ait birçok detayın müşteri tarafından belirlendiği ve üretimin müşterinin vücut ölçülerine göre gerçekleştiği bir uy-

²⁷ Ağaç & Özgören Solak, a.g.e., 2016, s. 145.

gulamadır.²⁸ Kitlesel bireyselleştirme ve müşteri odaklı üretim anlayışının oldukça önem kazandığı günümüzde bu tür uygulamalar, belirli sınırlar çerçevesinde birkaç markanın kişisel web sitelerinde görülmektedir. Bu yaklaşımda üretim, müşterinin seçim yaptığı ürün detaylarına göre gerçekleştirilmekte ve doğrudan adrese teslim edilmektedir. Hazır giyim seri üretim odaklıdır ve yüzlerce aynı ürün içinden biri satın alınarak kullanılmaktadır. Ancak özellikle kadınlar, seri üretim ürünler kullanıyor olsalar dahi psikolojik olarak hem-cinslerinden farklı olma arayışındadır. Bu nedenle hazır bir ürünü kendi istekleri doğrultusunda yapısal ya da dekoratif olarak diğer benzer ürünlerden farklılaştırmak, kadınların kendilerini özel hissetmelerine neden olabilir.

Tüketiciler, sunulan ürün bilgileri ve görsellere dayanarak bir takım unsurları hayal edebilir olsa da teknolojik arayüz doku, uyum, konfor, görünüm, tuşe gibi ürün özelliklerini değerlendirmede sınırlı kalmaktadır. Bu ürün deneyimi eksikliği, algılanan ürün performans risklerini artırırken; ürün, marka ya da online perakendeciye karşı olumsuz davranış geliştirilmesine neden olabilmektedir.²⁹

Online alışverişlerde yaşanan sorunların üreticiye getirdiği ekonomik kayıp da dikkate alınması gereken en ciddi durumlardan biridir. Online olarak satın aldığı üründe sorun yaşayan tüketici, iadesi mümkün olan ürünlerde ürünü üreticiye ücretsiz olarak iade etme ve ödediği tüm ücreti geri alma hakkına sahiptir. Bu noktada tüketici, genellikle zaman kaybı haricinde bir kayıp yaşamazken; üretici olumsuz sonuçlanmış satış için iki kez kargo ücreti ödemek zorunda kalmakta, ürün satışını kaybettiği gibi tüketici için de negatif bir profile dönüşmektedir.

Yakın gelecekte ürünlerin tasarımından müşteriye teslimine kadar tüm ürün tasarım ve üretim süreçlerinin elektronik ortamda gerçekleştirildiği bir sürece dönüşmesi beklenmektedir. Bu nedenle elektronik ortamda gerçekleştirilen alışverişlerin olası risklerini inceleyerek tüketicilerin bu konuda yaşadıkları sorunları ortaya koymak, marka ve sanal perakendecilerin gerekli iyileştirmeleri yapmaları ve önlemler almaları, ayrıca firmalar için mevcut müşterilerini elde tutmaları bakımından oldukça önemlidir.

Bu araştırma, online alışveriş sitelerinde satışa sunulan ürünlere ilişkin; fiyatlandırma-ödeme seçenekleri, vücuda uyum-görünüm ve kalite boyutlarında yaşanan sorunları cinsiyet değişkenine göre ele almaktadır. Araştırma sonuçlarına göre; bu üç boyutta yer alan her bir olumsuz durumun tüketiciler tarafından yaşandığı görülmekte, ancak oranları farklılık göstermektedir. Bu nedenle her boyuttaki risk durumları ayrı ayrı değerlendirilerek daha spesifik ve detaylı araştırmalar yapılabilir. Ayrıca bu araştırma en çok online ürün alınan ilk üç büyük şehirden birisinde yapılmıştır. Mağazaların sınırlı olduğu ve özellikle üniversite öğrencilerinin yoğun olduğu küçük şehirlerde giyim ürünlerine ulaşılabilmesinin zor olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle küçük şehirlerde benzer araştırmalar yapılarak sonuçlar incelenebilir/karşılaştırılabilir.

²⁸ Vuruşkan, A. & Yazgan Bulgun, E. (2008). "Kişiyi Özel Üretim Sistemleri ve Made-to-Measure Uygulamaları". *Tekstil ve Mühendis*, 13 (64), 12-19, s. 13.

²⁹ Yu, Lee & Damhorst, a.g.e. 2012, s. 252.

KAYNAKÇA

- Ağaç, S., Çeğindir, Neşe Y. & Ocak, Aslı A. (2016). “On-line Satışta Tüketiciye Sunulan Ölçü Tablolarındaki Farklılıkların İncelenmesi: Kadın Denim Pantolonu”. 22. *Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiri Kitabı*, 06-08- Ekim 2016, Denizli, 130-137.
- Ağaç, S. & Özgören Solak, C. (2016). “Üniversite Öğrencileri Arasında İnternet Ortamında Giysi Alışverişinin Yaygınlaşması”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 142-151.
- Algür, S. & Cengiz, F. (2011). “Türk Tüketicilere Göre Online (Çevrimiçi) Alışverişin Riskleri ve Yararları”. *Journal of Yaşar University*, 22 (6), ss. 3666-3680.
- Alkibay, S. & Demirgunes, B.K. (2016). “Evaluating Trust and Perceived Risk Dimensions in Online Clothing Shopping”. *Research Journal of Business and Management*, 3 (2), 157-172.
- Altuğ, N. & Özhan, Ş. (2012). “Trakya Bölgesi’ndeki Üniversitelerde Görev Yapan Öğretim Elemanlarının Online Alışverişten Algıladıkları Risk ve Fayda Üzerine Bir Araştırma”. *Öneri*, 10 (38), 1-10.
- Anonim 1 (2014). “İnternette En Çok Seyahat Alışverişi Yapılıyor”, <http://digitalage.com.tr/internette-en-cok-seyahat-alisverisi-yapiliyor/>, (31.07.2016).
- Anonim 2 (2014). “Türk İnternet Kullanıcıları Alışverişte de Sanal Kanallara Yöneliyor”, <http://www.ey.com/TR/tr/Newsroom/News-releases/2014--24-Ekim---T%C3%BCrk-internet-kullanicisi-alisveriste-sanal-kanallara-yoneliyor> (31.07.2016).
- Anonim 3 (2015). “KlikSa, Türkiye’nin 2015 yılı Online Alışveriş Haritasını Açıkladı”, <http://www.turk-internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=51587>, (31.07.2016).
- Armağan, E.A. & Turan, A.H. (2014). “İnternet Üzerinden Alışveriş: Demografik Faktörlerin, Bireysel İhtiyaçların Etkisi üzerine Ampirik Bir Değerlendirme”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (3), 1-22.
- Büyüköztürk, Ş. Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Pegem Yayıncılık.
- Cheng, F., Liu, T. & Wu, C. (2013). “Perceived Risks and Risk Reduction Strategies in Online Group-Buying”. *Proceedings of 2013 International Conference on Technology Innovation and Industrial Management*, 29-31 May, Phuket, Thailand, 18-25.
- Cohen, L., Manison, L. & Morrison, K. (2005). “Research Methods in Education”. (Fifth edition). Taylor & Francis e-Library: London and New York, https://research-srttu.wikispaces.com/file/view/Research+Methods+in+Education_ertu.pdf, (25.08.2016).
- Goswami, S. & Khan, S. (2015). “Impact of Consumer Decision-making Styles on Online Apparel Consumption in India”. *Vision*, 19 (4), 303-311.
- Huseynov, F. & Özkan Yıldırım, S. (2016). “Internet Users’ Attitudes Toward Business-to-Consumer Online Shopping: A Survey”. *Information Development*, 32 (3), 452-465.

- Hsu, S. & Bayarsaikhan, B. (2012). "Factors Influencing on Online Shopping Attitude and Intention of Mongolian Consumers". *The Journal of International Management Studies*, 7 (2), 167-176.
- Kayabaşı, A. (2010). "Elektronik (Online) Alışverişte Lojistik Faaliyetlere Yönelik Müşteri Şikâyetlerinin Analizi ve Bir Alan Araştırması". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 21-42.
- Moshref Javadi, M.H., Dolatabadi, H.R., Nourbakhsh, M., Poursaeedi, A. & Asadollahi, R. (2012). "An Analysis of Factoring Affecting on Online Shopping Behavior of Consumers". *International Journal of Marketing Studies*, 4 (5), 81-98.
- Oskaybaş, K., Dursun, T. & Yener, D. (2014). "Online Alışverişte Tüketicilerin Tercihlerini Etkileyen Unsurların Belirlenmesi". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, XXXVI (I), 119-135.
- Özdamar, K. (2002). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Kaan Kitapevi, Eskişehir.
- Patton M.Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. 3rd Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Saydan, R. (2008). "Tüketicilerin Online Alışverişe Yönelik Risk ve Fayda Algulamaları: Geleneksel ve Online Tüketicilerin Karşılaştırılması". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (23), 386-402.
- Tatlı, H. & Korkut, F. (2015). "Sanal Alışverişte Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler: Bingöl Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VIII (I), 63-78.
- Teo, T.S.H. & Yu, Y. (2005). "Online Buying Behavior: A Transaction Cost Economics Perspective". *The International Journal of Management Science, Omega* 33, 451-465.
- Tüik Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması: 16.11.2005, <http://www.tuik.gov.tr/OncekiHBARama.do>, (24.08.2016).
- Tüik Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması: 18.08.2016, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028, (24.08.2016).
- Usta, N. (2015). "Fikri Mühim Türkiye'nin İnternet Kullanım Alışkanlıklarını Araştırdı", https://www.fikrimuhim.com/Binary/Images/Upload/internet-arastirmasi/FM_Data%CC%88mu%CC%88.pdf, (31.07.2016).
- Uygun, M., Özçifçi, V. & Uslu Divanoğlu, S. (2011). "Tüketicilerin Online Alışveriş Davranışını Etkileyen Faktörler". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 373-385.
- Vuruşkan, A. & Yazgan Bulgun, E. (2008). "Kişiyeye Özel Üretim Sistemleri ve Made-to-Measure Uygulamaları". *Tekstil ve Mühendis*, 13 (64), 12-19.
- Yu, U. J., Lee, H. H. & Damhorst, M. L. (2012). "Exploring Multidimensions of Product Performance Risk in the Online Apparel Shopping Context: Visual, Tactile and Trial Risks". *Clothing & Textiles Research Journal*, 30 (4), 251-266

SOSYAL HESAPLAR MATRİSİ ÜZERİNDEN ÇARPAN ANALİZİ: TÜRKİYE İÇİN BİR UYGULAMA *

MODELING OF ECONOMY WITH SOCIAL ACCOUNTING MATRIX: AN APPLICATION FOR TURKISH ECONOMY

Araştırma Makalesi
Research Paper

Zeynep KARACA **

Öz:

Bu çalışmada 2016 yılı Türkiye için güncel bir sosyal hesaplar matrisi oluşturulmuş ve bu matris üzerinden uygulanan çarpan analizi sonuçları sunulmuştur. Bu amaçla ilk olarak Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan 2012 yılına ait girdi çıktı tablosu kullanılarak 2012 yılına ait sosyal hesaplar matrisi elde edilmiş ve daha sonra gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüme hızı çerçevesinde bu matris 2016 yılı için oluşturulmuştur. Sosyal hesaplar matrisi kullanılarak yapılan çarpan analizinde dışsal bir değişken olarak ele alınan ihracattaki artışın sonuçları ortaya konulmuştur. İhracatın GSYH'nın %1'i oranında artması sonucunda ilk etki üretim aktiviteleri hesabında ortaya çıkmaktadır. İhracatın artmasıyla tarımsal üretim GSYH'nın %0,24'ü ve tarım dışı (sanayi ve hizmet) üretim GSYH'nın %1,78'i oranında artacaktır ve üretim aktivitelerinde meydana gelen bu artış katma değer de artmasına yol açacaktır. İşgücü geliri GSYH'nın %0,32'si ve sermaye geliri GSYH'nın %0,92'si oranında artacaktır. Katma değerde meydana gelen bu artışta özel kesim gelirini GSYH'nın %1,18'i oranında artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hesaplar Matrisi, Çarpan Analizi, Türkiye.

Abstract:

In this study, a current social accounting matrix (SAM) has been created for Turkey for the year of 2016 and the results of multiplier analysis applied through this matrix are presented. For this purpose, firstly the SAM for the year of 2012 has been constructed using the 2012 input output table published by the Turkish Statistical Institute and then SAM for the year of 2016 was created within the frame of gross domestic product growth rate. In the multiplier analysis, in which is made by utilizing the SAM, the results of an increase in exports regarded as an exogenous variable, have been calculated. As a result of the increase in exports at the rate of 1% of GDP, the first effect occurs in the calculation of production activities. With the increase of exports, agricultural production will increase by 0.24% of GDP and non-agricultural (industrial and service) production will increase by 1.78% of GDP and the increase in production activities will lead to an increase in value added. The labor income will increase at the rate of 0.32% of GDP and the capital income at the rate of 0.92% of GDP. In this increase observed in the value added, the private sector will increase its revenue at the rate of 1.18% of GDP.

Keywords: Social Accounting Matrix, Multiplier Analysis, Turkey.

* Makale Geliş Tarihi: 12.12.2017

Makale Kabul Tarihi: 10.05.2018

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, zeynep.karaca@erzurum.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8046-7222

GİRİŞ

Sosyal hesaplar matrisi, bir ekonominin üretim, bölüşüm ve birikim ilişkilerini eşanlı olarak ortaya koyan bir hesap sistemi ve veri tabanıdır (Erten, 2009, 1). Sosyal hesaplar matrisi 1970’li yılların ortalarından itibaren gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarının, gelir dağılımı, işsizlik, yoksulluk gibi sorunların analizinde yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Gül, 2013: 80). Sosyal hesaplar matrisi konusundaki ilk çalışma 1962 yılında İngiltere’de R. Stone tarafından yayımlanmıştır (Yıldırım vd., 2008: 104).

Sosyal hesaplar matrisi ulusal hesap verilerinin bütününe kapsamaktadır ve matris üretim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan gelirin kullanımı ve dağılımına odaklanmaktadır. Böylece sosyal hesaplar matrisi ortaya çıkan gelirin mal piyasalarından faktör ödemeleri yoluyla hanehalklarına ve oradan da son mala yapılan harcamalar vasıtasıyla tekrar mal piyasalarına dönüşünün döngüsel akımını göstermektedir (Güneş, 2009: 136). Diğer bir ifadeyle sosyal hesaplar matrisi üretim, faktör gelirleri ve şirketler, devlet, hanehalkı gibi kurumlar arasındaki döngüsel bağlantıları açıklamaya çalışır. Örneğin kapalı bir ekonomide, üretim sonucunda ortaya çıkan katma değer üretim faktörlerine ücret ve kira olarak ödenir. Daha sonra bu gelirler kurumlara yani hanehalkı ve devlete ödenir. Kurumlar bu gelirleri mallara harcar veya tasarruf ederler. Bu tüketim tekrar üretime neden olduğunda döngü tamamlanmış olur (Tektaş, 2006: 101).

Sosyal hesaplar matrisinde ekonomik bir aktivitenin sütun hesabı üretim sürecinde kullandığı bütün girdilere yapılan harcamaları gösterir. Ücretlerin, kiralardan ve vergi harcamalarının toplamı gibi geri kalan girdiler endüstrinin katma değeridir. Bir aktivitenin sütun toplamı onun gayrisafi üretimidir. Gayrisafi üretim, katma değer ve ara girdi maliyetlerinin toplamına eşittir. Bir ekonomik aktivitenin satırı endüstrinin çıktısını neye sattığını gösterir. Hanehalkı, yatırım, devlet ve ihracat kalemleri ekonominin talep yönünü oluşturmaktadır ve bunlar nihai talep bileşenleri olarak adlandırılırlar. Nihai talep hanehalkı, devlet, yatırımcılar ve dış piyasalar tarafından nihai kullanım olarak mal ve hizmetlerin talebidir. Sosyal hesaplar matrisinde üretim aktiviteleri hesabının sütunu üretim sürecinde endüstrilerin kullandığı girdileri ve satırı ise endüstrilerin çıktılarının diğer endüstriler tarafından girdi olarak kullanıldığını gösterir. Endüstri çıktısını artırmak için faktörlerin katkıları endüstrinin katma değeri olarak tanımlanır (Burfisher, 2011: 100-107).

Bir ekonomide toplam harcamaların toplam gelire eşit olması gerektiğinden aynı hesabın satır toplamı sütun toplamına eşittir. Bundan dolayı sosyal hesaplar matrisi çift girişli bir muhasebe hesap sistemidir ve belirli bir yılda ekonominin genel görünümünü verir. Sosyal hesaplar matrisi ekonomideki üretim sektörleri ve bütün aktörler (hanehalkları, işletmeler, kamu ve dış âlem) arasındaki bağlantıları gösteren genişletilmiş bir girdi-çıkıtı tablosudur. Bundan dolayı sosyal hesaplar matrisi, bir değişikliğin ekonomik aktörler yanında ekonomik sektörler üzerinde de etkisini araştırmak için yararlı bir araçtır (Akkemik, 2011: 856). Sosyal hesaplar matrisi birbiriyle ilişkili olan bir dizi alt sistemlerden oluşur diğer yandan

belirli bir hesap döneminde ekonominin analitik bir resmini verir. Buna göre ekonomik sistem şu kısımlara ayrılır:

- 1) Ana (birincil) üretim faktörleri (işgücü ve sermaye)
- 2) Üretim sektörleri (tarım, sanayi, hizmetler ve bunların yarıştırılması)
- 3) Hanehalkı
- 4) Firmalar
- 5) Devlet
- 6) Sermaye birikimi (Kamu ve özel gayrisafi sabit yatırımlar)
- 7) Ülkenin veya dünyanın geri kalanı (dış alem).

Her bir sektör için harcamalar (sütunlar) ve gelirler (satırlar) belirlenir. Eğer veriye ulaşılabılırsa yukarıda bahsedilen blokların herhangi biri analizin amacına bağlı olarak daha da ayrıştırılabilir (Scandizzo ve Ferrarese, 2015: 14-15).

Sosyal hesaplar matrisi yapısı, kullanılacak olan modele göre farklı şekillerde kurgulanabilir. Sosyal hesaplar matrisi yapısı nasıl kurgulanırsa kurgulansın satır ve sütun denklıklarının sağlanması durumu değişmeyecektir (Erten, 2009: 35-36). Ayrıca sosyal hesaplar matrisi nasıl kurgulanırsa kurgulansın en az bir hanehalkı hesabı bulunmalıdır, hanehalkı hesabı üretim faktörü gelirlerinin doğrudan nihai tüketim harcamalarına dönüşmesini sağlar (Uğurlu, 2009: 8-9).

Sosyal hesaplar matrisinde yer alan temel ilişkiler aşağıdaki gibi açıklanabilir (Tektaş, 2006: 102-103);

- Üretim sektörleri ara girdi satın alırlar ve üretim faktörü istihdam ederler. Yurtiçi ve ithal edilmiş ara malları satın almak için harcama yaparlar. Çıktıların değeri ile satın alınan girdilerin değeri arasındaki fark katma değeri verir, bunun bir kısmı devlete vergi olarak ödenir, kalan kısmı ise işgücü ve sermayeye ücret ve kira olarak ödenir ya da kar olarak tutulur. Üretim sektörlerinin gelirleri ise ara talep, nihai talep, yatırım ve ihracat toplamına eşittir.
- Üretim faktörleri (işgücü ve sermaye) ücret, kira, kar ve yurtdışından gelen havaleler yoluyla gelir elde ederler. Bu gelirler (vergiden sonra) işgücü geliri ve dağıtılan kar olarak hanehalkına ve dağıtılmayan kar olarak şirketlere verilir.
- Hanehalkları faktörler, devlet transferleri, firmalar ve yurtdışından gelen havaleler yoluyla gelir elde ederler. Tüketim, vergiler, transferler ve tasarruflar ise hanehalkının harcamalarını oluşturur.
- Devletin geliri vergiler ve yurtdışından gelen transferlerdir, bu gelirler tüketim ve transferlere harcanır.
- Sermaye hesapları tasarruf-yatırım dengesini gösterir.

- İhracat gelirleri, yurt dışından gelen faktör gelirleri, ödemeler ve sermaye transferleri dış dünya hesabının gelirini oluşturur. Bu hesabın harcamaları ise kamu ve özel sektör ithalatları ve yurtdışına yapılan transferlerdir.

Türkiye açısından sosyal hesaplar matrisi oluşturulurken yararlanılan hesap sistemleri; ulusal hesaplar, kamu kesimi bütçe istatistikleri, dış ticaret istatistikleri, vergi istatistikleri, ödemeler dengesi, hanehalkı bütçe anketleri ve girdi-çıkıtı tabloları şeklinde sıralanabilir. Sosyal hesaplar matrisi oluşturmanın zorluğu farklı kurumlardan toplanan bu istatistiklerin tutarsız olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal hesaplar matrisi yurtiçi işlemlerin yanı sıra dünyanın geri kalanı ile olan işlemleri de yani ekonominin bütün işlemlerini içerdiğinden kapsamlıdır. Ekonomideki bütün gelir ve gider işlemlerini muhasebeleştirdiğinden eksiksiz ve belirli bir bölgeye, mala, kuruma veya politika konusuna odaklanabildiğinden esnekler. Her bir hesap birimi için toplam gelir ve harcama kalemleri birbirine eşit olduğundan aynı zamanda tutarlıdır (Güneş, 2009: 136).

Çalışmanın referans aldığı, Defourny ve Thorbecke (1984) tarafından yapılan, çalışmada Güney Kore için oluşturulan sosyal hesaplar matrisi yardımıyla çarpan analizi yapılarak dışsal şokların hanehalkları, üretim faaliyetleri ve faktör gelirleri gibi içsel hesaplar üzerindeki etkisi gösterilmiştir.

Pyatt ve Round (1979) tarafından yapılan çalışmada çıktı, faktör talebi, gelir ve bu ilişkilerin ayrıştırılması sosyal hesaplar matrisi ile incelenmektedir. Çalışma sonucunda bu ayrıştırmanın aslında doğrudan dengeli bir hesaptan elde edildiği görülmüştür. Üretim ve gelir dağılımı arasında nasıl bir ilişki olduğu, bunların dışsal taleple nasıl ortaya çıktığı ve varlıkların nasıl dağıtıldığı bu mekanizma ile cevaplanmıştır. Analiz ayrıca, talepteki değişikliklerin etkisini belirlemede hangi yapının daha önemli olduğunu göstermiştir. Nielson (2002), Vietnam'ın yurtiçi ve yurtdışı ticaret politikalarında öneriler geliştirmek için çarpan analizini kullanmıştır. Sosyal hesaplar matrisi çarpan analizinin yanında Pyatt ve Round (1985) ve Robinson (1988) tarafından gelişmekte olan ülkelerde büyüme stratejileri için kullanılmıştır. Pyatt ve Roe (1977), Adelman ve Robinson (1978) ve Roland-Holst ve Sancho (1992) sosyal hesaplar matrisini gelir dağılımı için kullanmışlardır. Whalley ve Hillaire (1987) ise mali politikalarda sosyal hesaplar matrisini kullanmışlardır.

Telli (2004) Türkiye ekonomisi için makro düzeyde reel sosyal hesaplar matrisi üretilmesi için tutarlı bir çerçeve geliştirmiştir. Hesaplanabilir genel denge modellerine yönelik çalışmaların en önemli sorunu tutarlı veri tabanlarının geliştirilmesi olduğundan Telli tarafından oluşturulan yöntem 2004 yılı ve sonrasında yapılan çalışmaların birçoğunda kullanılmaktadır. Çavdaroğlu (2007) da reel sosyal hesaplar matrisinin finansal sosyal hesaplar matrisine dönüştürülebilmesi için mali fon akım tablolarını oluşturmuştur. Erten (2009) ise reel sosyal hesaplar matrisi kurgusunun makro düzlemde daha detaylı sektörel düzleme taşınmasını sağlamıştır. Erten, veri altyapısını oluştururken sadece bir yıla ilişkin SHM oluşturulmasının ötesine geçerek iki farklı yıla ait girdi çıktı tablosu yapısının bir arada

kullanılmasıyla yeniden uygulanabilir tutarlı bir yöntemsel çerçeve geliştirmiştir. Oluşturulan tutarlı veri altyapısıyla istihdamsız büyüme sorununa çözüm olabilecek alternatif politika senaryolarının genel ekonomi üzerindeki etkilerinin belirlenmesi mümkün olmaktadır. Yeldan vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada, nüfus ve fert başına gelir esasına dayalı olarak Türkiye'yi iki büyük bölgeye (doğu ve batı) ayırarak, Türkiye girdi çıktı tablosunu ve sosyal hesaplar matrisini iki bölge ve iki sektörlü bir yapıda ele alarak ve hesaplanabilir genel denge modeli ile bölgesel politika araçlarının etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalara ek olarak Köse ve Yeldan 1996, de Santis ve Ozhan 1997, Karadağ ve Westaway (1999), Gedik (2010), Gök ve Karadağ (2013) de Türkiye için sosyal hesaplar matrisinin oluşturulmasına katkı yapmışlardır.

Çalışmada ilk olarak 2016 yılı iki sektörlü sosyal hesaplar matrisinin nasıl oluşturulduğu açıklanmaktadır. Oluşturulan bu matris ayrıca Türkiye için en güncel sosyal hesaplar matrisi olma özelliği taşımaktadır. Son aşamada ise çarpan analizi yardımıyla Türkiye ekonomisi için dışsal bir şokun etkisi analiz edilmiştir.

1. SOSYAL HESAPLAR MATRİSİNİN OLUŞTURULMASI

Sosyal hesaplar matrisi, belirli bir yıl içinde sosyoekonomik sistemin kapsamlı ve bölünmüş bir görünümüdür. Matris, üretimden kaynaklanan faktör gelirlerinin dağılımı veya faktör gelirlerinin dağılımından kaynaklanan hanehalkı geliri gibi çeşitli değişkenler arasındaki önemli ilişkileri içerir (Thorbecke, 2000: 2-3). Sosyal hesaplar matrisi yapısı en basit haliyle dışa açık bir ekonomi açısından beş temel hesap altında gösterilebilir. Bu hesaplar, üretim faaliyetleri, mal ve hizmetler, ekonomik birimler, birikim faaliyetleri ve dış âlem hesaplarıdır. Bu yapı Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Dışa Açık Bir Ekonomi İçin Temel Sosyal Hesaplar Matrisi Yapısı

	Üretim Faaliyetleri	Mal ve Hizmetler	Ekonomik Birimler	Birikim Faaliyetleri	Dış Alem	Toplam
Üretim Faaliyetleri		Yurtiçi Satışlar			Mal ve Hizmet İhracatı	Toplam Arz
Mal ve Hizmetler	Ara Girdiler		Tüketim	Yatırım		Toplam Yurtiçi Talep
Ekonomik Birimler	Milli Gelir					Milli Gelir
Birikim Faaliyetleri			Tasarruf		Dış Tasarruf Girişi	Toplam Tasarruf
Dış Alem		Mal ve Hizmet İthalatı				Dış Alem Geliri
Toplam	Üretim Maliyeti	Toplam Yurtiçi Mal ve Hizmet Arzı	Milli Gelir	Toplam Yatırım	Dış Alem Gideri	

Kaynak: Erten (2009), s.34.

Tablo 1’de yer alan üretim faaliyetleri hesabının sütun toplamı, üretim sürecinde ara girdi olarak kullanılan miktarların ve ekonomik birime yapılan ve milli geliri oluşturan ödemelerin toplamını, yani toplam üretim maliyetini göstermektedir. Bu hesabın satırı ise gerçekleştirilen üretimin yurtiçine satılan miktarıyla dış âleme ihraç edilen miktarını birbirinden ayırmaktadır. Mal ve hizmetler hesabının sütunu, yurtiçi piyasaya yapılan toplam mal ve hizmet arzını yurtiçinde üretilen ve ithal edilen mallar olarak ikiye ayırmaktadır. Bu hesabın satırı ise toplam yurtiçi talebin üretim faaliyetleri tarafından ara girdi olarak ve ekonomik birimler tarafından tüketim ve yatırım amaçlı olarak kullanılan kısmını ayırmaktadır. Ekonomik birimler hesabının satırı, ekonomik birimlerin üretim faaliyetleri sonucunda elde ettikleri gelirleri yani toplam milli geliri gösterir, bu hesabın sütunu ise ekonomik birimlerin bu gelirlerini tüketim veya tasarruf olarak nasıl gerçekleştirdiğini ayırmaktadır. Birikim faaliyetleri hesabının sütunu toplam yatırımı göstermekteyken, bu hesabın satırı ise toplam tasarrufun kaynağını göstermektedir. Son olarak dış alem hesabının sütunu, dış âlemin yurtiçi ekonomiye ödediği ihracat giderini ve yurtiçi birikim faaliyetlerinde kullanılan dış tasarruf girişini gösterir, bu hesabın satırı ise dış âlemin yurtiçi ekonomiden elde ettiği ithalat gelirlerini göstermektedir (Erten, 2009: 33-34).

Bu çalışmada kullanılacak sosyal hesaplar matrisinin oluşturulmasında Yeldan vd. (2012) tarafından oluşturulan yapı kullanılmıştır. Sosyal hesaplar matrisinin oluşturulmasında ilk hareket noktası TÜİK tarafından 14.12.2016 tarihinde yayınlanan girdi-çıkıtı tablosu olmuştur. Girdi-çıkıtı tabloları hesaplanabilir genel denge modellerinde kullanılan sosyal hesaplar matrisini oluşturmak için gerekli verilerden biridir (Hosoe, 2014, s.277). Girdi-çıkıtı tabloları nihai talep ve üretim arasındaki ilişkiyi tanımlarken sosyal hesaplar matrisi üretim sürecinin talebi nasıl etkilediğini ve belirlediğini gösterir (Cansino vd., 2014: 71).

64 sektörlü olarak yayınlanan bu girdi-çıkıtı tablosu tarım ve tarım dışı olmak üzere iki sektörlü bir yapıya dönüştürülmüştür. 2012 yılına ait toplulaştırılmış girdi-çıkıtı tablosundan hareketle 2012 yılı sosyal hesaplar matrisi elde edilmiş, daha sonra gayrisafi büyüme hızı çerçevesinde bu matris 2016 yılı için güncellenmiştir. Güncelleme yapılırken Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanan, 2017 Yılı Programı’nda yer alan, ekonominin genel dengesi büyüklükleri tablonun revize edilmesinde referans olarak kullanılmıştır. Sosyal hesaplar matrisinin tamamlanması için girdi-çıkıtı tablosunda yer almayan bir takım hesapların farklı veri kaynaklarından temin edilip sosyal hesaplar matrisine işlenmesi gerekmektedir. Kalkınma Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Dünya Bankası, IMF ve Türkiye İstatistik Kurumu gibi farklı veri kaynaklarından toplanan veriler arasındaki tutarsızlıklar tarafımızca uyumlaştırılmaya çalışılmıştır. Sosyal hesaplar matrisinde katma değer bloğunun, özel kesim vergi ödemelerinin, kamu tarafından yapılan transferlerin, özel kesim ve kamu kesimi tasarruflarının bulunmasında TÜİK tarafından yayınlanan Kurumsal Sektör Hesapları tablosu önemli bir veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Gerekli güncellemelerin yapılmasının ardından elde edilen 2016 yılı girdi-çıkıtı tablosu ve sosyal hesaplar matrisi Tablo 2 ve Tablo 3’de gösterilmektedir. Tablo 2’nin birinci satırında tarım sektörü yer almaktadır. 2016 yılında ekonomide kullanılan toplam tarımsal

çığının parasal değeri 367.189.244 TL'dir. Bu çıktı ara mal ve nihai mal olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır. Tarım ve tarım dışı sektörler kendi üretimlerini gerçekleştirebilmek için sırasıyla 43.751.113 ve 223.191.197 TL'lik tarım ürününü ara mal olarak kullanmışlardır. Bir diğer ifadeyle toplam 266.942.310 TL'lik tarım ürünü ekonomide ara mal olarak kullanılmıştır. Geriye kalan 100.246.934 TL'lik tarım ürünü ise nihai mal olarak kullanılmıştır. Nihai kullanım bileşenlerine göre hanehalklarının tüketim harcamaları (özel tüketim harcamaları) 163.163.159 TL, kamunun tüketim harcaması 22.371.658 TL, yatırım harcaması 26.133.625 TL, ihracat 25.842.113 TL ve ithalat 137.263.621 TL'dir. Benzer şekilde tarım sektörü, sanayi ve hizmetler sektöründen (tarım dışı) 58.071.536 TL tutarında tarım dışı mal almış ve kendi çıktısını üretmek için ara mal olarak kullanmıştır. Buna karşılık 2.047.874.067 TL'lik tarım dışı mal nihai amaçla kullanılmıştır. Genelleyecek olursak, satırdaki sektörler sütundaki sektörlerle ve nihai talep bileşenlerine çıktı vermektedir. Tablonun sütunları sektörlerin kendi çıktılarını üretebilmek için ihtiyaç duydukları girdileri göstermektedir. Burada iki temel girdiden bahsedilir; ara girdiler ve temel girdiler. Ara girdiler herhangi bir sektörün çıktısı olan girdilerdir, temel girdiler ise emek, sermaye ve toprak gibi üretim faktörleridir (Aydoğuş, 2010: 27). Tarım dışı sektörü tarım sektöründen 223.191.197 TL ve kendisinden 1.715.235.180 TL olmak üzere toplam 1.938.426.377 TL ara girdi kullanmıştır. Tarım dışı sektör üretimini gerçekleştirmek için emek ve sermaye olmak üzere iki temel girdi kullanmış ve emek için 517.119.272 TL, sermaye için 1.114.398.486 TL ödeme yapmıştır. Girdi-çıkıtı tablosunda sektörel büyüklüklerin yanında makro iktisadi hesaplamalar da elde edilebilir. Örneğin 2016 yılı gelir yöntemi ile hasıla değerine ulaşmak istenirse, ekonomide tüm üretim faktörlerinin elde ettikleri gelirlerin toplanması gerekir. Tablodan da görüleceği üzere 2016 yılı gelir yöntemi ile yurtiçi hasıla değeri 2.148.121.001 TL'dir¹. Sosyal hesaplar matrisinin temel kullanım alanları çarpan analizi, yapısal yol analizi ve hesaplanabilir genel denge modelleridir. Bu çalışmada Defourny ve Thorbecke (1984)'de yer alan metodoloji takip edilerek çarpan analizi Türkiye ekonomisi için yapılmaktadır.

¹ Bu çalışma hazırlanırken Kalkınma Bakanlığı tarafından en son olarak yayınlanan 2016 yılı Ekonominin Genel Dengesi tablosu referans olarak kullanılmıştır. Bahsi geçen tablo da Türkiye'nin GSYH değeri 2.148.121.001 olarak tahmin edilmiştir.

Tablo 2: 2016 Türkiye Topluştırılmış İki Sektörlü Girdi-Çıktı Tablosu (Cari Temel Fiyatlarla)

	Aramal Akımları			Nihai Talep						Toplam Kullanım
	1. Tarım	2. Tarım-Dışı	3. Toplam (1+2)	4. Özel Tüketim Harcamaları	5. Kamu tüketim Harcamaları	6. Yatırım harcamaları	7. İhracat	8. İthalat	9. Net Nihai Talep (4+5+6+7-8)	
1. Tarım	43.751.113	223.191.197	266.942.310	163.163.159	22.371.658	26.133.625	25.842.113	137.263.621	100.246.934	367.189.244
2. Tarım-Dışı	58.071.536	1.715.235.180	1.773.306.716	1.390.410.840	263.369.342	356.227.374	539.303.885	501.437.374	2.047.874.067	3.821.180.783
3. Toplam (1+2)	101.822.649	1.938.426.377								
4. Dolaylı Vergiler	7.612.649	251.236.648								
5. Emek	83.081.304	517.119.272								
6. Sermaye	174.672.642	1.114.398.486								
7. Toplam (4+5+6)	265.366.595	1.882.754.406								
8. Toplam Üretim	367.189.244	3.821.180.783								

Kaynak: TÜİK, Yazarın Kendi Hesaplamaları

Tablo 3: 2016 Yılı Türkiye Sosyal Hesaplar Matrisi

TÜRKİYE 2016 Yılı Sosyal Hesaplar Matrisi	Üretim Aktiviteleri				Üretim Faktörleri				Mal ve Hizmet Piyasaları (ULUSAL PIYASA)				Ajanlar		Sermaye Hesabı		10. Dış Alem	TOPLAM	
	1. Tarım		2. Tarım-Dışı		3. İşgücü		4. Sermaye		5. Tarım		6. Tarım-Dışı		7. Özel Sektör		8. Kamu Sektörü				9. Yatırımlar
	1.1	1.2	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1	4.2	5.1	5.2	6.1	6.2	7.1	7.2	8.1	8.2			
1. Tarım									341.347.131								25.842.113	367.189.244	
2. Tarım-Dışı										3.281.876.898							539.303.885	3.821.180.783	
3. İşgücü	83.081.304	517.119.272																600.200.576	
4. Sermaye	174.672.642	1.114.398.486																1.289.071.128	
5. Tarım	43.751.113	223.191.197												163.163.159		26.133.625		478.610.752	
6. Tarım-Dışı	58.071.536	1.715.235.180												1.390.410.840	263.369.342	356.227.374		3.783.314.272	
7. Özel Sektör					524.004.198	1.249.125.157									153.528.694		18.672.661	1.945.330.710	
8. Kamu Sektörü	7.612.649	251.236.648			76.196.378	39.945.971							134.995.305					509.986.951	
9. Tasarruflar													231.985.797		56.006.000		92.369.202	382.360.999	
10. Dış Alem									137.263.621	501.437.374			24.775.609	12.711.257				676.187.861	
Toplam Harcamalar	367.189.244	3.821.180.783	600.200.576	1.289.071.128	478.610.752	3.783.314.272	1.945.330.710	382.360.999											

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

2. SOSYAL HESAPLAR MATRİSİ ÇARPAN ANALİZİ

Daha önce bahsedildiği gibi sosyal hesaplar matrisinin kullanım alanlarından biri çarpan analizidir. Dışsal şokların bütün ekonomik sistem üzerindeki etkileri, sosyal hesaplar matrisinde içsel ve dışsal hesapların bölünmesini gerektiren çarpan analizi ile açıklanabilir. Örneğin, herhangi bir malın ihraç edilmesinden ekonomiye 1 dolar girdiğini düşünelim. Bu 1 doların 40 senti mal ve hizmet üretimi için harcanır. 40 senti alan firmalar ve hanehalkları bunun 16 sentini yeniden harcarlar ve bu böyle devam eder (Miller, 1994: 2).

Genellikle üretim faktörleri, firmalar ve hanehalkı gibi ekonomik birimler, üretim aktiviteleri içsel hesap; kamu hesabı, sermaye hesabı ve dış âlem hesabı dışsal hesap olarak ele alınmaktadır (Defourny ve Thorbecke, 1984: 112). Tablo 4’de basitlik sağlamak amacıyla dışsal hesaplar tek bir hesap olarak gösterilmektedir.

Tablo 4: Basitleştirilmiş Sosyal Hesaplar Matrisi Yapısı

		İçsel Hesaplar				Dışsal Hesaplar	Toplam
		Üretim Aktiviteleri	Mal ve Hizmetler	Üretim Faktörleri	Ekonomik Birimler	Diğer Hesapların Toplamı	
İçsel Hesaplar	Üretim Aktiviteleri		T_{12}			X_1	Y_1
	Mal ve Hizmetler	T_{21}			T_{24}	X_2	Y_2
	Üretim Faktörleri	T_{31}				X_3	Y_3
	Ekonomik Birimler			T_{43}		X_4	Y_4
Dışsal Hesaplar	Diğer Hesapların Toplamı	I_1	I_2	I_3	I_4		
	Toplam	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4		

Kaynak: Defourny ve Thorbecke (1984) çalışması kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’de, X_1 üretim aktivitelerinin dışsal talebini, X_2 mal ve hizmetlerin dışsal talebini, X_3 üretim faktörlerinin dışsal talebini, X_4 hanehalkı toplam gelirini göstermektedir. I_1 , I_2 , I_3 ve I_4 kamu sektörü, tasarruf, yatırım ve dış âlem gibi diğer bağlantıları göstermektedirler. Dışsal değişikliklerin etkilerinin belirlenebildiği beş adet içsel dönüşüm (T_{12} , T_{21} , T_{24} , T_{31} ve T_{43}) vardır. Farklı üretim faaliyetlerinin toplam çıktıları veya çeşitli sosyo ekonomik grupların gelirleri çarpan analizi yardımıyla tahmin edilebilir (Thorbecke, 2000: 16). Tablo

4'ün temelinde yatan mantıkta budur. Yani dışsal değişikliklerin, üretim aktiviteleri (Y_1 vektörü), mal ve hizmetler (Y_2 vektörü), faktör gelirleri (Y_3 vektörü) ve hanehalkı ve firmaların gelirleri (Y_4 vektörü) gibi içsel hesapların gelirlerini belirlemesidir. Bunu gerçekleştirmek için sosyal hesaplar matrisinin içsel kısmı ortalama harcama katsayıları matrisine dönüştürülür. Tablo 4'ün içsel hesaplar kısmından, her bir sütundaki elemanları sütun toplamına bölerek A matrisi hesaplanır.

$$A = \begin{bmatrix} 0 & A_{12} & 0 & 0 \\ A_{21} & 0 & 0 & A_{24} \\ A_{31} & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & A_{43} & 0 \end{bmatrix} \quad (1)$$

A_{12} toplam talepte yurtiçi talebin payını, A_{24} hanehalkı ve firmaların tükettiği mal ve hizmet miktarını, A_{31} üretim faktörlerinin üretim faaliyetlerinden elde ettiği geliri ve A_{43} hanehalkı ve firmalara dağıtılan üretim faktörlerinin payını göstermektedir.

Her bir içsel hesabın toplam geliri

$$y = A y + x \quad (2)$$

denklemi ile ifade edilir. Denklem 2'ye göre içsel hesapların satır toplamları, her satırın ortalama harcama katsayıları ile sütun toplamlarının çarpımına dışsal gelirin eklenmesi ile elde edilebilir. Denklem 2'nin sağ yanındaki ilk terim sol yana geçirilirse aşağıdaki denklem elde edilir.

$$y = (I-A)^{-1} x = M x \quad (3)$$

M, sosyal hesaplar matrisinden elde edilen sonuçları açıkladığından sosyal hesaplar matrisi çarpan matrisi olarak tanımlanmaktadır. Denklem 3'e göre, içsel hesapların gelirleri x'in çarpan matrisi M ile çarpılması sonucu elde edilmektedir.

3. TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN ÇARPAN ANALİZİ

Önceki bölümde yer alan Tablo 3'de sunulan sosyal hesaplar matrisinden hareketle ortalama harcama katsayılarını gösteren A matrisi elde edilmiştir. Elde edilen bu matris Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5: A Matrisi Tablosu

		Üretim Aktiviteleri		Üretim Faktörleri		Mal ve Hizmet Piyasaları		
		1. Tarım	2. Tarım-Dışı	3. İşgücü	4. Sermaye	5. Tarım	6. Tarım-Dışı	7. Hanehalkı
Üretim Aktiviteleri	1. Tarım	0	0	0	0	0,713204059	0	0
	2. Tarım-Dışı	0	0	0	0	0	0,867460819	0
Üretim Faktörleri	3. İşgücü	0,226262902	0,135329706	0	0	0	0	0
	4. Sermaye	0,475701957	0,291637206	0	0	0	0	0
Mal ve Hizmet Piyasaları	5. Tarım	0,119151401	0,05840896	0	0	0	0	0,083874252
	6. Tarım-Dışı	0,158151517	0,448875695	0	0	0	0	0,714742657
7. Özel Kesim		0	0	0,873048476	0,969011818	0	0	0

Kaynak: Yazarın Kendi Hesaplamaları.

Tablo 5’de görüldüğü gibi, tarımsal üretimden işgücü %23, sermaye %48 pay almaktadır. Benzer şekilde tarım dışı (sanayi ve hizmet) üretimden işgücü %14 ve sermaye %29 pay almaktadır. Toplam ara girdi kullanımı tarımsal faaliyetler için %28, tarım dışı faaliyetler için %51’dir. Özel kesimin tarımsal mallar için yaptıkları harcamalar gelirlerinin %8’i ve tarım dışı mallar için yaptıkları harcamalar gelirlerinin %71’idir. Üretim faktörlerinden işgücü gelirinin %87’si ve sermaye gelirinin %97’si özel kesime transfer edilmektedir.

Tablo 6’da çarpan matrisi (M) yer almaktadır.

Tablo 6: M Matrisi Tablosu

		Üretim Aktiviteleri		Üretim Faktörleri		Mal ve Hizmet Piyasaları		
		1. Tarım	2. Tarım-Dışı	3. İşgücü	4. Sermaye	5. Tarım	6. Tarım-Dışı	7. Hanehalkı
Üretim Aktiviteleri	1. Tarım	1,287369371	0,233302402	0,193519795	0,214791015	0,918157061	0,202380693	0,221659851
	2. Tarım-Dışı	1,939030836	3,112694702	1,7861677	1,982498863	1,382924662	2,700140696	2,045897507
Üretim Faktörleri	3. İşgücü	0,553692403	0,474027738	1,2855079	0,316890227	0,394895669	0,41120049	0,327024109
	4. Sermaye	1,177897664	1,018759994	0,612970702	1,680346935	0,840081395	0,883734379	0,702103857
Mal ve Hizmet Piyasaları	5. Tarım	0,402927279	0,327118724	0,271338606	0,301163478	1,287369371	0,283762677	0,310794433
	6. Tarım-Dışı	2,235295004	2,435492941	2,059075938	2,285404503	1,59422147	3,112694702	2,358489815
7. Özel Kesim		1,624797065	1,401039668	1,716286567	1,904936567	1,158811862	1,215347018	1,965854835

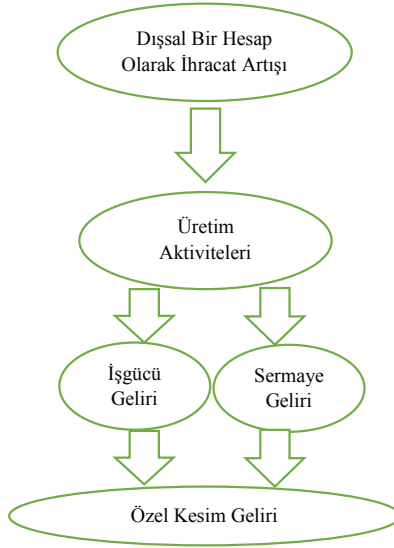
Kaynak: Yazarın Kendi Hesaplamaları.

Tablo 6’da sunulan çarpan matrisi kullanılarak Türkiye ekonomisi için dışsal bir şokun etkisi analiz edilecektir.

4. DIŞSAL BİR DEĞİŞİM OLARAK İHRACAT ARTIŞI

İçsel hesaplar üretim faktörleri, özel kesim, üretim faaliyetleri ve mal ve hizmet hesaplarıdır. Dışsal hesaplar ise kamu kesimi, tasarruf-yatırım ve dış alem hesaplarıdır. Denklem 3’de gösterildiği gibi çarpan matrisi olan M kullanılarak dışsal değişikliklerin ve politikaların etkilerinin bütün ekonomi üzerindeki etkisi tahmin edilebilir. Bu çalışmada hem tarımsal ihracat hem de tarım dışı ihracattaki artışın bütün ekonomi üzerindeki etkileri tahmin edilmektedir.

Tarım ürünleri ve tarım dışı ürünler ihracatının GSYH’nın %1’i oranında artması durumunda M matrisi kullanılarak bazı sonuçlara ulaşılmaktadır. Buna göre ihracatın GSYH’nın %1’i oranında artması sonucunda ilk etki üretim aktiviteleri hesabında ortaya çıkmaktadır. İhracatın artmasıyla tarımsal üretim GSYH’nın %0,24’ü ve tarım dışı (sanayi ve hizmet) üretim GSYH’nın %1,78’i oranında artacaktır ve üretim aktivitelerinde meydana gelen bu artış katma değer de artmasına yol açacaktır. İşgücü geliri GSYH’nın %0,32’si ve sermaye geliri GSYH’nın %0,92’si oranında artacaktır. Katma değerde meydana gelen bu artışta özel kesim gelirini GSYH’nın %1,18’i oranında artıracaktır. Bu etkilerin gösterildiği çarpan mekanizması süreci Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Sosyal Hesaplar Matrisi Hesapları Arasında Çarpan Mekanizması Süreci

Şekil 1 çarpan mekanizmasının nasıl işlediğini göstermektedir. Böylece ihracattaki artışın özel kesim gelirini %1,18 artıracığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak sosyal hesaplar matrisi dışsal bir hesaptaki değişmelerin bütün ekonomi üzerindeki etkisini görmeye imkân verdiğinden ihracat artışı ilk önce üretim aktivitelerini artıracak, üretim aktivitelerinin artması işgücü ve sermaye gelirlerinin artmasına yol açacak ve katma değerdeki bu artışta özel kesim gelirini artıracaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çarpan analizi planlamacılar tarafından yaygın bir şekilde kullanıldığında istihdam, satışlar ve gelirin tahmini konusunda yol gösterici olabilir. Çünkü çarpan analizi ile çeşitli alternatifler karşılaştırılarak yatırımların hangi alanlarda daha faydalı olacağı görülecektir. Bu analiz için sosyal hesaplar matrisine ihtiyaç vardır. Sosyal hesaplar matrisi girdi-çıkıtı tablolarının daha geliştirilmiş hali olarak görülebilir. Sosyal hesaplar matrisi daha kapsamlı ve daha tutarlı bir çerçeve olmasının yanında belirli bir dönemde ekonominin genel görünümünü sunmaktadır. Sosyal hesaplar matrisi dışsal bir değişkende ortaya çıkacak değişikliğin etkisini görmek için çarpan analizi olarak da kullanılabilir. Bu amaçla çalışmada 2016 yılı için iki sektörlü güncel bir sosyal hesaplar matrisi oluşturulmuştur. Sosyal hesaplar matrisi oluşturulurken ilk olarak TÜİK tarafından yayınlanan 2012 yılı 64 sektörlü girdi-çıkıtı tablosu tarım ve tarım dışı olmak üzere iki sektörlü hale gelecek şekilde toplulaştırılmıştır. Bu girdi-çıkıtı tablosundan hareketle 2012 yılı iki sektörlü sosyal hesaplar matrisi oluşturulmuştur. Elde edilen bu tablo gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüme hızı çerçevesinde güncellenerek 2016 yılı sosyal hesaplar matrisi elde edilmiştir. Matrisin oluşturulmasında farklı kaynaklardan elde edilen veriler uyumlaştırılmıştır.

Çarpan analizi için ilk olarak hesaplanan çarpan matrisi (A) bulunmuş ve yorumlanmıştır. Buna göre, tarımsal üretimden işgücü %23, sermaye %48 pay almaktadır. Benzer şekilde tarım dışı (sanayi ve hizmet) üretimden işgücü %14 ve sermaye %29 pay almaktadır. Toplam ara girdi kullanımı tarımsal faaliyetler için %28, tarım dışı faaliyetler için %51'dir. Özel kesimin tarımsal mallar için yaptıkları harcamalar gelirlerinin %8'i ve tarım dışı mallar için yaptıkları harcamalar gelirlerinin %71'idir. Üretim faktörlerinden işgücü gelirin %87'si ve sermaye gelirin %97'si özel kesime transfer edilmektedir. A matrisinden hareketle çarpan matrisi (M) hesaplanmıştır. İhracatın dışsal bir değişken olarak kabul edildiği ve GSYH'nın %1'i oranında artması durumunda ortaya çıkacak değişimler yorumlanmıştır. Buna göre ihracatın GSYH'nın %1'i oranında artması sonucunda ilk etki üretim aktiviteleri hesabında ortaya çıkmaktadır. İhracatın artmasıyla tarımsal üretim GSYH'nın %0,24'ü ve tarım dışı (sanayi ve hizmet) üretim GSYH'nın %1,78'i oranında artacaktır ve üretim aktivitelerinde meydana gelen bu artış katma değer de artmasına yol açacaktır. İşgücü geliri GSYH'nın %0,32'si ve sermaye geliri GSYH'nın %0,92'si oranında artacaktır. Katma değer de meydana gelen bu artışta özel kesim gelirini GSYH'nın %1,18'i oranında arttıracaktır.

İhracat gayrisafi yurtiçi hasılanın bir parçası olduğundan ihracattaki artış, artan uzmanlaşma ve etkinlik ile büyümeye katkı sağlayacaktır. Daha fazla mal ve hizmet üretimi daha fazla faktör kullanımına yol açacağından katma değer artışı ortaya çıkacak ve bu artış özel kesim gelirin artmasına yol açacaktır. Böylece dışsal bir şokun bütün ekonomik sistem üzerindeki etkisi çarpan analizi ile açıklanmaktadır.

Çalışmada kullanılan sosyal hesaplar matrisi toplulaştırılmış olduğundan yapılan yorumlar sınırlı düzeyde kalmaktadır. Sektörlerin, üretim faktörlerinin ve hanehalkının daha detaylandırıldığı bir sosyal hesaplar matrisi oluşturulabilir. Ancak oldukça yüksek düzeyde veri gerekliliği bu kadar detaylı matris oluşturulması önündeki bir engeldir.

KAYNAKÇA

- Adelman, I. & Robinson, S. (1978). *Income Distribution Policy in Developing Countries: A Case Study of Korea*, Oxford University Press.
- Akkemik, K. Ali (2011). Potential Impacts of Electricity Price Changes on Price Formation in the Economy: A Social Accounting Matrix Price Modeling Analysis for Turkey, *Energy Policy*, (39), 854-864.
- Aydoğuş, Osman (2010). *Girdi-Çıktı Modellerine Giriş*, 3. Baskı, Efil Yayınevi, Ankara.
- Burfisher, Mary E. (2011). *Introduction to Computable General Equilibrium Models*, Cambridge University Press, New York, USA.
- Cansino, J.M. & Cardenete, M. A. & González-Limón, J.M. & Román, R. (2014). The Economic Influence of Photovoltaic Technology on Electricity Generation: A CGE (Computable General Equilibrium) Approach For The Andalusian Case, *Energy*, (73), 70-79.
- Çavdaroğlu, H. S. (2007). *Türk Ekonomisinde Sektörler Arası Mali Fon Akımları*, Planlama Uzmanlığı Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Defourny, Jacques & Thorbecke, Erik (1984). Structural Path Analysis and Multiplier Decomposition within a Social Accounting Matrix Framework, *The Economic Journal*, 94 (373), 111-136.
- De Santis, R.A. & Ozhan, G. (1997). Social Accounting Matrix for Turkey 1990, *Economic Systems Research*, 9(3), 281-285.
- Erten, Hakan (2009). *Türkiye İçin Sektörel Sosyal Hesaplar Matrisi Üretme Yöntemi ve İstihdam Üzerine Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması*, DPT Uzmanlık Tezleri, Ankara.
- Gedik, M.A. (2010). Vergi Politikalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri: Türkiye İçin Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması, *Maliye Dergisi*, (159), 395-415.
- Gök, B. & Karadağ, M. (2013). Türkiye Ekonomisi için 2002 Yılı Sosyal Hesaplar Matrisi, *Ege Akademik Bakış*, 13 (3), 325-335.
- Gül, Zafer Barış (2013). Türkiye’de 2000 Sonrası Dönemde Kamu Maliyesi Uygulamalarının Bölüşüm Etkilerinin Sosyal Hesaplar Matrisi (SHM) İle Analizi, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (26), 77-102.
- Güneş, Bayram (2009). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Çalışması, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 123-170.
- Hosoe, Nobuhiro (2014). Estimation Errors in Input-Output Tables And Prediction Errors in Computable General Equilibrium Analysis, *Economic Modelling*, (42), 277-286.
- Karadag, M. & Westaway, T. (1999). A SAM Based Computable General Equilibrium Model of the Turkish Economy, *Loughborough University Economic Research Paper*, No: 99/18.

- Köse, A.H. & Yeldan, E. (1996). Çok Sektörlü Hesaplanabilir Genel Denge Modellerinin Veri tabanı Üzerine Notlar: Türkiye 1990 Sosyal Hesaplar Matrisi, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 23(1):58-83.
- Miller, Wayne P. (1994). *Economic Multipliers: How Communities Can Use Them for Planning*, Division of Agriculture, FSCED6.
- Nielson, Chantal Pohl (2002). *Social Accounting Matrix for Vietnam 1996 and 1997*, Danish Research Institute of Food Economics (FOI), Trade and Microeconomics Division, International Food Policy Research Institute.
- Pyatt, Graham & Round, Jeffery I. (1979). Accounting and Fixed Price Multipliers in a Social Accounting Matrix Framework, *The Economic Journal*, (89), 850-873.
- Pyatt, Graham & Round, Jeffery (1985). *Social Accounting: A Basis for Planing*, World Bank And Oxford University Press.
- Pyatt, Graham (1988). A SAM Approach to Modeling, *Journal of Policy Modeling*, 10(3), 327-352.
- Robinson, S. (1988). Multisectoral Models of Developing Countries: A Survey, in H. Chenery and T. N. Srinivasan, *Handbook of Development Economics*, Amsterdam North Holland.
- Roland-Holst, D. & Sancho, F. (1992). Relative Income Determination in the U.S.: A Social Accounting Perspective, *Review of Income and Wealth*, (38), 311-327.
- Scandizzo, Pasquale Lucio & Ferrarese, Cataldo (2015). Social Accounting Matrix: A New Estimation Methodology, *Journal of Policy Modeling*, (37), 14-34.
- Tektaş, Metin (2006). *Tarımsal Desteklerin Gelir Etkileri: Sosyal Hesaplar Matrisi Uygulaması*, (Uzmanlık Tezi), Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Müdürlüğü Hazine Müsteşarlığı, Ankara.
- Telli, Çağatay (2004). *Sosyal Hesaplar Matrisi Üretme Yöntemi ve Türkiye Uygulaması* (Uzmanlık Tezi), Devlet Planlama Teşkilatı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü Planlama, Ankara.
- Thorbecke, Erik (2000). *The Use of Social Accounting Matrices in Modeling*, Paper Prepared for the 26th General Conference of The International Association for Research in Income And Wealth Cracow, Poland, 1-47.
- Uğurlu, Erginbay (2009). Sosyal Hesaplar Matrisi (SHM) Üzerine Bir Araştırma, *MPRA Paper*, Sayı: 60344, 1-17.
- Whalley, J. & Hillaire, F. S. (1987). A Microconsistent Data Set for Canada for Use in Regional General Equilibrium for Policy Analysis, *Review of Income and Wealth*, (33), 327-343.
- Yeldan, Erinc & Özsan, Mehmet Emin & Taşcı, Kamil (2012). Türkiye'de İstihdam-Büyüme İlişkisi Üzerine Bölgesel Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması, *Çalışma ve Toplum*, 2012/1, (32), 11-50.
- Yıldırım, Kenan & Karaman, Doğan & Taşdemir, Murat (2008). *Makroekonomi*, Seçkin Yayıncılık, Yedinci Basım, Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

Dünya Bankası, www.worldbank.org.

Hazine Müsteşarlığı, www.hazine.gov.tr.

International Monetary Fund, www.imf.org.

Kalkınma Bakanlığı, www.kalkinma.gov.tr.

Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, www.tcmb.gov.tr

İKTİSAT DERGİLERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN İKTİSADİ DURUMU (1857-1923)*

ECONOMIC SITUATION OF THE OTTOMAN EMPIRE ACCORDING TO THE ECONOMIC JOURNALS (1857-1923)

Araştırma Makalesi
Research Paper

Kenan DEMİR**

Öz:

Bu çalışmada Osmanlı'da yayımlanan iktisadi dergileri tespit edilmiş ve dergilerin içeriği analiz edilmiştir. Osmanlı'da ilk iktisat dergisi 1857 senesinde yayımlanan *Ceride-i Ticaret*'tir. Bu derginin yayımlanmasından 1923 senesine kadar iktisadi konuları ele alan birçok dergi yayımlanmıştır. İlk dönemlerde iktisadi politikaları doğrudan içeren dergi sayısı azımsanacak miktardadır. Dergiler daha çok ticaret, bayındırlık ve ziraat gibi sektörel olarak yayımlanmıştır. II. Abdülhamit döneminde basında denetimin ağırlaşması nedeniyle iktisat dergileri yayımlanmamasına karşın dönemde çıkan fikir ve edebiyat dergilerindeki iktisadi yazılar azımsanmayacak derecededir. II. Meşrutiyet sonrası basında görülen canlanma iktisadi yayıncılığa da yansımış, bu dönemde birçok iktisadi dergi yayımlanmış, ayrıca fikir dergilerinde de iktisadi konuların içeriği daha fazla olmuştur. Bu dergilerin çoğunluğu belli bir düşünce doğrultusunda yayım yapmaktan ziyade ya güncel iktisadi sorunlara değinmiş ya da halkın iktisadi bilgisi artırmayı hedeflemiştir. Osmanlı'da görülen iktisadi dergilerde ziraat, ticaret, sanayi, kalkınma, mesleki eğitim, bankacılık, borçlanma, mali politikalar şirketleşme, iktisat düşüncesi gibi hemen hemen tüm konularda yazılar görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İktisadi Yayıncılık, Ekonomi.

Abstract:

In this study, the economic magazines published in the Ottoman Empire were identified and the contents of the magazines were analyzed. The first economic magazine in the Ottomans was *Ceride-i Ticaret*, published in 1857. From the publication of this magazine until 1923, many magazines were published covering economic issues. The number of journals containing direct economic policies in the early periods is a scanty amount. The magazines are mostly published in sectors such as trade, public works and agriculture. Although economic journals were not published due to the aggravation of supervision during the period of Abdülhamit II, the economic literatures in the periodicals and literary journals are not to be underestimated. The revival seen in the post-constitutional period was seen in economic publishing, in which many economic journals were published, and in economic journals, the economic content was more. The majority of the journals published in the Ottomans were aimed at increasing the economic knowledge of the people who had either touched the current economic problems rather than publishing them in a certain way. In economic magazines in the Ottoman Empire, writings on almost all subjects such as agriculture, commerce, industry, development, vocational education, banking, borrowing, financial policies, corporation, economic thought were seen.

Keywords: The Ottoman Empire, Economic Publishing, Economy.

* Makale Gönderim Tarihi: 4.12.2017

Makale Kabul Tarihi: 20.03.2018

** Yrd. Doç. Dr. Kenan Demir, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, kdemir@medipol.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1508-5978.

GİRİŞ

Bu çalışma, 19. yüzyılın ikinci yarısında yayımlanmaya başlayan ve Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekildiği tarih olan 1923 senesine kadar çıkan süreli yayımlardan dergileri kapsamaktadır. Osmanlı'da yayımlanan ilk süreli yayımlardan sonra 1857 senesinde doğrudan iktisadi konulara değinen ticaret dergisi *Ceride-i Ticaret* fazla yaşayamamış, yedi sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır. Sonra birkaç ticarî ve ziraat dergisi çıkmasına karşın II. Meşrutiyet'e kadar iktisadi konulara doğrudan hitap eden dergi yayımlanmamıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra iktisadi konuları derinlemesine analiz eden dergiler bir önceki döneme göre fazla olmasına karşın bu dergiler de uzun süreli yayımlanmamış ve dergi sayısı yine sınırlı kalmıştır. Çalışmada iktisadi dergilerin sınırlı olması nedeniyle fikir ve edebiyat dergilerinden niceliği ve niteliği açısından iktisadi yazıların yer aldığı dergiler de incelenmiştir. Çalışmada 19 ve 20. yüzyıl Osmanlı iktisadını öğrenmede dönemin hadiselerini yansıtan iktisadî dergileri incelemesi bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada bu dönemde tartışılan ve konuşulan iktisadi kavramların ne olduğu gösterilmeye çalışılmış ve dergilerde ne tür konuların yaygın olarak tartışıldığı aktarılmıştır. Çalışmanın ana amacı süreli yayımlarda görülen iktisadi yazıların araştırılması ve incelenmesidir. 1857-1923 döneminde süreli yayımlarda görülen iktisadî mesele ve tartışmaları belirterek dönemin iktisadî anlayışını yansıtmaktır. İncelenen dergiler göz önüne alındığında iktisadî ve malî olaylar dönemin süreli yayımlarında genişçe yer almış, dönemin basın organlarında Osmanlı'nın her iktisadi sektörü hakkında ayrıntılı analizler yer almıştır. Ziraat, ticaret, sanayi, maliye, sermaye, bankacılık, şirketleşme, iktisat düşüncesi, kalkınma arayışları, ulaşım, madencilik, ormancılık, nüfus ve iktisat eğitimi görülen başlıca konulardır. Çalışma 1857-1923 döneminde yayımlanan iktisat dergileri ve iktisadî yazıların yer aldığı fikir ve edebi dergileri kapsamaktadır.

1. DERGİLERİN ELE ALDIĞI İKTİSADİ MESELELER

Osmanlı Devleti'nde yayımlanan iktisat dergileri dönemin iktisadi meselelerine değinmişler ve bu konuda bürokratlara çeşitli öneriler getirmişlerdir. Dergilerde ülkenin tüm iktisadi sorunları hakkında yazılar yayımlanmıştır. Dergilerde görülen yazılar çoğunlukla devletin önemli servet kaynakları olan ziraat, sanayi ve ticaret ile alakalı yazılar oluşturmaktadır. Bu üç önemli servet kaynağından başka devletin yaşadığı mali sorunlar da dergilerin önem verdiği iktisadi konudur. Dergilerde dönemin Osmanlı ekonomisini kalkınmak için neler yapılması gerektiği ve hangi iktisat düşüncesinin ülkenin çıkarlarına uygun olduğu hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu konuda liberalizm-korumacılık tartışmaları yaşanmıştır. Önemli iktisadi konular olan ormancılık, ulaşım, madencilik ve nüfus konusunda azımsanmayacak sayıda yazılar yayımlanmıştır. Dergilerde görülen yazıların bir kısmı tek bir iktisadi sektöre değinmekten ziyade tüm iktisadi sektörlere kısaca değinerek ülkenin genel sorunları ve çözümler öne sürülerek yayımlanmıştır. Bu çalışmada dergilerde görülen yazılar bir tasnife tabi tutularak yazılar ziraat, sanayi, ticaret, mali yapılanma: borçlanma,

vergiler ve bankacılık sistemi, iktisadi düşünce ve kalkınma arayışları, ulaşım, ormancılık ve madencilik, nüfus ve mesleki eğitim başlıkları altında verilmiştir.

1.1. Ziraat

Ziraata yönelik görülen yazıların genel vurgusu çiftçilere modern ziraat usulünü öğretmek ve çiftçilerin bu yöntemi modern tarımsal alet ve gereçlerle gerçekleştirilmesini sağlamaktır (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* 1910a: 273-274). Osmanlı'da tarımsal kalkınmanın gerçekleşmesi için çiftçilere modern fennî ziraat yöntemlerini öğretmek ve modern ziraat alet ve araçları tanıtmak dergilerin ana hedefi olmuştur (*Ziraat Gazetesi* 1881: 3-4; Mesud Remzi 1901: 116; *İkramiyeli Ziraat Gazetesi* 1909a: 2-3). Yazılarda genel olarak ziraatın kalkınmasında ulaşımın önemli olduğu ifade edilmiş, bu konuda devletin etkin bir şekilde rol alması gerektiği vurgulanmıştır (Parvus Efendi 1913: 859-867). Ulaşımın gelişmesiyle çiftçilerin ziraatı pazar için gerçekleştirme imkânı arttığından ziraat işlerine rağbetinin artacağı belirtilmiştir (M. Nuri 1888: 2-4). Çiftçilerin tarımsal bilgi birikimini geliştirilmesi ve modern ziraat yöntemlerini öğretilmesi konusunda devletin girişimlerde bulunduğu ifade edilmiş ama bu girişimlerin yetersiz olduğu dile getirilmiştir (Ahmet Muhtar 1909b: 9). Devletin tarımsal kalkınma için Anadolu vilayetlerinde modern zirai bilgileri verecek mesleki eğitim kurumları ile numune çiftliklerini tesis etmesi gerektiği vurgulanmış, bu girişimler gerçekleştiğinde çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini daha verimli yöntemlerle gerçekleştireceği ifade edilmiştir (Yunus Nadi 1900:107).

Ziraat sektöründe görülen önemli bir sorun olan sermaye meselesinde de dönemin süreli yayınlarında birçok yazı kaleme alınmış, çiftçilerin sermaye sıkıntısına çözüm üretilmeye çalışılmıştır (Tekin Alp 1916c: 2). Çiftçilerin sermaye sorununu gidermek için borç almak zorunda kaldıkları murabahacıların ziraata büyük zararlar verdiği ifade edilmiş, devletin çiftçileri, bu kişilere başvurmasını ortadan kaldırmak için çözüm bulması istenmiştir (Aziz 1908b: 131-134). Çiftçilerin birikimlerini gereksiz harcamalarla tükettikleri konusu yazılarda sıklıkla işlenmiş, bu nedenle halka tasarruf düşüncesi verilmeye çalışılmıştır (Müftüzade Ali İhsan 1900-e: 136). Ziraatın kalkınmasıyla ilgili dergilerde sıklıkla dile getirilen diğer bir konu da çiftçilerden alınan vergi miktarının fazla olmasıdır. Çiftçilerin birikimlerinin vergilerle elinden alındığı, kazancından istifade edemeyen çiftçilerin çalışma motivasyonlarının düştüğü ve bunun sonucunda çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini çoğunlukla senelik tüketimlerini temin edecek şekilde gerçekleştirdikleri bildirilmiştir (A. N. 1911: 6). Çiftçilerin güvenlik sorunu da dergilerde tartışılmış, devletin çiftçilerin huzurunu temin altına alması gerektiği belirtilmiş, bu konuda çiftçilerin ziraatlarını ilerletmeleri için kendilerini güvende hissetmeleri gerektiği ifade edilmiştir (Aziz 1908a: 81). Dergilerde, devletin kırsal kesimdeki çiftçileri bilgilendirecek ve onlara tarımsal teşebbüslerinde yol gösterecek ziraat mühendislerini istihdam etmesi istenmiş, uzmanları köylere kadar göndermesi gerektiği dile getirilmiştir (M. A. 1916: 37-38; Mehmet Yaşar 1920: 5).

¹ Dergilerdeki bazı makalelerin yazar ismi yerine isim harflerin ilk harfleri yazıldığından bu makalelerin yazar isimleri bilinmemektedir. Bu gibi makalelerin yazarları rumuz harfleri ile gösterilmiştir.

Dergilerde tarımla alakalı tartışmaların yaşandığı başka bir konu, çiftçilerin üretimlerini çeşitlendirmesi ve tüm ziraat şubelerinde üretim gerçekleştirmesini sağlamak olmuştur. Çiftçilerin üretimini zamanla tek bir üründe uzmanlaşarak gerçekleştirdiği ifade edilmiş ve bu alışkanlıklarını değiştirmeleri istenmiştir (Fehmi 1885: 4-8). Tahıl üretimini gerçekleştirmek ziyade kazancı yüksek olan endüstriyel tarım ürünlerini de ekmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Önemli tarımsal sanayi ürünleri olan tütün, pamuk ve şeker pancarı gibi ürünleri ekmeleri istenmiş ve çiftçileri endüstriyel tarıma rağbeti artırmak için bu ürünlerin ekimi konusunda birçok yazı dizi kaleme alınmıştır (*Ziraat Gazetesi* 1882-b: 18-19; *Ziraat Gazetesi* 1882-a: 217; Faik 1905: 407). Meyvecilik, bağcılık, ipek böcekçiliği, tavukçuluk ve arıcılık sektöründe çiftçilerin yaşadıkları sorunları ortadan kaldırmak ve onlara pratik çözümler sağlamak amacıyla dergilerde önemli yazılar yayımlanmıştır (*Ziraat Gazetesi* 1883: 2-3; *Osmanlı Terakki-i Ziraat* 1894: 21-23; İhsan 1905: 183-184; *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1899c: 345). Çiftçilerin bu gibi sektörlere pek rağbet etmediklerini dile getiren dönemin dergileri, bu sektörlerde yaygın bir şekilde görülen bitki ve hayvan hastalıkları konusunda bilgilendirici birçok yazı yayımlamıştır (Mustafa Azmi 1885: 31-34; *Vasıta-ı Servet* 1880a: 33-35).

Ziraatın şubelerinden olan hayvancılık konusunda da dergilerde yazılar görülmüştür. Yayımlanan bu yazılarda halkın hayvancılık sektörüne önem vermediği ifade edilmiş, hayvancılığın hem sayısal anlamda hem de kalite ve verim açısından önemli sorunlarla karşı karşıya olduğu ifade edilmiştir (M. Ali 1888: 54-58). Dergilerde, hayvan ırkının ıslah edilip çoğaltılması ve hayvan hastalıklarıyla mücadele etmek için devletin gerekli önlemleri almadığı belirtilmiş, bu konuda gerekli girişimlerin bir an önce gerçekleştirilmesi istenmiştir (Ahmet Muhtar 1909a: 55-70). Dergilerde hayvansal üretimi artırmak ve bu konuda çiftçilerin bilgi seviyesini artırmak amacıyla birçok yazı kaleme alınmıştır (İhsan 1913: 33-34). Ülkede hayvancılığı geliştirmek ve üretimi artırmak için kooperatif sistemi çözüm olarak öne sürülmüştür (İhsan 1910: 369-372).

Tarımsal faaliyetleri gerçekleştirecek iş gücü önemli sorunlardan biridir. Tarımsal üretimde hayvancılık önemli bir iş gücü kaynağı olarak görülmüş ve tarım sektöründe önemli bir faktör olmuştur (Senekerim 1913: 291-294). Osmanlı'da küçük ve büyük baş hayvanların nitelik olarak gerilemesi ve nicelik açısından da azalması nedeniyle işgücü eksikliği önemli bir sorun teşkil etmiş, bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla tarımsal üretimde makine gücünden faydalanması gerektiği yazılarda vurgulanmıştır. Dergilerde, ülkede yaşanan işgücü sorununun modern ziraat alet ve makinelerin kullanılması ve yaygınlaşmasıyla çözümleneceği görüşü dile getirilmiş, çiftçilerin bu modern teknolojiyi kullanmasını teşvik etmek yazıların ana vurgusu olmuştur (Oripidi 1920: 12-13). Tarımsal üretimi artırmak için geleneksel ziraat alet ve gereçlerin bir an önce modern teknolojiyle değiştirilmesi istenmiş, modern ziraat aletlerin kullanılmasıyla maliyetlerin düşeceği ve iş gücü eksikliğinin kendiliğinden giderileceği ifade edilmiştir (Mehmet Namık 1922: 185-186).

1.2. Ticaret

Sürelî yayımlarda Osmanlı'da ticaretin gelişmesi için ne gibi teşebbüslerde bulunulması sıklıkla tartışılan konulardan bir diğeri olmuştur. İlk dönem ki dergilerde, Osmanlı ticaretinin geri kalmasının sebebi halkın maişetini giderici teşebbüslerden başka herhangi bir meşgalede bulunmaması ve tüccarların teşebbüslerini gerçekleştirecek bilgi ve tecrübeden mahrum olması gösterilmiştir (Vahan Efendi 1863: 346-349). Halkın ticarî bilgisini artırmak amacıyla yayımlanan *Takvim-i Ticaret*, bu hususta tüccarların bilgilerini artırmak için ticaret hakkında her türlü ansiklopedik bilgiyi vermiştir (*Takvim-i Ticaret* 1866c: 1; *Takvim-i Ticaret* 1867a: 1). Ticaretin gelişmesi ve kolaylaşması için bankalarının tesis edilip yaygınlaşması gerektiği dergilerinin dile getirdiği diğer bir konudur (*Takvim-i Ticaret* 1866e: 1). Ticaretin geliştirilmesi için öncelikle karayolu ve demiryollarının inşası, posta muamelatının düzenlenmesi, iç gümrük ve bu tarz vergilerin kaldırılması, dok ve ambarların tesis edilmesi ve millî denizciliğin geliştirilmesi gibi hususlarda devletin gerekli alt yapıları tesis etmesi istenmiş ve ticaretin kolaylıkla yapılması için teşvikleri göstermesi gerektiği vurgulanmıştır (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1886a: 1; *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1886b: 1-2; Asımzade Halil Rifat 1899a: 23-24). Ticaretin gelişmesi için ticaret borsalarının teşkil edilmesinin ticarî işlemlerin uygun rekabet şartlarıyla gerçekleşmesini sağlayacağından dergilerde ticaret borsaların ülkenin önemli ticaret merkezlerinde tesis edilmesinin şart olduğu sürekli yazılmıştır (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1901-b: 1). Ticaretin gelişmesi için şirketlerin kurulması hususu, değinilen önemli bir nokta olmuş ve bu konuda halkın gerekli rağbeti göstermediğinden ticarî teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlandığı vurgulanmıştır (Müftüzade Ali İhsan 1899-a: 162; 1900-a: 20). Ecnebi ve gayrimüslimlerin ticarî teşebbüslerde başarılı olmasının ana sebebinin şirketler olduğu belirtilmiş, bu konuda devletin gerekli teşvik ve desteği göstermesi gerektiği yazılmıştır (Müftüzade Ali İhsan 1900b: s.3-4).

1908 senesi sonrası dergilerde ise tartışılan konular önceki konular paralelinde olmakla birlikte bu dönemde ticarî hususlar daha canlı bir biçimde tartışılmış ve çeşitli öneriler getirilmiştir. Dergilerde ticaretin gelişmemesinin sebebi olarak toplumda gözlemlenen gelenek ve göreneğin hâkim olduğu belirtilmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* 1908a: 602-603). Osmanlı toplum yaşantısında ticaretle uğraşanlara hiçbir zaman değer verilmediği, anneler tarafından yetiştirilen çocukların paşa ve memur olmak duygusuyla büyütüldüğünden bu çocukların büyüdüklerinde ticarî teşebbüslere atılmada bir isteksizliğin yaşandığı vurgulanmıştır. Önceki dönemde değinilen ticaretin gelişmesi ve tüccarların bu gibi teşebbüslerde başarılı olması için şirketlerin önemli olduğu görüşü bu dönemdeki dergilerde vurgulanan diğer bir husustur (E.V. 1917: 75-76). Dergilerde önceki dönemde cılız bir şekilde görülen millî ticaret ve millî tüccar kavramları bu dönemde hararetle bir şekilde savunulmuştur. Osmanlı ticaretinin geri kalmasının tek sebebi olarak ülkeyi ve halkı düşünen millî tüccarların eksikliği olduğu ifade edilmiştir (E. A. 1919: 93-96). Bu durumu ortadan kaldırmadan ülkenin kalkınamayacağı belirtilerek devletin de bu hususta gerekli teşvik ve desteği göstermesi istenmiştir (Ethem Nejad 1913b: 50-52).

Önceki asırlara göre 19. yüzyılda Osmanlı iktisadında dış ticaretin önemi artmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi gelişmiş ülkelere tarım ürünleri başta olmak üzere hammadde ihraç eden bir ülke konuma gelmesi nedeniyle ülkede üretilen ürünlerin dış ülkelerdeki rağbetinin artırılmasına çalışılması gerekmiştir. Bu nedenle dergilerde ülke ürünlerinin uluslararası piyasada rağbet görmesi için devletin gerekli hazırlıkları göstermesi gerektiği belirtilmiştir (Müftüzade Ali İhsan 1900c: 70-71). İlk dönemki dergilerde dış ticaret hususunda görülen en önemli sıkıntı tüccarların Osmanlı'nın ticari itibarını zedeleyecek ticari girişimlerde bulunması gösterilmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1902b: 1). Bazı tüccarların şahsi çıkarları ön planda tutarak dış ülkelere bozuk, adi veya hileli malları gönderdikleri belirtilmiş, bu nedenle Avrupa piyasalarında Türk mallarına dikkat edildiği bildirilmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1902a: 1-2). Yazılarda, devletin bu hususta tedbirleri alması gerektiği vurgulanmış, Türk mallarına dış piyasada görülen ön yargıların giderilmesi hususunda çalışmaların yürütülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Osmanlı ticaretinin gelişmesi önündeki en önemli engel olan kapitülasyonlar ise dergilerde tartışılan diğer bir husus olmuş, kapitülasyonlar nedeniyle iktisaden geleceği belirtilmiştir (*Mizan* 1889c: 961-962).

II. Meşrutiyet'ten sonra yayımlanan dergilerde Osmanlı ticaretinin gelişmesi için dış ticarete önem verilmesi istenmiş, ülkelerin gelişmişliği uluslararası piyasada etkinliğiyle doğru orantılı olduğu vurgulanmıştır (*Fünun ve Sanayi* 1910: 109-110). Osmanlı dış ticaretinde görece bir gelişmişlik görülmesine karşın dış ticaretin daha çok ecnebler tarafından yürütülmesi eleştirilmiş, bunun ülkeye olumsuz etkileri olduğu belirtilmiştir (Arşak Seğpuyan 1913: 73-74). Dış ticaretin ecnebler tarafından icra edilmesi nedeniyle ülkenin birçok sermayesinin komisyoncu tüccarlara aktığı ve ülkeye gelen ürünlerin kalitelerin düşük olduğu aktararak bu duruma çözümler önerilmiştir (J. Y. 1914; 1). Bu dönemdeki dergilerin çoğunluğu dış ticarete himaye politikasının benimsemesi gerektiğini söylemiştir. Bu hususta Almanya, Rusya ve ABD örnek gösterilmiştir. Ticaretin gelişmesi ve halkın iç üretimi kullanmaları için milli tüketime ehemmiyet verilmesi dergilerde görülen bir husustur (Ethem Nejad 1913b: 50-52). Dış ticarete gümrük tarifelerinin önemli bir etken olan kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Gümrük tarifelerin uygulamasında özenin gösterilmesi gerektiği dile getirilmiştir (Tekin Alp 1916a: 1).

19. yüzyılda dünyada ticaretin gelişmesi ve mal dolaşımlarının hızlanması neticesi ile önceki dönemlerde pazar ve panayırlar şeklinde yapılan ürünlerin teşhir edilmesi meselesi bu dönemde uluslararası sergilerin açılması ile giderilmiştir. Bu yüzyılda ticaretin gelişmesinde sergilerin olumlu etkileri olması nedeniyle birçok ulusal ve uluslararası sergi açılmıştır. Dergilerde bu husus çok değinilen konulardan biri olmuştur. Özellikle 1862 senesinde İstanbul'da açılan uluslararası sergi nedeniyle dergilerde özelde İstanbul sergisi genelde sergiler hakkında birçok yazı yayımlanmıştır (Kadri 1863a: 337-342). Sergilerin ticaretin gelişmesinde önemli bir etken olduğu belirtilmiş, ülkede bu tarz sergilerinin açılmasının ülkenin üretimi ve ticareti açısından bir güç sağlayacağı ifade edilmiştir (*Mizan* 1889b: 938-940; *Mutalaa* 1896: 1). 1908 sonrası dergilerde de sergilerin Osmanlı'da üretilen ürünlerin tanıtımında büyük katkılar sağladığı dile getirilmiş, sergiler sayesinde ülkede nelerin yetişti-

ğinin öğrenildiği belirtilmiştir (Tekin Alp 1916-d: 1). Milli sanayi ve milli ticaretin gelişmesi açısından sergilerin önemli amil olduğu vurgulanmıştır (İbrahim Pertev 1918c: 121-123).

Ticaretin gelişmesi için önemli olan diğer etken, tüccarların teşebbüslerinde onlara yardımcı olan ve yol gösteren ticaret odalarıdır. İlk dönem dergilerde devletin tüm vilayetlerinde kurduğu ticaret odaların açılmasını destekleyici yazılar görülmüştür (*Mizan* 1889d: 962-963). Bu yazılarda ticaret odalarının iç sanayi ve ziraat ürünlerin piyasalarda rağbet görmeleri için faaliyetlerde bulunması gerektiği vurgulanmış, bu konuda ticaret odalarının büyük katkıları olacağı belirtilmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1889b: 28). II. Meşrutiyet sonrası dergilerde de ticaret odalarının ticaretin gelişmesi açısından önemli olduğunu belirten yazılar görülmüştür. Bu yazılarda ülkedeki ticaret odalarının çoğunun kâğıt üzerinde var olduğu, bunların işlevlerini tam olarak gerçekleştiremedikleri belirtilmiştir (M. C. 1917b: 289-291).

1908 sonrası dergilerde iç ticareti canlandırmak ve yerli tüccarlar oluşturmak amacıyla ticaretin önemli unsuru olan esnafın sorunları değinilen önemli konulardan biri olmuştur. Esnafın karşılaştıkları sorunlara yönelik çözümler getirilmeye çalışılmış ve esnafın bilgi seviyesini artırmak amacıyla onlara yönelik bilgilendirici yayımlar yapılmıştır (Tevfik Nureddin 1911: 42-45). Yazılarda esnafın gerilemesinin en büyük sebebinin rekabet şartlarını ortadan kaldıran kapitülasyonlar olduğu belirtilmiş, kapitülasyonların bir an önce kaldırılması istenmiştir (Mühendis Faik 1914: 315-316). Esnafın bugünkü durumunun bir diğer sebebi olarak esnafın kendilerini zamanın şartlarına intibak ettirememesi olduğu dile getirilmiş ve bu hususta esnafın modern bilgi ve teknikleri öğrenmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Dergilerde görülen diğer bir meselenin de esnafın yaşadıkları sermaye sıkıntısı olduğu ifade edilmiş, bu duruma çözüm olarak da aralarında birlikler kurulması istenmiştir (Tevfik Nureddin 1912: 360-365). Esnafın kooperatif şirketleri kurarak yaşadıkları maddi ve teknik sorunlara çözümler üretecekleri vurgulanmıştır. Devletin esnafı himaye etmesi gerektiği dergilerde belirtilen hususlardan bir diğeridir (Ahmet Muhtar 1914: 746-754).

II. Meşrutiyet dergilerinde ilan ve reklamın önemi hakkında yayımlanan yazılarda ilan ve reklamlardan faydalanılması ve ürünlerin satılmasında tüketicilere bu ürünlerin uygun bir dille anlatılması gerektiği belirtilmiştir (Ethem Nejad 1908: 665-668). Kalkınmış ülkelerin ticaretinin gelişmesinin bu ülkelerin ilan ve reklamlara önem verilmesi sayesinde olduğu ifade edilmiş, bunların ülkedeki ticarethaneler tarafından benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Abdi Tefvik 1917b: 279). İlan ve reklamcılığı tüccarlara öğretmek ve bunların uygulanması hususunda dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda dergilerde birçok yazı görülmüştür (Abdi Tefvik 1917a: 7-10).

I. Dünya Savaşı'nın olumsuz şartları sonucu yaşanan pahalılık meselesi de dergilerde sıklıkla ifade edilen bir konu olmuştur. Bu yazılarda pahalılığın hemen her memlekette harbin bir neticesi olarak ortaya çıktığı, bu hususta hükümetin, meselenin halledilmesi için ciddi çabalar içerisine olduğu vurgulanmıştır (Halkı Seven 1913: 89-90). Ülkede görülen pahalılığın sebeplerine değinen yazılarda pahalılıktan istifade etmek isteyen muhtekir eleş-

tirilmiş ve devletin bu soruna kalıcı çözümler bulunması istenmiştir (*İktisadiyat Mecmuası* 1917a: 4-5).

1.3. Sanayi

Dergilerde iktisadın önemli sektörü olan sanayi hususunda birçok yazı görülmüştür. Bu yazılarda Osmanlı'da sanayinin önceki asırlara göre gerilediği belirtilmiş ve bu durumdan kurtulmak için sanayide ne gibi teşebbüslerin yapılması gerektiği dile getirilmiştir. Osmanlı'da sanayinin gerilemesinin temel nedeni halkın yerli üretime rağbet etmemesi şeklinde gösterilmiştir. Batıdan ithal edilen ürünlerin Osmanlı'da üretilen ürünlere göre daha ucuz ve çekici olması nedeniyle yerli ürünlere ilgi gösterilmediği belirtilmiştir (Ali Suavi 1870b: 727-730). Dönemin dergileri, ülkenin sanayisini geliştirmek amacıyla ticareti serbest hale getirmek, ham eşyalardan alınan vergileri azaltmak, iç gümrük vergisini kaldırmak, sanayi mektepleri tesis etmek ve fabrikalar teşkil etmek gibi birtakım önerileri dile getirmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1886c: 2). Devlet tarafından fabrikaların himaye edilmesi istenmiş, lakin küçük ölçekli sanayi şubelerinde uygulanan inhisar politikaları eleştirilmiş ve bu tarz sanayi şubelerinde verilen inhisarların ülkenin sanayine birçok zararları olduğu belirtilmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1890: 1; Asımzade Halil Rıfat 1899a: 23-24).

Sanayinin gelişmesi için ne gibi politikalarının yürütülmesi gerektiği 1908 senesi sonrası dergilerde de görülmüştür. Bu dönemdeki yazılarda da sanayinin gelişmemesinin en önemli sebebi olarak yine halkın yerli ürünlere rağbet etmemesi gösterilmiştir (Tahsinzade İsmail 1911: 11-12). Dergilerin bir kısmı devletin kalkınması için öncelikle sanayi sektörüne önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir (*Sanayi* 1917b: 2-4). Ülkede sanayinin gelişmesi hususunda görülen en önemli sıkıntının işletme sahiplerinin ihtiyacını hissettikleri sermayenin tedarik edilmesi olduğu belirtilmiştir. Bu konuda devletin girişimcilere sermayeyi tedarik edecek sanayi bankaları gibi mali kurumları tesis etmesi gerektiği vurgulanmıştır (*Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye* 1914c: 4-5). II. Meşrutiyet sonrası dönemde devlet ülkenin içinde bulunduğu sanayinin durumunu öğrenmek amacıyla sanayi tesislerini saymıştır. Dergilerde sanayi sayımına önem vermiş, sayım bilgilerini sütunlarında aktarmıştır (İbrahim Pertev 1918a: 1; 1918b: 1-4).

İlk dönem dergilerde Osmanlı'da sanayinin geri kalmasının en önemli nedeni olarak üretim maliyetlerini düşük olmasını sağlayan büyük ölçekli sanayi tesislerinin ülkede çok az oluşu gösterilmiştir. Osmanlı'nın sanayide tekrardan gelişmesi ve kalkınması için bir an önce ülkede fabrikaların tesis edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1901a: 1). II. Meşrutiyet sonrası dergilerde de fabrikalaşma teşebbüsleri ülkenin sanayi sektöründe gelişmesi açısından önemli bir güç olduğu görüşü savunulmuştur (Ahmet Şemseddin 1910: 33-35). Dergilerde, devletin fabrikalaşma hususunda her türlü kolaylığı gösterdiği belirtilmiş, buna karşın halkın fabrikalaşma teşebbüslere girişmemesi eleştirilmiş ve halkın bu gibi teşebbüslerde bulunmasına yönelik teşvik edici yazılar yayımlanmıştır (*İktisadiyat Mecmuası* 1917b: 5-6). Ülkede sanayi sektöründe yaşanan diğer bir sıkıntı sermaye

ye meselesi olduğu II. Meşrutiyet dönemi dergilerde de işlenmiş, devletin bu hususta gerekli desteği göstermesi ve sanayi bankası tesis etmesi istenmiştir (Mehmet Zeki 1914: 249-250).

II. Meşrutiyet dönemi dergilerin değindiği diğer bir husus ülkedeki nitelikli işgücü açığı meselesidir. Yazılarda ülkede sanayi sektöründe istihdam edilecek nitelikli ve donanımlı eleman sıkıntısı yaşandığı ifade edilmiş ve bunun halledilmesi için devletin bir an önce sanayi eğitim kurumlarını tesis etmesi dile getirilmiştir (İbrahim Pertev 1919: 70). Dergilerin sıklıkla dile getirdiği diğer bir husus işçi hakları sorunudur (Hulusi 1910: 188-190). Yazılarla hem işçilere ne gibi haklarının olduğu aktarılmış hem de işçilerin eğitilmesi amaçlanmıştır. İşçilerin haklarını savunmaları için bir araya gelerek dernekler kurmaları istenmiştir. (*Aydınlık* 1923: 317-318). II. Meşrutiyet'ten sonra görülen özgürlük ortamı sonucu işçiler çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal güvenlik ve maaş gibi hususlarda haklarını savunmaları hususunda çeşitli grevlerde bulunmuştur (Mustafa Suphi 1911: 63-66). Dergilerde işçilerin eylemlerini destekleyici yazılar görülmüş ve işçilerin, haklarını savunmaları için birlik olması istenmiştir (*Sanayi* 1919: 222).

1.4. Mali Yapılanma: Borçlanma, Vergiler ve Bankacılık Sistemi

İlk dönem dergilerde mali olarak en çok işlenen konu dış borçlanma meselesidir. Sütunlarda devletin bilinçsiz borçlanmaları eleştirilmiş, borçlanma, maliyenin düzelmesini engelleyen en faktör olarak görülmüştür (*Takvim-i Ticaret* 1867: 1). Mali bürokratların işin ehli olmadığından dolayı alınan önlemlerin daha kalıcı sorunların doğmasına yol açtığı belirtilmiştir (Ali Suavi 1870a: 772-777). II. Meşrutiyet sonrası dergilerde de borçlanmaların geri ödenmemesi sonucu kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin politikaları tenkid edilmiştir (*İstişare* 1908: 633-639). Devletin resmi bankası Osmanlı Bankası ile Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin Avrupa mali çevrelerinin yönetimi altında Osmanlı'yı sömürme araçları olarak kullanıldığı vurgulanmış, bu iki kurumun bir an önce kaldırılması gerektiği dile getirilmiştir (Filibeli Ahmet Hilmi 1910b: 1-3). Dergilerde borçlanma meselesi tartışılan önemli bir iktisadi unsurdur. Cihan Harbi esnasında savaşın giderlerini karşılamak amacıyla yapılan iç borçlanma desteklenmiş ve halkın iç borçlanmaya rağbet etmesi için teşvik edici birçok yazı yayımlanmıştır. Bu yazılarla iç borçlanmanın devletin ekonomisine pozitif bir katkı sağlayacağı dile getirilmiştir (Tekin Alp 1918a: 263-264). Dış borçlanma hususunda yayımlanan yazılarda devletin önceki yıllardan beri yaptığı dış borçlanmaların ekonomiyi ipotek altına aldığı ifade edilmiştir (Parvus Efendi 1912b: 523-525).

İlk dönemki dergilerde devletin önemli gelir kaynağı olan vergiler hakkında birçok yazı yayımlanmıştır. Bu yazılarda vergilerden daha fazla gelir elde etmek için devletin önem vermesi gerektiği hususlar belirtilmiştir (*Vergi ve Arazi Mecmuası* 1885: 5-6; *Mizan* 1889a: 893; *Mizan* 1890: 1219-1220). II. Meşrutiyet dergileri de devletin önemli gelir kaynağı olan vergiler hususuna da değinmiştir. Çiftçilerden alınan vergilerin mutedil bir oranda alınması istenmiş ve vergilerin çiftçiler üzerinde bir yük olarak algılanmaması gerektiği dile getirilmiştir (Parvus Efendi 1912a: 401-402).

Dergilerde borsaların işlevinin ne olduğu, borsaların ziraata ve ticarete olan katkıları hususunda da birçok yazı görülmüştür. Bu yazılarda borsaların işlevinin Osmanlı'da tam olarak algılanamadığından borsaların yayılamadığını ama Avrupa'da borsalar sayesinde ticarî muamelelerin düzenli yürütüldüğü ve bunun ticareti kolaylaştırdığı vurgulanmıştır (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* 1908b: 334-336).

İktisadî teşebbüslerin işlenmesinde her iktisadî sektörle doğrudan alakalı olan sermaye meselesi sürekli işlenen bir iktisadî kavramdır. İlk dönem çıkan dergilerde ülkede yerli sermayenin oluşması ve halkın tasarruf düşüncesiyle birikim yapması için teşvik edici bir yaklaşım görülmüştür (*Takvim-i Ticaret* 1866a: 4; Kadri 1864: 389-392). II. Meşrutiyet dergilerinde de sermaye sorunu işlenmiş, ülkede gerçekleşen yatırımların yerli sermaye ile yapılması gerektiği vurgulanarak bu dönemde görülen millî iktisat düşüncesi nedeniyle yabancı sermayeye mesafe konulması istenmiştir (Galip Haldun 1912: 1112-1113). Yerli sermayenin oluşması için halka tasarruf düşüncesi aşılanmaya devam edilmiştir (Sebah 1913: 65-66). Yabancı sermayenin ülkede serbest bir şekilde tüm teşebbüslerde faaliyet gösterilmesine yönelik eleştiriler görülmüş ve bunun sınırlandırılması istenmiştir (Ahmet Muhiddin 1915: 780-782). Yabancı sermayenin ülkede görülmesinden ziyade yabancı sermayenin tahakküm edici bir boyutta faaliyet göstermesi eleştirilmiştir. Bu yazılarda yabancı sermayenin siyasi müşkülâtlar içinde olmaması istenmiş ve bu tarz sermayelerin ülkede faaliyetlerde bulunmaması dile getirilmiştir. İktisadî teşebbüslerin millî sermaye ile gerçekleşmesinin ülkenin kalkınması açısından önemli olduğu vurgulanmıştır (Tekin Alp 1917b: 1-3). II. Meşrutiyet sonrası dergileri, Tanzimat yöneticilerinin bilinçsizce Avrupa mali çevrelerinden aldıkları borçlanmalar neticesi ekonominin bu hale geldiğini ifade etmişlerdir. Ülkenin tüm iktisadî teşebbüslerinde yabancı sermaye kullandıklarını belirtmiş, Tanzimat bürokratlarının yabancı sermaye taraftarlığı tenkit edilmiştir (M. Zühdü 1922: 158-159). Yazılarda Osmanlı'nın iktisadının gelişmemesinin en önemli sebebi olarak ülkede sını, ticari ve zirai teşebbüslere girişecek sermaye sahibi orta sınıfın olmaması gösterilmiştir (Muhittin 1913a: 47-48). Bu nedenle ülkede iktisadî teşebbüsleri gerçekleştirecek bir orta sınıfın oluşturulması gerektiği vurgulanmış, devletin bu hususta yerli sermayedarlara kolaylıklar göstermesi ve bu gibi sermaye sahiplerini himaye etmesi gerektiği açıklanmıştır (A. Y. 1917: 3521-3523).

İlk dönemki dergilerde iktisadın önemli bir kurumu olan bankacılık sektörü hakkında birçok yazı görülmüştür. Bu yazılarda bankacılık sektörünün önemi dile getirilmiş, ülkede bir an önce bankaların kurulması ve yaygınlaşması gerektiği ifade edilmiştir (*Mir'at* 1863: 37-38). Bankalar sayesinde ticarî muamelelerin kolayca yürütüldüğü, halkın biriktirdiği paraların işlenmesini temin edilmesiyle memleketin, bu sermayeden kazanç sağladığına değinilmiştir. (Kadri 1863b: 495-502). Bankaların tarımsal kredi hususunda önemli faydaları olduğu belirtilmiş ve çiftçilerin yaşadığı sermaye sorununa tarımsal bankaların çözüm getireceği ifade edilmiştir (*Vasıta-ı Servet* 1880b: 113-114). Dergilerde, ülkede 1888 senesinde çiftçilerinin kredini sorununu gidermek amacıyla tesis edilen Ziraat Bankası konusunda fazla sayıda yazı kaleme alınmış, bu yazılarla yeni kurulan ziraat bankasının ülkedeki tarımsal

kredi sorununa çözüm getireceği belirtilmiş ve ziraat bankasının ülke ziraatının gelişiminde önemli katkılar sağlayacağı dile getirilmiştir (Mustafa Nail 1885: 66-68).

1908 sonrası dergilerde de çiftçilerin sermaye sıkıntısına ve Ziraat Bankasının teşebbüsleri ve tarıma katkısı konusunda birçok yazı görülmüştür. Bu yazılarda bankanın ülkede yaşanan sermaye sıkıntısına çözümler getirmesine karşın yeterince başarılı olmadığı ifade edilmiş ve banka nizamnamesinin değiştirilerek çiftçilere daha fazla yardımcı olması ve sermaye sorununa kalıcı çözümler getirmesi istenmiştir (M. Zühdü 1914: 2183-2187). Çiftçilerin kredi sorununa çözüm bulmak amacıyla Avrupa'da yaygın bir şekilde görülen köy bankalarının kurulması önerilmiş, kurulacak köy bankaları sayesinde köylerdeki çiftçilerin sermaye sorunun ortadan kalkacağı dile getirilmiştir (Tekin Alp 1916-b: 2). Devletin resmî bankası Osmanlı bankasının ülkenin çıkarlarını gözetmekten çok Avrupa sermayedarlarının çıkarlarını gözettiği vurgulanmıştır (Filibeli Ahmet Hilmi 1910a: 1-2). Bu doğrultuda devletin çıkarlarını gözetken ve millî sermayeden oluşan bir resmî bankanın kurulması gerektiği sıklıkla dile getirilmiştir (Tekin Alp 1916e: 2). 1917 senesinde kurulan, ileride devletin resmî bankası olacak olan İtibar-ı Milli Bankası'nı dergiler memnuniyetle karşılamıştır. Halkın bu bankanın muamelelerine rağbet etmesi için dergilerde teşvik edici yazılar yayımlanmıştır (Tekin Alp 1917a: 1-2).

Sürelî yayımlarda iktisadi teşebbüslerde yaşanan sermaye sıkıntısını gidermek amacıyla şirketlerin önemini belirten birçok yazı görülmüştür. Bu yazılarla ülkede yaşanan sermaye sıkıntısının şirketlerin kurulmasıyla giderileceği belirtilmiştir (*Takvim-i Ticaret* 1866b: 1). Hükümetin, ülkede şirketlerin yayılması için her türlü teşviki ve desteği gösterdiğini belirten dergiler, halkın şirketleşmeye rağbet etmeleri için çaba göstermiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1899d: 346). Avrupa'nın iktisadî başarısının temelinde şirketleşmeyi gösteren dergiler, Osmanlı'nın kalkınması için şirketleşmenin ülkede bir an önce görülmesi gerektiğini dile getirmiştir (Müftüzade Ali İhsan 1899b: 20). Bu hususta halka yönelik bilgilendirici yazılar yayımlanmış halka şirketin ne olduğu ve çeşitli şirket türleri aktararak ülke için önemli olan şirketlerin anonim ve kooperatif şirketler olduğu belirtilmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1903: 81-82). Bu iki şirket türünün ülke için önemli yararlar getireceği ifade edilmiştir (Müftüzade Ali İhsan 1900d: 75). Ülkede iktisadî teşebbüslerin artması için şirketleşmenin gerektiği belirtilmiş, şirketler sayesinde ülkenin kalkınacağı savunulmuştur (Asımzade Halil Rıfat 1899b: 43-44). II. Meşrutiyet sonrası dergilerde de ülkedeki büyük iktisadî teşebbüslerin ancak şirketler sayesinde gerçekleştirebileceği belirtilmiştir (Aynızade Hasan Tahsin 1908b: 100-101).

1.5. İktisadi Düşünce ve Kalkınma Arayışları

İlk dönemki dergilerde ülkede icra edilecek iktisadî sistemin doğrudan ne olması gerektiği hususundaki yazılar azımsanacak derecede azdır. Serbest iktisat düşüncesinin uygulanması hususu dönemin dergilerinde savunulmamış, sadece liberal düşüncesinin özel girişim ruhu ve ziraat alanında uzmanlaşma hususları açısından ülkenin yararı açısından önemli olduğu ifade edilmiştir. Halkın iktisadî teşebbüslere girişmekte ihtiyatlı olduğunu belirten

dönemin dergileri bu hususta halkın özel teşebbüs faaliyetlerinde bulunması için teşvik edici yazılar yayımlamıştır (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1886b: 2). Dergilerde, halkın iktisadî teşebbüslere girişmesi ve teşebbüs-i şahsî ruhunun kazanılmasının ancak eğitimle olacağı belirtilmiş, halka ticarî teşebbüslere yardımcı olacak gerekli donanımı veren ticaret mekteplerinin açılması istenmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1899a: 361). Özellikle 1880'li yıllardan sonraki dergilerde ülkeyi haricî etkilerden korumak amacıyla gümrüklerin yükseltilecek Osmanlı iktisadının himaye edilmesi görüşü taraftar bulmuştur. Ülke ürünlerinin ecnebi ürünlerle rekabet etmeleri için himaye edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. (*Takvim-i Ticaret* 1866d: 1). İktisadî politikalarının liberal doğrultuda yürütülmesinin uygun olmadığı, aksine ucuz ecnebi ürünleri rekabetine karşın yerli ürünlerin himaye edilmesinin uygun olduğu ifade edilmiştir (*Mizan* 1889f: 1087). Osmanlı'nın yerli ürünlerine rağbet edilmesi gerektiği hususunda birçok yazı görülmüştür. İktisada milli bir nazarla bakan bu yazılarda millî ürünlere rağbet edilmesi gerektiği ülkenin ancak bu yöntemle kalkınabileceği dile getirilmiştir (*Hadika* 1870: 38-39).

II. Meşrutiyet sonrası yayımlanan süreli yayımlarda Osmanlı'da uygulanması gereken iktisadî düşüncenin liberal iktisat düşüncesinin olması gerektiğini savunan yayım organı *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'dır. *UIİM*, serbest mübadele sisteminin ülkede uygulanmasının ülkenin çıkarlarına uygun olduğunu belirtmiş, bu doğrultuda yayım politikasını sürdürmüştür (Mehmet Cavid 1908: 4-5). Serbest mübadele sisteminin bir sistem olarak tamamıyla tatbik edilmesi gerektiğini savunan *UIİM* den başka bir dergi olmamasına karşın dönemin dergilerinde teşebbüs-i şahsî ruhunun canlanması için birçok yazı görülmüş, bu yazılarla insanlara özel girişim düşüncesi teşvik edilmiş ve halkın bu tarz mesleklerle rağbet etmesi istenmiştir (İsmail Safa 1909: 14). Mülkiye, İstişare ve İctihad'da yayımlanan yazılarda halkın geçimini daha çok devlet kapısında memur olarak çalışmaya gidermek duygusunda olduğunu belirtilmiştir. Halkın geçimini karşılamak amacıyla özel girişim faaliyetlerinde bulunmaları istenmiş ve bu hususta halk özel girişime teşvik edilmiştir (Necip Asım 1908: 107-109; A. S. 1910: 50-63; Ali Kami 1913: 1346-1348). Ülkede ticaretin serbest olmasını savunan *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası* ve *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* gibi dergiler, serbest ticaret düşüncesini savunan yazıya yayımlamışlar, yazılarla ticaretin gelişmesi için serbest ticaretin önemini dile getirmişlerdir (Ahmet Hamdi 1917: 3-5).

II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında cılız bir şekilde görülen himaye politikasının ülkede uygulanması gerektiği düşüncesi Balkan savaşlarından sonra güçlü bir şekilde dile getirilmiş ve Osmanlı iktisadının kurtuluşunun tek çaresi olarak himaye politikası gösterilmiştir. Himaye düşüncesini II. Meşrutiyetin ilk yıllarında savunan yayım organı *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'dir. Dergide yayımlanan yazılarda tüm devletlerin gümrük tarifelerinde himaye politikasının uygulandığını, serbest ticareti savunan İngiltere'nin bile yirmiden fazla ürünü himaye eden yüksek gümrük resmi konduğu dile getirilmiştir (İsmail Suphi 1908: 205-206). Himaye düşüncesinin Osmanlı'da uygulanması gerektiğini belirten yazılar *Aşiyân*'da da görülmüştür. Dergi, tüm devletlerin gümrük vergilerini artırarak iç

ticareti koruduklarını Osmanlı ekonomisinin daha da kötüleşmemesi için devletin ülkede bu politikayı bir an önce hayata geçirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Aynizade Hasan Tahsin 1908a: 86-87). Osmanlı'da himaye düşüncesinin uygulanmasını savunan yazılar *Ticaret-i Umumiye Mecmuası* ile *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 'nda görülmüştür. Bu yazılarda ülkenin kalkınması ve halkın refahı için himaye politikalarının uygulanması gerektiği dile getirilmiş, dış ticaret açığının büyüdüğünü bunu ortadan kaldırmanın tek çaresinin ihracatı çoğaltmak gerektiğini bunun ise gümrük politikaları ile ülkenin iktisadının himaye edilmesi ile gerçekleştirileceği ifade edilmiştir (M. A. 1917: 125-126; M. C. 1918: 17-19).

Milli iktisat düşüncesi Osmanlı'da 1870'lerden beri tartışılan ve ülkede uygulanması istenilen bir düşünce olmasına karşın Balkan savaşlarından sonra güçlü bir şekilde dile getirilmiş ve Cihan Harbi yıllarında ise devlet tarafından uygulanmıştır. Millî iktisat politikasını savunan süreli yayımlar, *Halka Doğru, İslam Mecmuası, Türk Yurdu, İktisadiyat Mecmuası, Yeni Mecmua ve Küçük Mecmua* gibi dergilerdir. Bu dergilerde milli iktisadın Osmanlı iktisadının gelişmesi açısından önemli olduğu belirtilmiş, ülke kalkınmasının millî iktisat politikalarının uygulanmasıyla gerçekleşeceği dile getirilmiştir (Muhittin 1913b: 53-55; Tekin Alp 1915: 560-561; M. Zühdü 1915: 2616-2617; Ziya Gökalp 1916: 2-3).

II. Meşrutiyet sonrasında, özellikle Cihan harbinin ilk yıllarında, Osmanlı'da yaygınlaşan iktisadi teşebbüsler, bir takım olumsuz neticeler doğurmuştur. Yaygınlaşan toplumsal sorunlara yönelik çözüm olmak amacıyla solidarizm düşüncesi dönemin yayım organlarında tartışılmaya başlamıştır. Solidarizm düşüncesini savunan *Yeni Mecmua*'da, bu düşüncenin ne olduğu belirtilerek amaçları anlatılmış ve solidarizmin Osmanlı'nın yaşadığı sorunlara çözüm üretecek bir düşünce sistemi olduğu dile getirilmiştir (Tekin Alp 1918b: 518-519). Sermaye sahibi zengin sınıf yaratma düşüncesi ile gerçekleşen iktisadi faaliyetlerin bir takım olumsuz neticeler ortaya çıkarttığını belirten bu düşüncenin savunucuları, ortaya çıkan sorunları çözmek amacıyla toplumda bir dayanışma duygusunun gelişmesi ve hâkim olması gerektiğini dile getirmiştir (Necmettin Sadak, 1917: 496-498).

19. yüzyılda Osmanlı'da ortaya çıkan sosyalizm düşüncesi II. Meşrutiyet sonrası dergilerde savunulan düşünce akımlarından biridir. *İştirak, Aydınlık ve Kurtuluş* dergileri Osmanlı'da uygulanan iktisat politikalarının sosyalizm düşüncesi ekseninde olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu dergiler işçilerin sorunlarına değinmiş ve işçilerin yönetimde doğrudan aktif şekilde görev almalarını istemişlerdir (Şefik Hüsnü 1923: 414-415; *İştirak* 1910: 198-201)

Dergilerde devletin iktisadi olarak geri kaldığı herkesin hem fikir olduğu bir kanı haline gelmiş bu konuda ülkenin kalkınması için devletin bir kalkınma politikasını kendisine amaç edinmesi dile getirilmiştir. Lakin bu kalkınmanın nasıl gerçekleşeceği hususunda farklı görüşler ifade edilmiştir. Ziraat, ticaret ve sanayi sektörlerinin aynı anda geliştirilmesinin ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle zor olduğu belirtilmiş, öncelikle bir sektörde kalkınmasını ya da iki sektörde kalkınmasını dile getiren öneriler görülmüştür. İlk dönemki yayımlarda devletin kalkınmasında öncelikle ziraata önem verilmesi gerektiği fikri hâkim

olmuş, (Nuri Bey, 1887: 93-95) lakin ziraatla birlikte ticarete de önem verilmesi gerektiği düşüncesi de ifade edilmesine karşın (Yunus Nadi 1900: 106) sanayi sektörünün önemi hakkında dile getirilen düşünceler cılız bir şekilde aktarılmıştır (*Mektep* 1894: 32-33).

II. Meşrutiyet sonrası yayımlarda da kalkınma tartışmaları genişçe yer almıştır. Sanayi, ziraat ve ticaretin aynı anda geliştirilmesinin imkânsız olduğundan dolayı devletin bir sektöre ağırlık vermesi gerektiği düşüncesi hâkim olmuş, yine iki sektöre de aynı anda teşvik verilmesi ifade edilmiştir. *İktisadiyat Mecmuası*'nda doğrudan devletin kalkınma politikasının ne olması gerektiği hususunda yazılar yayımlamıştır. Bu yazılarda Osmanlı'nın iktisaden gelişmesi için devletin ziraat sektörünü himaye etmesi gerektiği savunulmuş, ziraatın gelişmesiyle ticaret ve sanayinin de gelişmesine katkı sağlayacağı ifade edilmiştir (Kauts 1917: 1-2). Sanayinin ise ancak endüstriyel tarımın geliştirilmesi doğrultusunda olması gerektiği belirtilmiş, kapasitesi olmayan ağır sanayinin ülkede tatbik edilmesinin başarısızlıkla sonuçlanacağı ifade edilmiştir (M. C. 1917a: 113-115). Kalkınmanın ziraatta olacağını belirten *UİİM* ise ülkenin bir ziraat memleketi olması hasebiyle kalkınmada ziraata önem verilerek ülkenin ilerleyebileceğini savunmuştur (Mehmet Cavid 1908: 4). *İkramiyeli Ziraat Gazetesi*, *Ekinci*, *Toprak*, *Felihat*, *İslam Mecmuası* ve *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* gibi dönemin önemli yayım organları da devletin iktisaden gelişmesinde ziraata önem verilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Arşak Seğpusyan 1913: 71-73; *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1917: 18-19; *İkramiyeli Ziraat Gazetesi* 1909-b: 2-3; *Ekinci* 1913: 41-42; Ethem Nejad 1913-a: 29). Kalkınmada sanayi sektörünün önemli olduğunu belirten süreli yayımlar ise *Fünun ve Sanayi*, *Fen ve Sanat*, *Sanayi*, *Tatbikat* ve *Mudafaa-ı Maliye ve İktisadiye* dergileridir. Bu dergilere göre devletin ziraatta gelişmesinin önemli olmasına karşın sanayinin ziraattan daha önemli olduğunu belirterek öncelik olarak devletin sanayi sektörüne önem vermesi gerektiğini savunmuşlardır (M. Ali 1910: 55-56; Ahmet Şemsettin 1910: 35-37; Kamran Sırrı 1913: 34-36). Kalkınma derecesinin önemini ancak o memleketin millî ticarete sahip olup ve gelişmesiyle alakalı olduğunu savunan *Ticaret-i Umumiye Mecmuası* da öncelik sıralamasında ticaretin önemini savunmuştur. *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, ziraat ve sanayiye aynı anda önem verilmesi gerektiğini, lakin sanayileşme hususunda ise Osmanlı'da yaşayabilecek sanayi şubelerinin himaye edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sanayi, ziraat ve ticaretin birbirine bağlı olduğundan bir sektörde bir gelişmenin diğer sektöre olumlu katkı sağlayacağını, bu doğrultuda bu üç sektöre aynı derecede önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir (M. C. 1917a: 115-116; A. S. 1917: 164-165) Kalkınmada ticaretin önemini belirten diğer bir yayım organı *Çırac Mektepleri Mecmuası*'dır. Osmanlı'nın iktisaden geri kalmasının sebebini ticarete olan ilginin düşüklüğünü belirten *Çırac Mektepleri Mecmuası*, halkın ticarete rağbet etmesini istemiştir (İsmail Asaf 1918: 15-16).

1.6. Ulaşım

Süreli yayımlarda iktisadın gelişmesi açısından ulaşımın gelişmiş olması gerektiğini ifade eden yayımlar da görülmüştür. İlk dönem yayımlanan dergiler, ulaşımın gelişmesinin bir ülkenin refahı ve kalkınması açısından önemli olduğunu belirtmiş, Batılı ülkelerde ulaşım

mın gelişmiş olduğunu ifade etmiştir (*Ziraat Gazetesi* 1881: 3). 1860'lı yıllarda Osmanlı'da ilk demiryolu hatlarının açılmasından sonra ülkede demiryolu ağının daha artması gerektiğini ifade etmiş, demiryollarının yayılmasıyla ekonominin canlanacağını savunmuştur. (*Mecmua-i Umur-i Nafia* 1884a: 21-30). 1880'li yıllarda Osmanlı'da bayındırlık alanında birçok yatırımlar gerçekleşmiş ve devlet demiryollarının ülkede artması için birçok teşebbüste bulunmuştur. Bu doğrultuda devletin desteğiyle *Mecmua-ı Umur-ı Nafia* ile *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası* yayımlanmıştır. Bu iki dergide ülkenin ulaşım sektörünün durumu, devletin yapmış olduğu icraatların neler olduğu gibi birçok konularda yazılar görülmüştür. Bu yazılarla ulaşım sektörünün geliştirilmesinin ülkenin iktisaden gelişmesine büyük katkılar sağlayacağı ifade edilmiştir (*Mecmua-i Umur-i Nafia* 1884b: 3-6). İlk dönem dergilerinde en fazla tartışılan konu olan demiryolları meselesi *Mecmua-ı Fünun*, *Ziraat Gazetesi*, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, *Mizan*, *Mektep* ve *Mecmua-ı Edebiye* dergilerinde tartışılmıştır. Süreli yayımlarda demiryolları yanında kara yolları ve denizyollarının da gelişmesi gerektiği vurgulanmış, ülkenin her ücra köşesine kadar karayollarının ulaştırılması gerektiği ifade edilmiştir (Mehmet Cavid 1901a: 152-155). Ülkenin iktisaden gelişmesinin karayollarının yayılmasıyla gerçekleşeceğini yollar sayesinde ülkede üretilen ürünlerin çok hızlı bir şekilde piyasa merkezlerine verileceğini belirtmişlerdir (Mehmet Said 1862: 186-196). Osmanlı toprakları birçok denizle çevrili olmasına karşın ülkede deniz nakliyatının ve ulaşımının gelişmemiş olduğunu belirten dönemin süreli yayımları bir an önce doğal avantajdan faydalanılması gerektiğini savunmuşlardır (*Mecmua-i Umur-i Nafia* 1885: 106-108). Maliyet açısından ucuz ulaşım aracı olan deniz nakliyatının ülkede yaygınlaşması için devletin öncü rol oynamasını ve bu doğrultuda gerekli teşvikleri göstermesini belirtmiştir. Ayrıca bir millî deniz nakliyatının oluşturulması istenmiştir (*Mizan* 1887: 239).

1908 sonrası dergilerde ulaşımın iktisadî açıdan önem arz ettiği vurgulanmış bu hususta devletin gerekli teşvikleri göstermesi gerektiği bir daha ifade edilmiştir. Bu dönemki yayımlarda ülkenin demiryolu politikası üzerine birçok tartışma yaşanmış devletin demiryoluna gerektiğinden fazla yatırım yaptığı gibi eleştiriler de dile getirilmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* 1910b: 417-418; *Tatbikat* 1910: 146-148). Birkaç farklı ses görülmesine karşın ticaret, sanayi ve ziraatın geliştirilmesinin ülkenin demiryolu, karayolu ve denizyolunun gelişmiş olmasına bağlı olduğu görüşü dönemin dergilerinde değinilen bir konu olmuştur (Celal Burhanettin 1916: 6-7). Devletin deniz ulaşımından yeteri kadar istifade etmediği belirtilmiş ve milli deniz nakliyatının oluşturulması gerektiği sürekli yazılıp çizilmiştir (C. S. 1916: 7-8).

1.7. Madencilik ve Ormancılık

İlk dönem süreli yayımlarda madencilik sektörü hakkında yazılar görülmüş, bu yazılarda devletin madencilik hususunda oldukça zengin olduğu vurgulanmış, lakin bu kaynaktan yeteri kadar istifade edilemediği dile getirilmiştir (Eduare Coulant 1884: 52-58). Ülkede madencilik sektörünün sorunlarına çözümler üretmek amacıyla yayımlanan *Orman ve Maadin Mecmuası*'nda ülkede madencilik sektörünün geliştirilmesi

için mevcut nizamnamenin değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda devletin gerekli teşvikleri göstermesini istemiş ve modern teknoloji ile maden ocaklarının işletilmesiyle bunlardan istifadenin daha fazla olacağını ifade etmiştir (Mösyö Vayes 1884: 25-27). II. Meşrutiyet sonrası yayımlarda devletin önemli bir servet kaynağı olan madencilikten yeteri kadar istifade edilemediği vurgulanmış, bunun sebebi olarak mevcut nizamname gösterilmiştir. Bir an önce maden nizamnamesinin değiştirilmesi istenmiş ve madencilğin modern usullerle işletilmesi dile getirilmiştir (C. S. 1916: 9; Mehmet Zeki 1916: 6).

Söz konusu dönemde ormancılık hususunda da yazılar yayımlanmış, bu yazılarda ormancılık sektörünün geliştirilmesi için ne gibi politikaların yürütülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Üstte değinilen madencilik sektörü ile birlikte ormancılık sektörünün sorunlarını çözmek amacıyla yayımlanan *Orman ve Maadin Mecmuası*'nda ormancılık sektörünün gelişmesi ve ormancılığın sorunlarını halletmek amacını yayım politikası olarak belirtilmiştir. Bu derginin amacı devletin ormancılık sektöründen istifade etmek ve ormancılık sektörü ile uğraşan kişileri bilgilendirmektir. İlk dönem dergilerinde devletin ormancılık sektörü ile ilgili mevzuatların modern yöntemlerle değiştirilmesi istenilmiş ve ormancılığın modern fenni yöntemlerle yapılması savunulmuştur (*Orman Maadin Mecmuası* 1884: 18-19). II. Meşrutiyet dönemi yayımlarında da ormancılık sektörünün geliştirilmesi hususunda birçok yazı görülmüş, bu yazılarla ormancılığın modern teknik usullerle işletilmesi istenmiş ve bu konuda devletin adım attığı bölgelerde gerekli başarının görüldüğü vurgulanmıştır (Tevfik 1917: 5-6). Ormancılığın işletilmesiyle ilgili nizamname ve düzenlemelerin eksik olduğu belirtilmiş ve bu konuda gerekli adımların atılması istenmiştir (*Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye* 1914a: 2-3).

1.8. Nüfus ve Mesleki Eğitim

II. Meşrutiyet öncesi dergilerde nüfus konusuna değinilmiş, bu yazılarda nüfusun artırılması için devletin sağlık sorunlarını çözmesi istenmiştir. Ülkede işgücü sorununun yaşandığı vurgulanmış, önemli tarım topraklarının nüfus eksikliğinden dolayı işlenemediği dile getirilmiştir (Mehmet Cavid, 1901b: 402-407) II. Meşrutiyet sonrası dergilerde nüfus önemli bir iktisadi güç olarak görülmüş, nüfusun artması için ne gibi politikaların yürütülmesi gerektiği önerilmiştir. Nüfusun artmamasının sebepleri olarak Türklerin uzun süre cephelerde savaşması, sağlık koşullarının iyi olmaması ve vergilerin yüzünden borçlanan kişilerin uzun süre şehirlerde çalışması gösterilmiştir (Mehmet Salih 1908: 75-79; Aynizade Hasan Tahsin 1908c: 20-22). Osmanlı'da iktisadî sektörleri yürütecek iş gücü açısından dolayı birçok iş sahasından yeterli şekilde istifade edilemediği vurgulanmış ve özellikle ziraat sektöründe birçok arazinin metruk kalmasına sebep olduğu ifade edilmiştir (Parvus Efendi 1913: 859-867). Ülkede millî üretimi artırmada karşılaşılan en önemli sorunun nüfus sorunu olduğu belirtilmiş, fabrikaların tesis edilmesi ve ziraatta modernleşme gibi teşebbüslerden önce nüfusun artırılmasına çalışılması gerektiği dile getirilmiştir (Ahmet Muhiddin 1917: 1022-1024).

İlk dönem dergilerinde Osmanlı'da ziraat, sanayi ve ticaret sektörlerinde geri kalınmasının en önemli nedeni olarak çiftçi, tüccar ve zanaatkârın asrın şartlarına uygun bir bilgi donanımına sahip olmaması gösterilmiş ve bu hususta halkın bilgilendirilmesi amaç edinmiştir. Özellikle ziraat başta olmak üzere sanayi ve ticaret mekteplerinin açılması ve yaygınlaşması gerektiği hususunda birçok yazı görülmüş ve bu yazılarda devletin bu konuda gerekli desteği göstermesi istenmiştir (*Mizan* 1889e: 1055-1056; Yunus Nadi 1900: 106-107). II. Meşrutiyet sonrası dergilerde ise ülkenin iktisadi olarak geri kalmasının sebebi ülkede iktisadi eğitimin yok denecek bir derecede olması gösterilmiştir. Ziraat, sanayi ve ticaret gibi iktisadî iş sahalarında donanımlı ve bilgili kişilerin eksikliğini ortadan kaldırmak için meslekî eğitim verecek kurumların bir an önce yaygınlaştırılmasının gerektiği ifade edilmiştir (C. S. 1916: 8). Ziraat alanında ziraat mektepler sayısının artırılması, bölgesel ziraat mektepleri kurulması, Avrupa'ya ziraat öğrencileri gönderilmesi ve ziraat muallimlerinin maaşlarının iyileştirilmesi gibi çözüm önerileri dile getirilmiştir (Fazıl 1919: 236-240). Ülkede ticarete sevk edecek kurumların eksikliğinden dolayı ticaretin gelişmediğini savunan dönemin süreli yayımları ülkede insanları ticarete sevk edecek onlara bu hususta gerekli bilgi ve donanımı sağlayacak ticaret mekteplerinin kurulması ve yaygınlaşması gerektiğini dile getirmişlerdir (*Ticaret-i Umumiye Mecmuası* 1917: 199-201; *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye* 1914-b: 2). Ülkede sanayi ocaklarında istihdam edilen binlerce işçinin meslekî ve şahsî bilgilerinin sınırlı olduğunu belirten dergiler, bu sorunu halletmek amacıyla amele mekteplerinin bir an önce açılması gerektiğini savunmuşlardır (Mustafa Nafi 1913: 49-51). Ülkede sanayi mekteplerinin açılması gerektiği, var olan sanayi mekteplerinin de yaygınlaştırılması dile getirilmiştir (F. 1914: 362-363; Agah Orhan 1917: 12-13). Dönemin dergileri ülkede eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle devletin ve zengin kişilerin destekleriyle Avrupa'ya birçok gencin mesleki eğitim amacıyla gönderilmesini arzulamış, yayımladıkları yazılarla milleti bu yönde teşvik etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı esnasında hükümetin özellikle Almanya'ya başta sanayi olmak üzere ziraat, ticaret ve maden sektöründe çalışmak ve meslek öğrenmek amacıyla öğrenci gönderme politikasını desteklemiş ve bunun Osmanlı iktisadına büyük katkılar sağlayacağı ifade edilmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* 1909: 465-466; A. S. 1913: 1583-1585; Sanayi 1917a: 23).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın amacı Osmanlı'da yayımlanan iktisat dergilerinde ne gibi iktisadî mesele ve tartışmalarının olduğunu göstermektir. İlk dönemde yayımlanan dergilerde iktisat yazılarında daha çok halkın iktisadî bilgisini artırmak ve devletin yapmış olduğu iktisadî teşebbüsleri halka bildirmek ve halkın iktisadî teşebbüslere rağbetini artırmak gayesi güdülmüştür. İlk dönemki yayımlarda –*Ulum Gazetesi*, *Meşveret*, *Mizan* hariç- devletin, ülkenin ilerlemesi açısından gösterdiği gayretlerin yeterli olduğu belirtilmiş bunun aksine halkın iktisadi teşebbüslere rağbet etmemesi eleştirilmiştir. 1908 sonrası dergilerde ise Osmanlı'nın iktisadî açıdan geri kalmasının müsebbibi olarak II. Abdülhamid yönetimi gösterilmiş ve bu yönetimin politikaları doğrudan eleştirilmiştir. Bu dönemdeki yayım organları da halkın

bilgi seviyesini artırmak ve iktisadi teşebbüslere rağbet etmesini sağlamak amaçlı bir yayım politikası gütmüş özellikle, halk yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma iki dönemde incelenmesine karşın dönemler arası keskin bir ayrımın yapılmamasının zor olduğu belirtebilir. İki dönem arasında yayımlanan dergilerin ana politikası halkı bilgilendirmek olmuş ve halkın iktisadi teşebbüslere olan rağbeti artırılmaya çalışılmıştır. İlk dönemdeki yayım organlarında iktisadî sektörler açısından sanayinin geri kalmasının sebeplerine değinilmesine karşın ikinci dönemde ziraatın geri kalmasının sebepleri daha çok işlenmiştir. İlk dönemdeki dergilerde özellikle 1860-1880 yılları, devletin sanayileşmesi gerektiği üzerine yayımlar yapılmasına karşın 1880'den sonra ziraat ve bayındırlık eksenli yazıların daha fazla görüldüğünü belirtebiliriz. 1908 sonrası dergilerde ise devletin iktisadî açıdan geri kalmasına çözüm olarak ülkenin ziraat sektöründe kalkınmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Sanayinin gelişmesi hususunda birçok görüş belirtilmesine karşın ortak kanının devletin ziraat alanında kalkınması ve sanayileşme hususunda da endüstriyel tarıma önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İki dönem arasında iktisadî düşünce açısından devletin iktisat politikasının daha çok himaye düşüncesi ekseninde yürütülmesi dönemin dergilerinin çoğunun hem fikir olduğu bir husustur. Bazı süreli yayımlar ülkede serbest iktisat düşüncesinin uygulanmasını istemişlerdir. 1908 sonrasında sosyalizm ve solidarizm gibi düşünce sistemlerinin görülmesine karşın bu düşüncelere yeterince rağbet edilmemiştir. Millî iktisat düşüncesi ise daha çok himaye düşüncesi ile birlikte verilerek halkta bir millî şuur, millî vicdan ve millî düşünce aşılınmış ve bu düşünce, halkın yerli ürünlere rağbet etmesi düşüncesi doğrultusunda işlenmiştir.

1857-1923 senesi arasında yayımlanan dergilerde incelenen iktisat yazıları ele alındığında 60 yıllık süre zarfında ülkedeki iktisadi sorunlarının değişmediği görülmüştür. Çalışmada incelenen yazılardan anlaşıldığına göre bu süre zarfında ülkenin ekonomi sorunlarına kalıcı çözümler üretilmediği ve devletin bu konuda aldığı önlemlerin yeterli olmadığı anlaşılmıştır. 1860 dönemi dergilerin ele aldığı iktisadi konular ile 1920'lerin iktisadi konuları aynı olmuş ve iktisadi meselelerde halkın bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi gerektiği hususu sürekli ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

Takvim-i Ticaret, (2 Haziran 1866b), 18, 1.

Takvim-i Ticaret, (6 Ekim 1866d), 36, 1.

Takvim-i Ticaret, (1 Aralık 1866e), 44, 1.

Takvim-i Ticaret, (19 Ocak 1867a), 51, 1.

Takvim-i Ticaret, (25 Temmuz 1867b), 74, 1.

(İmzasız), (8 Temmuz 1866c), *Vezaif-i Ticariye*, *Takvim-i Ticaret*, 23, 1.

(İmzasız), (26 Mart 1866a), İddihar Sandıklarına Dair Bendin Bakiyesidir, *Takvim-i Ticaret*, 9, 4.

(İmzasız), (6 Ocak 1923), İstanbul'un İşçileri Arasında, *Aydınlık*, 12, 317-318.

(İmzasız), (21 Haziran 1886a), Ticaret ve Hükümet 1, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, İkinci Sene, 25, 1.

(İmzasız), (19 Temmuz 1886b), Ticaret ve Hükümet 3, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, İkinci Sene, 29, 1-2.

(İmzasız), (3 Ağustos 1886c), Ticaret ve Hükümet 4, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, İkinci Sene, 31, 2

(İmzasız), (6 Nisan 1890), Memalik-i Şahanede Sanayi, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 278, 1.

(İmzasız), (18 Kasım 1899a), Müslümanlarımız ve Teşebbüsât-ı Hususiye, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 776, 361.

(İmzasız), (16 Eylül 1899b), Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odaları, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 767, 28.

(İmzasız), (4 Kasım 1899c), Memalik-i Mahruse-i Şahanede İpekçilik Sanatı, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 774, 345.

(İmzasız), (4 Kasım 1899d), Osmanlı Ziraat Şirketi, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 774, 346.

(İmzasız), (23 Kasım 1901a), Memalik-i Şahanede Fabrikalar, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 881, 1.

(İmzasız), (21 Aralık 1901b), Ticaret Borsaları, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 885, 1.

(İmzasız), (22 Şubat 1902a), Tüccar-ı Osmaniye, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 894, 1-2.

(İmzasız), (12 Nisan 1902b), Emtia-i Osmaniye İhracatı, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 901, 1.

(İmzasız), (14 Mart 1903), Kooperatif Ticaret Şirketleri, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 949, 81-82.

(İmzasız), (20-27 Ocak 3 Şubat 1917), Ziraatımız, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 1672-73-74, 18-19.

(İmzasız), (27 Eylül 1910), İhracatımızın Terakkisi, *Fünun ve Sanayi*, 14, 109-110.

(İmzasız), (18 Mart 1870), Esbab-ı Tedennî-i Sanat ve Âdem-i İttihad-ı Millet Hakkında İki Kimsenin Muhaveresi 1, *Hadika*, 5, 38-39.

- (İmzasız), (9 Ağustos 1909a), İktisadi Zirai, *İkramiyeli Ziraat Gazetesi*, 7, 2-3.
- (İmzasız), (20 Eylül 1909b), Ziraatın Terakki İçin Ne Yapmalı, *İkramiyeli Ziraat Gazetesi*, 10, 2-3.
- (İmzasız), (19 Nisan 1917a), Gala-i İsar ve İhtikâr, *İktisadiyat Mecmuası*, 52, 4-5.
- (İmzasız), (7 Haziran 1917b), Milli Fabrikacılar Cemiyeti, *İktisadiyat Mecmuası*, 57, 5-6.
- (İmzasız), (24 Aralık 1908), Duyun-ı Umumiye'nin Vaziyeti Hukukiyesi, *İstişare*, 14, 633-639.
- (İmzasız), (21 Mayıs 1910), Sosyalizm Nedir?, *İştirak*, 13, 198-201.
- (İmzasız), (Ekim 1884a), Demiryolları 1, *Mecmua-ı Umur-ı Nafia*, 1, 21-30.
- (İmzasız), (21 Ekim 1884b), Tarik-i Mevaridat, *Mecmua-ı Umur-ı Nafia*, 1, 3-6.
- (İmzasız), (Ocak 1885), Limanlar, *Mecmua-ı Umur-ı Nafia*, 4, 106-108.
- (İmzasız), (12 Temmuz 1894), Terakki-i Ticaret ve Sınat Bahsi, *Mektep*, Üçüncü Sene, 13, 32-33.
- (İmzasız), (5 Mayıs 1887), Ticaret-i Bahriye ve Şirket-i Osmaniye, *Mizan*, 29, 239.
- (İmzasız), (28 Mart 1889a), Dersaadet Emlak Vergisi, *Mizan*, 90, 893.
- (İmzasız), (16 Mayıs 1889b), Bizde Sergi ve Mamulât-ı Dâhiliye, *Mizan*, 97, 938-940.
- (İmzasız), (13 Haziran 1889c), Mukabelede Kusur, *Mizan*, 100, 961-962.
- (İmzasız), (13 Haziran 1889d), Ziraat ve Ticaret ve Sanayi Odaları, *Mizan*, 100, 962-963.
- (İmzasız), (5 Eylül 1889e), Tedrisat-ı Ziraiye, *Mizan*, 111, 1055-1056.
- (İmzasız), (3 Ekim 1889f), Sanayi-i Dâhiliyemiz, *Mizan*, 115, 1087.
- (İmzasız), (30 Ocak 1890), Vergi Bakayası, *Mizan*, 132, 1219-1220.
- (İmzasız), (Nisan 1863), Esbab-ı Servet 3, *Mir'at*, 3, 37-38.
- (İmzasız), (18 Ağustos 1896), Sergi, *Mutalaa*, 3, 1.
- (İmzasız), (23 Şubat 1914a), Nezareti Tensikat ve Teşkilatı, *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye*, 2, 2-3.
- (İmzasız), (16 Mart 1914b), Mekatib-i Ticariye, *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye*, 5, 2.
- (İmzasız), (25 Mayıs 1914c), Bizde Sanayi, *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye*, 10, 4-5.
- (İmzasız), (13 Temmuz 1884), Ormanlarımız, *Orman Maadin Mecmuası*, Birinci Sene, 1, 18-19.
- (İmzasız), (14 Şubat 1908a), Biz Niçin Ticarete Heves Etmiyoruz? *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Birinci Sene, 41, 602-603.
- (İmzasız), (4 Ekim 1908b), Borsalar, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İkinci Sene, 21, 334-336.
- (İmzasız), (7 Mart 1909), Avrupa Ziraat Mekteplerine Talebe İzamı, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İkinci Sene, 30, 465-466.
- (İmzasız), (10 Şubat 1910a), Düşündüklerimiz: Sade ve Ameli Yazılmış Ziraat Kitaplarına Muhtacdır, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Üçüncü Sene, 18, 273-274.
- (İmzasız), (14 Nisan 1910b), Bir Hata-ı İktisadi: Şimendifer mi Ziraatı İlerletir? Terakki-i Ziraat mı Şimendifer Yapılmasını İcap Ettirir? *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Üçüncü Sene, 27, 417-418.

- (İmzasız), (28 Mart 1894), Bağcılığın Hal-i Hazırı, *Osmanlı Terakki-i Ziraat*, 2, 21-23.
- (İmzasız), (31 Temmuz 1917a), Almanya'ya Talebe İzamı, *Sanayi*, 15, 23.
- (İmzasız), (28 Şubat 1919), Osmanlı Mesai Fırkası, *Sanayi*, 44, 222.
- (İmzasız), (16 Eylül 1917), Çırac Mektepleri, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 13, 199-201.
- (İmzasız), (19 Mayıs 1910), Ziraat ve Ticaret Gazetesi, *Tatbikat*, 10, 146-148.
- (İmzasız), (30 Mayıs 1880a), Memalik-i Şahanede Baytarların Teksiri, *Vasıta-ı Servet*, Birinci Dönem, 3, 33-35.
- (İmzasız), (7 Ağustos 1880b), Ziraat Bankası, *Vasıta-ı Servet*, Birinci Dönem, 8, 113-114.
- (İmzasız), (12 Nisan 1885), Verginin Mahiyeti ve Aksamı 1, *Vergi ve Arazi Mecmuası*, 1, 5-6.
- (İmzasız), (15 Temmuz 1881), Mukaddime, *Ziraat Gazetesi*, Birinci Sene, 1, 3-4.
- (İmzasız), (28 Ocak 1882a), Bend-i Mahsus 2, *Ziraat Gazetesi*, Birinci Sene, 14, 217.
- (İmzasız), (28 Temmuz 1882b), Pancar, *Ziraat Gazetesi*, İkinci Sene, 2, 18-19;
- (İmzasız), (1 Kasım 1883), Para Kazanılacak Meyvelerin Yetiştirilmesi, *Ziraat Gazetesi*, Üçüncü Sene: 1, 2-3.
- A.N, (30 Mart 1911), Ziraat Ne Haldedir 2, *Hikmet*, 50, 6
- A. S. (16 Ağustos 1917), Teşebbüsât-ı İktisadiye, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 11, 164-165.
- A. S. (31 Temmuz 1913), Terakki Yolları ve Çareleri: Avrupa'da Talebe Ne Tahsil Edecek, *İçti-had*, 72, 1583-1585.
- A. S. (14 Ekim 1910), Osmanlılarda Devletçilik Memuriyetçilik Teşebbüsü Şahsi İstidat, *Mülkiye*, 21, 50-63.
- A. Y. (2 Ağustos 1917), İktisat, *Türk Yurdu*, 140, 3521-3523.
- C. S. (21 Şubat 1916), Ticaret ve Ziraat Nazırı ile Mülakat, *İktisadiyat Mecmuası*, 1, 7-9
- E. V. (16 Mayıs 1917), Ticaret Hayatı, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 5, 75-76.
- E. A. (1 Mart 1919), Ticaret Âleminde Garblı ve Şarklı, *Çırac Mektepleri Mecmuası*, 4, 93-96.
- F. (5 Mart 1914), Esnaf İçin Terakki Yolları: Çırac Mektepleri, *Halka Doğru*, 46, 362-363.
- J. Y. (30 Nisan 1914), Ticaret-i Dâhiliye ve Hariciyemizin Terakkisi 1, *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye*, 8, 1.
- M. A. (24 Kasım 1916), Ziraatın Müslümanlar Üzerine Şerian Farz Olduğu, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Birinci Sene, 3, 37-38.
- M. A. (15 Mayıs 1917), İktisadi Milliyet Dair Bir Mevize, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Birinci Sene, 8, 125-126.
- M.C. (1 Temmuz 1917a), Milli Ticaret 1, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 8, 115-116.
- M.C. (22 Kasım 1917b), Teşkilat ve Ticaret Odaları, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 19, 289-291.
- M.C. (10 Ocak 1918), İktisadi Siyaset 3, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 26, 17-19.
- Abdi Tevfik, (16 Mart 1917a), İlan-ı Fenni 1, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 1, 7-10

- Abdi Tevfik, (15 Kasım 1917b), Ticaretin Şeraiti Terakkisi: Bizde Ticaret Terakki Edebilir Mi 3? *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 18, 279.
- Agah Orhan, (15 Ekim 1917), Amele Mektepleri, *Sanayi*, 18, 12-13.
- Ahmet Hamdi, (16 Mart 1917), Serbest-i Ticaret, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 1, 3-5.
- Ahmet Muhiddin, (23 Eylül 1915), Milli Sermaye Milli Sermaye Teşkilatı 2, *İslam Mecmuası*, 36, 780-782.
- Ahmet Muhiddin, (8 Şubat 1917), Milli İktisat Dâhili İsti'mar 2, *İslam Mecmuası*, 51, 1022-1024.
- Ahmet Muhtar, (14 Eylül 1909a), Zirai Program, *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, 9, 55-70.
- Ahmet Muhtar, (Haziran 1914), Bir Muhavele-i İktisadiye: Yerli Esnaf Avrupa Mallarına Nasıl Rekabet Edebilir, *Bilgi Mecmuası*, 7, 746-754.
- Ahmet Muhtar, (12 Nisan 1909b), Ziraat, *Resimli Çiftçi*, 1, 9.
- Ahmet Şemseddin, (30 Mart 1910), Büyük Sevinç ve An Fırsat, *Tatbikat*, 3, 33-37
- Ali Kami, (1 Mayıs 1913), Hükümetten Mi Bekleyeceğiz Biz Mi Çalışacağız, *İçtihad*, 62, 1346-1348.
- Ali Suavi, (16 Şubat 1870a), İyi Maliye İyi Politikadan Olur, *Ulum Gazetesi*, 13, 772-777.
- Ali Suavi, (1870b), Sanayi der Memalik-i Osmaniye, *Ulum Gazetesi*, 12, 727-730.
- Arşak Seğpusyan, (28 Mayıs 1913), Ticaretimizin Menabı, *Felahat*, 5, 1-74.
- Asımzade Halil Rıfat, (9 Ekim 1899a), Bir İhtar-ı Mahsusa Cevap 1, *Musavver Fen ve Edep*, 6, 23-24.
- Asımzade Halil Rıfat, (13 Kasım 1899b), İhtar-ı Mahsusa Cevap 2, *Musavver Fen ve Edep*, 11, 43-44.
- Aynizade Hasan Tahsin, (24 Eylül 1908a), Serbest-i Mübadelat ve Usul-ü Himaye, *Aşçıyan*, 3, 86-87.
- Aynizade Hasan Tahsin, (2 Kasım 1908b), Ticaret Şirketleri ve Menafi İktisadiyesi, *Beyan'ül Hak*, 5, 100-101.
- Aynizade Hasan Tahsin, (19 Ekim 1908c), Nüfus Meselesi, *Beyanülhak*, 3, 20-22.
- Aziz, (23 Eylül 1908a), Ziraatımız Ne İçin İlerlemedi, *İstişare*, 2, 81.
- Aziz, (30 Eylül 1908b), Ziraatımız Ne İçin İlerlemedi, *İstişare*, 3, 131-134.
- Celal Burhanettin, (28 Eylül 1916), Vesait-i Nakliyeden Demiryollarının İktisadi Nokta-i Nazarından Tetkik, *İktisadiyat Mecmuası*, 28, 6-7.
- Eduare Coulant, (13 Ağustos 1884), Menabı-ı Madeniyemiz, *Orman Maadin Mecmuası*, Birinci Sene, 2, 52-58.
- Ethem Nejad, (14 Nisan 1913a), Ticaret ve İktisat: Ziraat Mı Evvel Ticaret Mi? *Toprak*, 2, 29.
- Ethem Nejad, (28 Nisan 1913b), Harici Ticaretimiz ve İstihlaki Milli, *Toprak*, 3, 50-52.
- Ethem Nejad, (22 Mart 1908), Ticaret-i Umumiye: İlançılık, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Birinci Sene, 45, 665-668.
- Ekinci, (19 Haziran 1913), Her Şeyden Evvel Ziraat Lazımdır. *Ekinci*, 5, 41-42.

- Faik, (2 Kasım 1905), Pamuk Ziraatı, *Resimli Ziraat Gazetesi*, 34, 407.
- Fazıl, (Mart 1919), Karailerimizin Düşündükleri: Ziraat Mektepleri, *Bağçevan*, 10, 236-240.
- Fehmi, (16 Şubat 1885), Memalik-i Şahanenin Ziraata Kabiliyeti, *Ziraat ve Sinaat Tercüme-i Fünun Odaları*, 1, 4-8.
- Filibeli Ahmet Hilmi, (13 Ekim 1910a), Paramız Mı Yok? Tedbir ve Teşebbüsümüz Mü?, *Hikmet*, 26, 1-2.
- Filibeli Ahmet Hilmi, (4 Ağustos 1910b), Osmanlı Hazinesi Yemeklik Olamaz, *Hikmet*, 16, 1-3.
- Galip Haldun, (14 Haziran 1912), Ecnebi Sermayesi ve Bizim Teşebbüsatımız, *İçtihad*, 48, 1112-1113.
- Halkı Seven, (2 Ekim 1913), Pahalılık Meselesi, *Halka Doğru*, 24, 189-190.
- Hulusi, (14 Mayıs 1910), İttihad-ı Sanayi, *İştirak*, 12, 188-190.
- İbrahim Pertev, (28 Şubat 1918a), Ziraat ve Ticaret Nezaretimizin Mühim Bir Eseri: Sanayi İstatistikî, *Sanayi*, 27, 1.
- İbrahim Pertev, (15 Mart 1918b), Sanayi İstatistikî 2: Acı Bir Netice-Elim Bir Vaziyet, *Sanayi*, 28, 1-4.
- İbrahim Pertev, (31 Temmuz 1918c), Sergi ve Sergicilik, *Sanayi*, 37, 121-123.
- İbrahim Pertev, (31 Ekim 1919), İnşaat Ustaları, *Sanayi*, 49, 70.
- İhsan, (22 Haziran 1905), Arıcılık Hakkında Bir İki Söz, *Resimli Ziraat Gazetesi*, 15, 183-184.
- İhsan, (28 Nisan 1913), Bizde Sütçülük Nasıl Terakki Edebilir, *Felihat*, 3, 33-34.
- İsmail Asaf, (1 Aralık 1918), Ticaretin Ehemmiyeti, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, 1, 15-16.
- İsmail Safa, (25 Mart 1909), Serbesti Ticaret ve Usulü Himaye 5, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Üçüncü Sene, 1, 14.
- İsmail Suphi, (2 Ağustos 1908), Ticaretin Ehemmiyeti, İffet ve İstikamet, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İkinci Sene, 13, 205-206.
- İhsan, (24 Mart 1910), Müşterek Elmenfaa Süthane, Yağhane ve Peynirhane Şirketleri, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Üçüncü Sene, 24, 369-372.
- Kadri, (Ocak 1863a), Sergi-i Umumî-yi Osmanî 1, *Mecmua-i Fünun*, 8, 337-342.
- Kadri, (Mayıs 1863b), Bank-ı Osmanî, *Mecmua-i Fünun*, 12, 495-502.
- Kadri, (Şubat 1864), İddihar Sandığı 1, *Mecmua-i Fünun*, 21, 389-392.
- Kamran Sırrı, (16 Ekim 1913), Derdlerimiz, *Fen ve Sanat*, 3, 34-36.
- Kauts, (7 Haziran 1917), İstihalat-ı Milliyeyi Artırmak Meselesi 1: İstihalat-ı Milliyeye ve İtibar-ı Ziraiye, *İktisadiyat Mecmuası*, 57, 1-2.
- M. Ali, (27 Mart 1888), Usul-i İdare-i Mevaşinin Ehemmiyeti, *Vasıta-i Servet*, İkinci Dönem, 4, 54-58.
- M. Nuri, (13 Şubat 1888), Fen Ziraatı Vasıta-ı Servettir, *Vasıta-i Servet*, İkinci Dönem, 1, 2-4.
- M. Zühdü, (3 Haziran 1915), İktisadı Milli, *Türk Yurdu*, 84, 2616-2617.
- M. Zühdü, (28 Mayıs 1914), Bizde Köylünün Borcu: İtibar-ı Zirai, *Türk Yurdu*, 65, 2183-2187.

- M. Zühdü, (6 Temmuz 1922), Ecnebi Sermayesi 1, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 6, 158-159.
- Mehmet Cavid, (9 Mayıs 1901a), Vesait-i Nakliye, *Servet-i Fünun*, 530, 152-155.
- Mehmet Cavid, (29 Ağustos 1901b), Medeniyet ve Nüfus, *Servet-i Fünun*, 546, 402-407.
- M. Cavid, A. Şuayb, R. Tefik, (28 Aralık 1908), Mukaddime ve Program, *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, 1, 4-5.
- Mehmet Namık, (1 Mart 1922), Ziraat Makineler, *Yeni Ziraat Gazetesi*, 23, 185-186.
- Mehmet Said, (Ekim 1862), Fevaid-i Tarik 1, *Mecmua-i Fünun*, 5, 186-196.
- Mehmet Salih, (23 Eylül 1908), Tenakıs-ı Nüfus ve Muhatarat-ı Siyasiye, *İstişare*, 2, 75-79.
- Mehmet Yaşar, (1 Mayıs 1920), Ziraatımıza Dair Birkaç Söz, *Yeni Ziraat Gazetesi*, 1, 5.
- Mehmet Zeki, (16 Temmuz 1914), Sanayi-yi İnkişaf Ettirmenin Yolları, *İçtihad*, 113, 249-250.
- Mehmet Zeki, (13 Temmuz 1916), Neşriyat-ı Cedide Münasebetiyle Yeni İstikbal-i İktisadiyemiz, *İktisadiyat Mecmuası*, 20, 6.
- Mesud Remzi, (18 Ocak 1901), Ziraat, *İrtika*, 95, 116.
- Mösyö Vayes, (13 Temmuz 1884), Memalik-i Şahanede Bulunan Madenin Derece-i Serveti ve Ehemmiyetlerine Dair, *Orman Maadin Mecmuası*, Birinci Sene, 1, 25-27.
- Mustafa Bin Mehmet Ali, (9 Haziran 1910), Bir Sanayi Talebesinin Feryadı, *Fünun ve Sanayi*, 7, 55-56.
- Mustafa Azmi, (16 Şubat 1885), Mebahis-i Elsevamdan-Filoksera, *Ziraat ve Sinaat Tercüme-i Fünun Odaları*, 1, 31-34.
- Mustafa Nail, (3 Mart 1885), Ziraat Bankalarına Bir Nazar-ı İcmali, *Ziraat ve Sinaat Tercüme-i Fünun Odaları*, 2, 66-68.
- Mustafa Suphi, (1 Haziran 1911), Tatil-i Eşkâl, *Servet-i Fünun*, 1043, 63-66.
- Mustafa Nafi, (30 Ekim 1913), Sanayi Umumiyenin Terakkiyatı ve Vilayat-ı Sanayi Mekteplerinin Islahı, *Fen ve Sanat*, 4, 49-51.
- Muhiddin, (29 Mayıs 1913a), İktisadi Hasbıhal: En Büyük Eksişimiz, *Halka Doğru*, 6, 47-48.
- Muhiddin, (5 Haziran 1913b), İktisadi Hasbıhal 2: Milli Himaye, *Halka Doğru*, 7, 53-55.
- Mühendis Faik, (22 Ocak 1914), Esnaf İçin Terakki Yolları 5, *Halka Doğru*, 40, 315-316.
- Müftüzade Ali İhsan, (28 Aralık 1899a), Ticaretimiz 1, *İrtika*, 41, 162.
- Müftüzade Ali İhsan, (2 Mart 1900b), Ticaretimiz 3, *İrtika*, 49, 3-4.
- Müftüzade Ali İhsan, (30 Mart 1900a), Ticaretimiz 5, *İrtika*, 53, 20.
- Müftüzade Ali İhsan, (29 Haziran 1900c), Ticaretimiz 7, *İrtika*, 66, 70-71.
- Müftüzade Ali İhsan, (2 Ekim 1899b), Şirketin Faidesi 1, *Musavver Fen ve Edep*, 5, 20.
- Müftüzade Ali İhsan, (8 Ocak 1900d), Anonim Şirketi 1, *Musavver Fen ve Edep*, 19, 75.
- Müftüzade Ali İhsan, (26 Nisan 1900e), Ziraatımız, *Musavver Fen ve Edep*, 34, 136.
- Necmeddin Sadak, (27 Aralık 1917), Umumi Ahlak Mesleki Ahlak, *Yeni Mecmua*, 25, 496-498.
- Necip Asım, (30 Eylül 1908), Teşebbüs-ü Şahsi ve Askerlik, *İstişare*, 3, 107-109.

- Nuri Bey, (13 Mayıs 1887), Ziraatımızın Hali Sabıkı ve Hazır, *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Dördüncü Sene, 3, 93-95.
- Oripidi, (1 Mayıs 1920), Ziraatta Hafriyat Makinelerinin Ehemmiyeti: Traktörler, *Yeni Ziraat Gazetesi*, 1, 12-13.
- Parvus Efendi, (16 Mayıs 1912a), 1327 Senesinin Ahvali Maliyesine Bir Nazar, *Türk Yurdu*, 13, 401-402.
- Parvus Efendi, (11 Temmuz 1912b), Türkiye Avrupa'nın Maliye Boyunduruğu Altındadır 2, *Türk Yurdu*, 17, 523-525.
- Parvus Efendi, (2 Ekim 1913), "Türkiye'de Ziraatın İstikbali", *Türk Yurdu*, 49, 859-867.
- Tahsinzade İsmail, (23 Şubat 1911), Sanayi ve Ticaret Dâhiliyemiz Nasıl Terakki Edebilir ve Şayan-ı İmtisal Bir Memleket, *Sa'y u Amel*, 5, 11-12.
- Şefik Hüsnü, (Haziran 1923), Sosyalizm Cereyanları ve Türkiye, *Aydınlık*, 16, 414-415.
- Tekin Alp, (25 Şubat 1915), Milli İktisat, *İslam Mecmuası*, 22, 560-561.
- Tekin Alp, (27 Mart 1916a), Ticaret Hariciyemiz, *İktisadiyat Mecmuası*, 5, 1.
- Tekin Alp, (11 Mayıs 1916b), Ziraat Bankası 3, *İktisadiyat Mecmuası*, 11, 2.
- Tekin Alp, (27 Temmuz 1916c), Bu Seneki Mahsulâtımız, *İktisadiyat Mecmuası*, 21, 2.
- Tekin Alp, (31 Ağustos 1916d), Ziraat Müzesi ve Sergileri, *İktisadiyat Mecmuası*, 25, 1.
- Tekin Alp, (23 Kasım 1916e), Türkiye'de Bankalar, *İktisadiyat Mecmuası*, 34, 2.
- Tekin Alp, (1 Şubat 1917a), İtibar-ı Milli Bankası, *İktisadiyat Mecmuası*, 40, 1-2.
- Tekin Alp, (26 Nisan 1917b), Ecnebi Sermayesine Karşı Siyaseti İktisadiyemiz, *İktisadiyat Mecmuası*, 53, 1-3.
- Tekin Alp, (18 Nisan 1918a), Yeni İstikamet İstikrazı, *Yeni Mecmua*, 40, 263-264.
- Tekin Alp, (3 Kanunisanı 1918b), İçtimai Siyaset: Tesanüdçülük-Sosyalizm, *Yeni Mecmua*, 26, 518-519.
- Tevfik Nureddin, (24 Aralık 1911), Türk Esnafının Hali 1, *Türk Yurdu*, 2, 42-45.
- Tevfik Nureddin, (2 Mayıs 1912), Türk Esnafının Hali 2, *Türk Yurdu*, 12, 360-365.
- Tevfik, (Ağustos 1917), Ormanlarımızın Tezyidi Varidatı Nasıl Mümkündür?, *Orman Mekteb-i Alisi Mecmuası*, 1, 5-6.
- Sanayi, (31 Temmuz 1917b), Bizde Sanayi Meselesi: Yavaş Yavaş Bu Da Oluyor, *Sanayi*, 15, 2-4.
- Sebuh İstepanyan, (28 Mayıs 1913), Posta Tasarruf Sandıkları, *Felahat*, 5, 65-66.
- Senekerim İstepanyan, (28 Aralık 1913), Ziraatın ve Teksir-i Hayvanların Terakkisi, *Felahat*, 19, 291-294.
- Vahan Efendi, (Ocak 1863), Fevaid-i Şirket, *Mecmua-i Fünun*, 8, 346-349.
- Yunus Nadi, (1 Eylül 1900), Ziraat ve Esbab-ı Terakki, *İrtika*, 75, 106-107.
- Ziya Gökalp, (7 Aralık 1916), Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir, *İktisadiyat Mecmuası*, 35, 2-3.

6360 SAYILI YASA'NIN YEREL YÖNETİMLER EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

THE ANALYSIS OF THE LAW NUMBERED 6360 IN TERMS OF THE LOCAL GOVERNMENT ECONOMICS

Araştırma Makalesi
Research Paper

Recep TEMEL**
Berkan KARAGÖZ***

Öz:

Son yıllarda, yerelleşme kavramı ülke ekonomilerinin gündemini meşgul etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Yasa bünyesinde yerelleşme kodlarını barındırmaktadır. Çalışmada, yerelleşme açısından önemli bir adım olarak gösterilen 6360 Sayılı Yasa, yerel yönetimler ekonomisi açısından değerlendirilmekte ve yasanın hangi paradigmaya daha yakın olduğu araştırılmaktadır. Yerel yönetimler ekonomisi bağlamında, gerek Neoklasik paradigma gerekse de Kamu Terihi Teorisi, kamu ekonomisinin etkinliğe ulaşmasında yerelleşmeyi bir çözüm olarak göstermektedir. Ancak 6360 Sayılı Yasa'nın daha çok Neoklasik paradigmanın izlerini taşıdığı tespit edilmiştir. Bu durumda yasanın, günümüz kamu ekonomisinin teorik zeminiyle uyuşmamakta olduğu söylenebilir. Böyle olmakla birlikte, 6360 Sayılı Yasa'nın muhtevası itibariyle yerelleşme açısından olumlu ve olumsuz özellikleri de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler Ekonomisi, Yerelleşme, 6360 Sayılı Yasa, Neoklasik Paradigma.

Abstract:

In recent years, the concept of decentralization has been on the agenda of the country's economies. In this context, in Turkey the Law numbered 6360 made in 2012, also contains the decentralization codes. In the study, the Law numbered 6360 shown as an important step in terms of the decentralization is analyzed by the Local Government Economics and it is investigated that the Law is closer to which paradigm. Considering in terms of the Local Government Economics, as well as not only the Neoclassical paradigm but also the Public Choice Theory sign the decentralization as a solution to reach the efficiency of the public sector. However, it has been detected that the Law numbered 6360 made in 2012, more carries the patterns of the Neoclassical paradigm. In this case, it can be said that the Law does not coincide with the theoretical basis of today's public economics. Besides, the Law numbered 6360, in terms of the decentralization also has the positive or negative features.

Keywords: Local Government Economics, Decentralization, the Law numbered 6360, Neoclassical Paradigm

* Makale Geliş Tarihi: 29.01.2018

Makale Kabul Tarihi: 30.05.2018

** Dr. Öğretim Üyesi, Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, recep.temel@bozok.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7566-9724

*** Dr. Öğretim Üyesi, Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, berkan.karagoz@bozok.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7622-5113

GİRİŞ

Kamu ekonomisinde Neoklasik paradigma ve Kamu Tercih Teorisi, bünyesinde mali yerelleşme kodları taşıyan iktisadi yaklaşımlardır. Her iki yaklaşım farklı noktalardan hareket etseler bile, mali yerelleşmenin kamu ekonomisinde etkinlik sağlayıcı bir yöntem ve politika olduğu görüşünde hemfikirlerdir.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de 2012 yılında çıkartılan 6360 Sayılı “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”¹ un’ bünyesinde barındırdığı özellikler itibariyle yerel yönetimler ekonomisi açısından hangi paradigmaya daha yakın olduğunu ortaya çıkarmaktır. Günümüzde kamu ekonomisinin yapılanmasının arkasında bulunan teorinin Kamu Tercih Teorisi olduğu dikkate alınır, 6360 Sayılı Yasa’nın bu doğrultuda izler taşıyıp taşımadığını ortaya koymak gerekmektedir. Eğer 6360 Sayılı Yasa, Kamu Tercih Teorisi’nin izlerini taşıyorsa, günümüz kamu ekonomisinin yapılanmasına katkı sağladığı söylenebilir. Eğer 6360 sayılı Yasa, Kamu Tercih Teorisi’nin izlerini taşıyorsa, yasanın getirdiği kamu politikalarıyla nereye varılmak ve ne yapılmak istendiği sorgulanmalıdır.

Çalışmanın hipotezi, günümüz kamu ekonomisi açısından teorik zemini oluşturan Kamu Tercih Teorisi ile 6360 Sayılı Yasa temelinde yükselen kamu politikaları arasında tutarlılığın olup olmadığına dairdir. Bu bağlamda, yasanın getirdikleri ortaya konarak yerel yönetimler teorik açıdan, kamu ekonomisi düşünce sistemleri nezdinde Ortodoks (anaakım) paradigma olan Neoklasik paradigma ve Heterodoks yaklaşım olan Kamu Tercih Teorisi açısından analize tabi tutulmuştur.

1. YERELLEŞMEYE PARADİGMAL BAKIŞ

Yerelleşme (*decentralization*), merkezi hükümetten yerel düzeylere doğru (federe devlet, bölge yönetimleri, yerel yönetimler vb.) bir erk aktarımıdır (Keleş, 1994). Kamu ekonomisinde Neoklasik paradigma ve Kamu Tercih Teorisi bünyesinde yerelleşme kodları taşıyan iktisadi yaklaşımlardır. Her iki yaklaşım, farklı noktalardan hareket etse de yerelleşmenin kamu ekonomisinde etkinlik sağlayıcı bir yöntem ve politika olduğu görüşündedir.

1.1. Neoklasik Paradigmanın Yerelleşmeye Bakışı

Neoklasik paradigma, faydacı felsefi temeller üzerinde yükselen, marjinalist köklerle harmanlanan ve amacı toplam faydanın ençoklaştırılması olan ana-akım paradigmadır (Kirmanoglu, 2007: 10).

Neoklasik paradigma açısından Musgrave’in (1959), devletin üç temel fonksiyonundan, etkinlik sağlama fonksiyonunu yerel kamusal mal üretici birimlerine vermesi, mer-

¹ Yasa No: 6360 (RG: 06.12.2012, 28489) 14/3/2013 tarihli ve 6447 sayılı Kanun’un 1 inci maddesiyle, bu Kanun’un başlığında yer alan “on üç” ibaresi “on dört” olarak, “yirmi altı” ibaresi “yirmi yedi” olarak değiştirilmiş ve birinci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Muğla,” ibaresinden sonra gelmek üzere “Ordu,” ibaresi eklenmiştir.

kezin kamusal üretimde ikincil durumda olması gerektiği anlamını taşımaktadır². Oates'e (1972) göre, yerelleşme bireylere, dışsallıklar ve hizmet talebinde tekdüzeliğin olmaması durumunda, merkezileşmeye göre daha çok refah kazancı sağlar. Oates'in "desantralizasyon teoremi"ne (1972) göre; tek bir kamu kesimi üretici birimi yerine, yerel nitelikli birçok kamu kesimi üretici biriminin kamusal üretimde bulunması, üretimin tek elden gerçekleşmesi nedeniyle kaynaklanan refah kayıplarını telafi eder ve kamu ekonomisinde daha etkin sonuçlar doğurur. Yerelleşmeyle, yerel kamusal malı tüketenler açısından etkinlik ve refah artışı söz konusu olmaktadır. Oates'e (1972) göre, merkezi yönetim temelli kamusal üretim, mekânsal karakteristiklerin ve tercih çeşitliliğinin yok edilmesi anlamına gelir. Oates'e göre, kamu kesiminde yerelleşme toplumların tercih açıklamalarına daha duyarlı bir çözüm sunmaktadır ve yerelleşme, her yerel topluluğa istediği miktarda kamusal mal üretmesine izin vermektedir (Oates, 1972: 35).

1.2. Kamu Tercih Teorisi'nin Yerelleşmeye Bakışı

Kurumsal İktisatla³ örtüştüğü birçok yönü olan Kamu Tercih Teorisi açısından, Mali Federalizm Teorisi'nin incelenmesi yeni gelişmekte olan bir konudur. Kamu Tercih Teorisi, bir yandan kaynak dağılımının hangi kademedeki yönetim birimi tarafından daha etkin bir şekilde ifa edilebileceği konusunda argüman ortaya koyarken, diğer yandan da farklı düzeydeki birimler arasındaki ilişkileri açıklamaya yönelik argümanlar geliştirmektedir. Mali Federalizm Teorisi ile Kamu Tercih Teorisi varsayımları arasında ciddi benzerlik vardır (Ostrom, 1971). Kamu Tercih Teorisi'nin öngördüğü kamu ekonomisinde bireyler ile yerel kamusal mal üretici birimi yetkilileri arasında özel çıkarların değiş-tokuş edilmesi söz konusudur (Lemieux, 2004: 22).

Kamu Tercih Teorisi'ne göre, kamu ekonomisindeki "devletin başarısızlığı" problemi kamusal mal üreten birimin kademesi arttıkça artma eğilimi gösterir. Diğer bir ifadeyle, kamusal mal üreten birimin kademesi ile kamu hizmet birimlerinin genişlemesi ve hiyerarşik olarak bürokratik kademelerin sayısının artmasıyla devletin başarısızlığı ortaya çıkar. Kaynak dağılımının etkinliği ile kamusal mal üreten birimin politika oluşturma süreci arasında yakından bir ilişki vardır ve kamusal mal üreten birimlerin alt düzeylerde olması, "devletin başarısızlığı" problemini azaltabilir. Zira alt düzeylerdeki kamusal üretim, vergi mükellefi-tüketici tercihleri ile politikacıların karar alma ve eylemlerini örtüştürmeye daha yatkındır. Etkinsizliğin ve devletin başarısızlığının giderilmesine yönelik çözüm, Kamu Tercih Teorisi'nde, mali yerelleşme kurumlarındadır (Boyne, 1996: 718).

Devletin her alanda varlığını hissettirmesiyle hantal ve verimsiz olmasını "Leviathan devlet" kavramıyla açıklayan Brennan ve Buchanan; monopol ve despot tek bir poli-

² Musgrave'e (1959) göre, devletin diğer iki temel fonksiyonu gelir dağılımında adalet fonksiyonu ve istikrar sağlama fonksiyonu olup söz konusu fonksiyonların gerçekleştirilmesi merkezi yönetime bırakılmalıdır.

³ Kamu Tercih Teorisi; heteredoks bir paradigma olan Kurumsalcı iktisatla ortak yönleri olan bir paradigmadır. Kamu Tercih Teorisi'nde, iktisadi analiz kurumsal bir perspektiften yapılmaktadır. Kurumsal iktisatta bireyler kendi ihtiyaçları, çıkarları ve içinde buldukları ortam doğrultusunda kurumları oluştururlar. Günümüzde kamu ekonomisi analizine alternatif paradigma getirmiş olan Kamu Tercih Teorisi bu yaklaşım temelinde yükselmiştir (Kirmanoğlu, 2007: 15).

tik komünitenin hantallığa ve verimsizliğe neden olduğunu vurgulamaktadır. Brennan ve Buchanan'a göre (1980: 174), devletin küçültülmesi, yerel yönetimlere ağırlık verilerek gerçekleştirilebilir. Kamusal mal ve hizmetlerin yerel olarak üretimi, kamu sektörünün hantallığı ve verimsizliği dolayısıyla kamu harcamalarını azaltacak ve kamu harcamalarının artışı sınırlandırabilecektir (Brennan ve Buchanan, 1980: 15).

Kamu Tercihi Teorisi'ne göre, bütünleşik bir yerel sistem, rant kollama faaliyetlerini artırır (Cullis ve Jones, 1998: 307). Rant kollama faaliyetleri görece büyük yerel birimlerde seçmenin ek maliyetleri algılaması zor olduğundan daha kolay gerçekleştirilir (Ahmad ve Brosio, 2006: 6). Diğer bir ifadeyle, medyan seçmenin lehine yapılması gereken politikalar, rant kollayan monopölcü kamu biriminin ekonomik rant beklentisine takas edilebilir. Ölçeği büyük yerleşim birimlerinde yerel politik elitler, kamu kurumlarını daha çabuk ele geçirebilirler (Busemeyer, 2007: 6). Buchanan ve Tullock'a (1962) göre, ölçeği büyük birimlerde oy ticareti faaliyetleri artış gösterebilir. Buchanan ve Brennan'a (1980) göre, yerel birimler birbirinden ne kadar uzak ve sayıca ne kadar az iseler, bireyin mali açıdan istismar edilebilme olasılığı artar.

2. 6360 SAYILI YASA'NIN YEREL YÖNETİMLER EKONOMİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dünya Bankası 21. yüzyılın trendinin yerelleşme olduğunu açıklayan raporunu 2000 yılında yayımlamış; şehirlerin, illerin, bölgelerin, yerel birimlerin ekonomik ve politik güçlerinin artma eğilimine girdiğini belirtmiştir (World Development Report 1999-2000: 107-124). 6360 Sayılı Yasa ile Türkiye'nin de bu trendden etkilendiği görülmektedir. Ancak bu trendin Kamu Tercihi Teorisi açısından izler taşıyıp taşımadığı ortaya konmalıdır.

6360 Sayılı Yasa, Türkiye'de 14 yerleşim birimini daha büyükşehir statüsüne yükseltmekle kalmayıp Türkiye'deki tüm büyükşehirlerin sınırlarını il mülki sınırlarına eşitlemekle, büyükşehir kurulan ve eskiden büyükşehir olan yerleşim birimlerinde il özel idarelerini kaldırmakta; dahası yine büyükşehir kurulan ve eskiden büyükşehir olan yerleşim birimlerinde köy ve beldelerin tüzel kişiliklerine son vermekte olup reformist bir karakteristiğe sahiptir. Söz konusu yasa mali yönden ise idarelerarası mali transfer sisteminde değişiklikler getirmektedir.

6360 Sayılı Yasa bu bağlamda; kamu harcamalarının il bazında yerelleşmesi açısından ve idarelerarası mali ilişkilerin düzenlenmesi açısından yenilikler getirmektedir. Yasa'nın, Yerel Yönetimler Ekonomisi açısından incelenmesi sonucunda, bazı yönler itibariyle olumlu, bazı yönler itibariyle ise olumsuz özellikler taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

2.1. 6360 Sayılı Yasa'nın Yerelleşme Açısından Getirdikleri

6360 Sayılı Yasa'nın içerisinde barındırdığı önemli hususlar şunlardır:

a) Yasayla 14 Yerleşim biriminin daha büyükşehir statüsüne yükseltilmesi söz konusudur. 6360 Sayılı Yasa'nın 1. maddesine göre, Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Ordu, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van ille-

rinde, aynı adla büyükşehir belediyeleri kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür. Böylece Türkiye'deki büyükşehir sayısı 16'dan 30'a çıkmıştır. 6360 Sayılı Yasa ile 14 tane daha büyükşehir kurulması, 14 il belediyesinin daha 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası'na⁴ göre yönetilmesi anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda, 14 yerel kamusal mal üreten birimin daha, geniş görev ve sorumluluklarla donatılması demektir.

b) 6360 Sayılı Yasa, İstanbul ve Kocaeli'nde olduğu gibi yeni kurulan 14 büyükşehir belediyesi açısından ve eski 14 büyükşehir belediyesi açısından (Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun) büyükşehir belediyelerinin sınırlarının il mülki sınırları olduğunu hükme bağlamıştır. Bu husus, 28 ilde daha yerel yönetimlerin hizmet yetkisinin illerin en ücra köşelerine kadar genişletilmesi ve belediye hizmetlerinin; illerin en ücra köşelerine kadar götürülmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, Türkiye'de mali yerelleşmenin harcama boyutu açısından atılan önemli bir adımdır⁵.

c) Yasanın 1. maddesinin 5. fıkrasına göre, büyükşehir belediyelerinin olduğu illerde, il özel idarelerinin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır⁶.

d) 6360 Sayılı Yasa'yla birlikte mülki sınırlar içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişilikleri kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek bir mahalle olarak bağlı oldukları ilçenin belediyesine katılmışlardır⁷.

e) 6360 Sayılı Yasa ile birlikte Türkiye'de yerel yönetim birimlerinin genel bütçe vergi gelirlerinden aldıkları paylar hususunda değişikliğe gidilmiştir.

⁴ Yasa No: 5216 (RG: 23.07.2004, 25531)

⁵ Söz konusu durumun, idari yerleşme açısından bir reform özelliği gösterdiği belirtilmekte ve ülkeyi il bazında bölgeselleşmeye doğru götürdüğü ileri sürülmektedir (Çiner, 2010: 175). Büyükşehir belediyelerinin tüm ilde büyükşehir belediye hizmetlerini yerine getirmede zorlanabileceği (Keleş, 2013: 18), bu yüzden il içindeki orta ölçekteki ilçeler ile merkeze uzak ilçeler açısından 6360 Sayılı Yasa'nın dezavantajlı olduğu da belirtilmektedir. Diğer yandan, büyükşehir ilçe belediyelerinin özerklik açısından gerileyeceği yönünde eleştiriler de bulunmaktadır (Gözler, 2013).

⁶ İl özel idareleri, yerel yönetim birimi olmakla birlikte merkezi yönetim hegemonyasının yoğun hissedildiği tüzel kişiliklerdir. İl özel idarelerinin ortadan kaldırılmaya başlanması, aslında bir reformdur. Yerel yönetimler üzerinden merkezi yönetim vesayetinin zamanla kalkacağını göstermektedir. Çünkü il özel idarelerinde valinin, dolayısıyla merkezi yönetimin etkisi yükündür. İl özel idarelerinin merkezi yönetim birimi olan valiliklerle olan iç içeliği, başının ve icra organının vali olması özel idareleri kendi başına bir yerel yönetim birimi olarak gelişmesini zaten engellemiştir (Koçak ve Kavsara, 2012: 79). Ancak 6360 Sayılı Yasa ile kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerinin etkin olarak yapılması, izlenmesi ve koordinasyonu için valiye bağlı olarak Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın kurulması, merkeziyetçi eğilimlerin sürdüğünü göstermektedir.

⁷ Bu durum istatistiki olarak Türkiye genelinde kentli nüfusun artması ve kırsal nüfusun azalması anlamına gelmektedir. Ancak yasanın kırsal kesimde yol açtığı sosyo-kültürel etkiler zamanla ortaya çıkacaktır (İzci ve Turan, 2013: 119). 6360 Sayılı Yasa ile birlikte; kent ve sokaklar için uzmanlaşmış bir idare olan belediye idaresinin mevcut araç parkı ve personeliyle ücra köylere hizmet vermesinin güç olabileceği belirtilmektedir. Ayrıca hukuken bir şehrin mahallesi hâline dönüşen köy halkının neye ihtiyacı olup olmadığına (yol, çeşme, ahır, mera vb.) onlarca kilometre ötede olan belediye meclisinin karar vermesi, eleştirilen başka bir nokta olmaktadır (Genç, 2014: 8). Güler'e göre (2012) "kırsal sosyo-ekonomik yapıya kentsel yönetim giydirmek, gerçek anlamda kan uyuşmazlığı" demektir. Ancak 6360 Sayılı Yasa'yla büyükşehirlerle tarım ve hayvancılığa desteklemek amacıyla her türlü faaliyette bulunabilecekleri hükme bağlanmıştır.

2.2. 6360 Sayılı Yasa'nın Paradigmatik Karakteristiği

Kamu Tercih Teorisi, büyükşehirler için yerel demokrasinin sürdürülmesi açısından rekabetin olduğu daha parçalı bir yönetim yapısı önermektedir (Çınar, Çiner ve Zengin, 2009: 13-25). Bu bağlamda Kamu Tercih Teorisi, 6360 Sayılı Yasa ile yerel demokrasiye uzaklaşılacağı sebebiyle bütüncül niteliğinde (il mülki sınırlarının hizmet alanı olarak belirlenmesi) büyükşehirler oluşturulmasına mesafelidir. Kamu Tercih Teorisi'nin istediği, daha küçük yerel kamusal mal üretiminde tek tek toplum üyelerinin tercihleri ile toplam toplum tercihleri arasında sapmanın minimum olduğu parçalı yönetim yapılarıdır. Bu bağlamda 6360 sayılı Yasa'nın karakteristiğinin Kamu Tercih Teorisi'yle uyuşmadığı söylenebilir.

Kamu Tercih Teorisi'nin öngördüğü çok merkezli yaklaşımda, küçük yerel yönetimlerin birleştirilerek tek bir yönetim parçası oluşturulmasına karşı çıkılmakta ve adem-i merkezî yerel yönetim yapılarının korunması savunulmaktadır. Çünkü birleştirme; yönetimler arası rekabetin faydalarını ortadan kaldırmakta, tekeli hizmet sunumuna zemin hazırlamakta, merkezileşmeye yol açarak demokratik kontrol kanallarını ve seçme özgürlüğünü azaltmaktadır (Çınar, Çiner ve Zengin, 2009: 12).

Kamu Tercih Teorisi'ne göre, parçalı yönetim birimleri arasında rekabet, kamu ekonomisinde etkinliği beraberinde getirir. Dolayısıyla rekabetçi ortamının yaratılması, hizmet sunma yöntemlerinin de piyasaya uygun hale getirilmesiyle sonuçlanır. Parçalı bir alanda hizmet sunumunda özelleştirme başta olmak üzere alternatif yöntemlerin uygulanması için daha uygun yönetsel ve toplumsal koşullar sağlanmış olur (Çınar, Çiner ve Zengin, 2009: 17-18).

Neoklasik paradigma çerçevesinde ise 6360 Sayılı Yasa, ölçek ekonomileri ve yerelleşme kavramları ışığında incelenebilir⁸. Neoklasik paradigma oldukça büyük mekânsal ölçeklerin uygun yerel politika oluşturma konusunda elverişli olacağını ileri sürer. Diğer yandan, Neoklasik paradigma merkezi yönetim odaklı bir yapı yerine, yerel güçlerin ve kurumların birincil konumda olduğu bir siyasal ve mali yapının olması gerektiğini savunmaktadır.

6360 Sayılı Yasa ile büyükşehir sınırları il mülki sınırlarına dayandırıldığı için, yerel mali sistemde olduğundan daha geniş topluluklar meydana getirilmektedir. Nitekim, kamusal mal üretiminde geniş topluluklar için birim maliyetler, küçük gruplara oranla daha düşük olur ve büyük olmanın getirdiği mali avantajlardan yararlanır (Brown ve Jackson, 1990: 262). Diğer bir ifadeyle, 6360 Sayılı Yasa ile ölçek ekonomileri gibi maliyet düşürücü olgu ortaya çıkmaktadır⁹. Birincisi, ölçeğin genişlemesi, kamusal mal ve hizmet üretiminde

⁸ Ölçek ekonomileri ile yerelleşme kavramı arasında bir trade-off (ödünleşim) olmasına rağmen; 6360 sayılı Yasa her iki yönden de yerel mali sisteme katkı getirmektedir.

⁹ *Ölçek ekonomisi*, üretim ölçeği arttığında ortalama maliyette meydana gelen değişikliklerdir. Uzun dönemde ortalama maliyet eğrisine, ölçek eğrisi denilmektedir. Üretim arttıkça ortalama maliyetler azalırsa pozitif ölçek ekonomisi vardır. Aksi halde negatif ölçek ekonomisi söz konusudur. Pozitif ölçek ekonomisinde üretim ölçeğindeki artış nedeniyle, endüstrinin sağladığı tasarruflar ya da maliyet avantajı söz konusudur (Berberoğlu, 2004: 96). Ancak ölçek ekonomilerinin sağlayacağı kazancın maksimize edilmesi için tek yol büyük ölçekli yönetim birimlerinin oluşturulması olmayıp, bu konuda belediyeler arası işbirliği

yönetim giderlerinin azalması sonucunu doğurur. İkincisi, uzmanlaşma ve teşkilatlanmanın getirdiği bir verim artışı söz konusu olur. Üçüncüsü, üretim miktarı az olan küçük birimlerin üretmeyi planladıkları kamusal mal ve hizmetlerin üretiminde gelişmiş teknolojileri kullanmaları ekonomik olmaz (Brown ve Jackson, 1990: 262). Zira, üretim hacmi büyük birimler, maliyet düşürücü gelişmiş teknolojileri kullanabilirler. Ölçek ekonomilerinde; üretim ölçeği büyüdükçe, sabit faktör giderlerindeki artışın üretim ölçeğindeki artışın altında kalması maliyetleri düşürür.

Yasa koyucu da benzer şekilde büyükşehir belediyesi sınırlarının il mülki sınırları olarak değiştirilmesinin olumlu getirileri olduğunu, ölçek ekonomileri olgusu yönünden Yasa'nın gerekçesinde belirtmiştir (Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 2012): Geniş ölçekte hizmet üreten yerel yönetim birimleri gelişmiş teknolojilerle donatılabilir. Bunun yanında, geniş ölçekte hizmet üretilen söz konusu yönetimlerde nitelikli teknik personel istihdam edilebilir ve iş gücü uzmanlaşacağından verimlilik artışı sağlanabilir.

Büyükşehir alanında sunulan hizmetlerin tek merkezden yürütülmesi ile ortaya çıkan ölçek ekonomileri sayesinde yerel yönetimler ekonomisi teorisine göre; hizmetlerde etkinlik, koordinasyon ve kalite yükselmekte, daha az kaynak ile daha çok ve daha kaliteli hizmet sunulması mümkün hale gelmektedir. Birden fazla merkezden verilen hizmetlerin daha büyük ve ideal ölçekteki bir merkez tarafından verilmesi birim maliyetler açısından azalma anlamına gelmektedir. Bu çerçevede ölçek ekonomilerini getiren 6360 Sayılı Yasa'nın; yönetim, planlama ve koordinasyon açısından güçlü yerel yönetim yapılarına kavuşulmasında önemli bir rol oynaması beklenmektedir.

Bu bağlamda 6360 Sayılı Yasa, bünyesinde “yerelleşme” barındıran bir düzenleme olarak, Türkiye'nin yerel mali sistemine monte olmaktadır. Zira, geniş bütçelere sahip büyükşehir belediyeleri 16'dan 30'a çıkarılmakta, büyükşehir belediyelerinin var olduğu illerde, merkezi yönetim organı gibi çalışan il özel idareleri kapatılmaktadır.

Kamusal malların yerel üretimini yakından ilgilendiren bir husus olarak, optimal kent büyüklüğünün ne olması gerektiğine dair teorik tartışmalar bulunmakla birlikte literatürde görüş birliği söz konusu değildir (Blankart ve Borck, 2004: 445). Oates'e göre (1988), büyük ölçekli yerel kamusal mal üreticileri, daha büyük ve çeşitli hizmetler sunabilirler. Oates'in söz konusu görüşü, 6360 Sayılı Yasa'nın getirdiği il bazında yerelleşme olgusuyla uyusmaktadır.

Türkiye'de 2012 yılında çıkartılan 6360 Sayılı “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” Türkiye'de yerelleşme bakımından oldukça önem arz etmekle birlikte, Yasa'nın getirdiği düzenlemeler açısından Kamu Tercih Teorisi'nden ziyade daha çok Neoklasik paradigmanın izlerini taşıdığı söylenebilir.

uygulamalarından, hizmet satın alımı yöntemine ve iki kademeli yerel yönetim yapılarına kadar çeşitli öneriler de getirilmiş bulunmaktadır.

2.3. 6360 Sayılı Yasa Açısından Diğer Teorik Tartışma Noktaları

6360 Sayılı Yasa, aşağıda belirtilen bazı noktalar açısından değerlendirildiğinde, Yerel Yönetimler Ekonomisi bakımından bazı olumlu ya da olumsuz özellikler taşıdığı ortaya çıkmaktadır. 6360 Sayılı Yasa'nın, Yerel Yönetimler Ekonomisi çerçevesinde değerlendirildiğinde; organizasyon maliyetleri, üretimde koordinasyonun sağlanması, merkez çevre ilişkisinin kurulması, yerel birimler arası rekabetin geliştirilmesi, hizmet kalitesinin iyileştirilmesi gibi hususlarda farklı özellikler taşıdığı görülmektedir.

2.3.1. Yerel Kamusal Mal Üretiminde Organizasyon Maliyetlerinin Azalması

Organizasyon maliyetleri, oylama maliyetleri ile tercihlere uygun idarelerin kurulma maliyetidir (Ulusoy ve Akdemir, 2007: 87). Yerelleşen bir ekonomide homojen karar alma süreci seçim maliyetlerini yükseltirken¹⁰, idari alanların küçülmesi yönetim giderlerini artırır (Panizza, 1999: 98).

6360 sayılı Yasa ile il mülki sınırlarının idari alan olarak belirlenmesi daha heterojen karar alma süreçleri anlamına geldiğinden organizasyon maliyetlerini azaltırken, yine yerel idari alanların il mülki sınırlara kadar genişletilmesi toplam yönetim giderlerini azaltır. Bu bağlamda 6360 sayılı Yasa, organizasyon maliyetleri açısından maliyet avantajı sunmaktadır. Zira, yönetim ve karar alma maliyetlerinin daha büyük topluluklara paylaştırılması kişi başına düşen hizmet maliyetini azaltır (Tanguay ve Wihry, 2008: 326).

2.3.2. Yerel Kamusal Mal Üretiminde Koordinasyonun Sağlanması

Herhangi bir il içinde birbirinden kopuk yerel birimler, ilin farklı yerlerinde farklı çıktılarının ve sonuçlarının ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu bağlamda, 6360 sayılı Yasa ile il mülki sınırlarının büyükşehir belediyesi sınırları olarak belirlenmesi il genelinde çeşitli yerel kamusal mal üretimleri açısından koordinasyonun sağlanması anlamına gelir. Bu durum da doğal olarak aynı nitelikli mal ve hizmet üretmelerinin maliyetini düşürecektir. 6360 Sayılı Yasa'ya göre, büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri veya ilçe belediyelerinin kendi aralarında hizmetlerin yürütülmesiyle ilgili ihtilaf çıkması durumunda, büyükşehir belediye meclisi yönlendirici ve düzenleyici kararlar almaya yetkilidir.

2.3.3. Özel Sermaye Kesimiyle İlişkinin Artması

Büyükşehirler, küçük belediyelere göre özel sermaye kesimiyle daha çok ilişki içine girerler. Büyükşehir belediyeleri bir yandan rant yaratma ve ihale sistemiyle dolaysız, öte yandan borçlanma ile finanse edilen altyapı yatırımları yoluyla dolaylı olarak özel sermaye kesimiyle ilişki içine girmektedir (Falay vd., 1996: 15). Bu bağlamda, 6360 sayılı

¹⁰ Kamusal karar alma sürecinde alınan kararların, bu süreçte katılan bireyler üstünde bir maliyeti vardır. Genel olarak oylamanın iki tür maliyeti vardır. Birincisi, dışsal maliyetlerdir; yani oylama sonucunda kararı beğenmeyenlerin katlandıkları maliyetlerdir. İkincisi karar alma maliyetidir; yani oylamaya katılan bireyler için yapılan zaman masrafı ve diğer muamele masraflarıdır. Karar homojenleştikçe yani oybirliğine doğru yaklaştıkça, dışsal maliyetler azalmasına rağmen, oylamaya katılan birey sayısı arttığından, muamele maliyetleri artar (Kirmanoğlu, 2007: 250).

Yasa, yerel yönetimlerle özel sermaye arasında ilişki düzeyinin daha da artması anlamına gelmektedir.

2.3.4. Merkez-Çevre İlişkisinin Gelişmesi

Büyükşehirler kendi idari sınırları dışında bir alanın da merkezi durumunda kalabilir. Çevredeki yerel halkın da büyük kent belediye hizmetlerinden yararlanması fakat yaratıkları maliyetler veya yararlandıkları hizmetler karşılığı bir bedel ödememesi söz konusu olabilir (Falay vd., 1996: 16). Bu bağlamda 6360 sayılı Yasa merkez-çevre ilişkilerinin gelişmesine olanak sağlayabilir. Büyükşehirler çevresinde kümelenen geri kalmış belediyeler, büyükşehir belediyeleri açısından çevre niteliğindedir ve büyükşehirler çevre belediyelere olumlu dışsallıklar yayarlar.

2.3.5. İşlem Maliyetlerine Etkisi

Neoklasik paradigmanın ilgilenmediği bir konu olan işlem maliyetleri¹¹, Kamu tercihi teorisine göre, kamu ekonomisinde üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bu maliyetler daha çok piyasadaki iktisadi ajanların yeterli bilgiye sahip olmayışından kaynaklanır. İşlem maliyetindeki azalma başta fırsatçı davranış olmak üzere etkinliği engelleyen durumları ortadan kaldırmaktadır; politik yetkiler, anayasalar, seçimler ve anlaşmalar vs. nedeniyle kamusal yönetim yapıları eksik sözleşmeler alanıdır ve işlem maliyetlerini arttırır (Karabacak, 2012: 402 ve 403). 6360 Sayılı Yasa ile tespit edilen az miktardaki atomise birimin varlığının, kamu ekonomisindeki işlem maliyetlerini azaltması beklenebilir. Ancak 6360 Sayılı Yasa ile il mülki sınırlarına dayanan bütünşehir uygulaması; asil-vekil ilişkisindeki asimetrik bilgiyi arttırır, dahası bilgi edinmenin maliyeti, atomistik yerel birimlere göre daha fazla olur. Sonuç olarak, 6360 Sayılı Yasa'nın işlem maliyetlerine etkisinin olumsuz olması beklenmelidir.

2.3.6. Yerel Birimler Arası Rekabetin Gelişmesi

6360 sayılı Yasa ile 14 adet daha büyükşehir kurulması, yerel mali sistem açısından idarelerarası rekabetin olumlu yönde gelişmesine olanak tanıyacaktır. Desantralizasyon modeli ile rekabetçi bir piyasa arasında benzerlik vardır (Oates, 1985: 749; Oates, 2006: 23). Yerel birimler açısından aslolan rekabetin varlığıdır. Yerel birimler, kamusal mal üretiminde yarış içerisinde olmalıdırlar ve yarış, yerel birimlerin özgürce ekonomik kararlar verebilmesini sağlayan bir mekanizmadır. Yerel kamusal mal üretici birimlerin mali ve idari açıdan merkezi yönetime bağımlı olduğu ekonomilerde, yarışabilir idarelerin tesis edilmesinde sorun ortaya çıkar. Bu yüzden yerel kamusal mal üretici birimlerinin mali ve idari açıdan merkezi yönetime bağımlı olduğu kamu ekonomilerinde, rekabet önceden çizilen yasal çerçeve ve sınırlar kapsamında sınırlı bir alanda kalır.

¹¹ İşlem maliyetleri, sözleşme yapma, bilgi edinme, ölçme ve danışma maliyetleri gibi iktisadi sistemin yürütülmesi maliyetleridir ve birçoğu ölçülemez niteliktedir (Demir, 1996: 213; Aktaran Karabacak, 2012: 402).

Yarışabilir idarelerin iki temel rekabet aracı vardır: Kamusal mal ve vergi fiyatı¹². Yerel kamusal mal üretici birimlerinin mali açıdan merkezi yönetime bağımlı olduğu ekonomilerde rekabet aracı sadece kamusal mal ve hizmetler olabilir. Bu açıdan söz konusu özelliğe sahip yerel birimler, kamusal mal ve hizmet demetlerini çeşitlendirerek diğer yerel birimlerden farklılaşabilirler.

6360 sayılı Yasa ile yeni kurulan büyükşehirler, yeni rekabet politikaları geliştirmek zorunda kalacaklardır. Büyükşehirler, yerel topluluğun refahını maksimize etmek, kendi idarelerini cazip hale getirmek, yerel topluluğun gelir seviyesini arttırmak, mali alanını genişletmek gibi amaçlarla kamusal mal ve hizmet arzını araç olarak kullanarak rekabet alanını genişletmek isteyeceklerdir.

Yerelleşmenin yerel vergi matrahı ve oranı belirleme yetkisi olamadan, yerel gelirlerde inisiyatif yetkisi sınırlı iken, yerelleşmenin idarelerarası rekabeti nasıl artıracacağı konusu önemlidir. Literatürde bu husus da yapılan açıklamalar; gelir ve harcama konusunda yerel inisiyatif ve karar almaya, harcama ve gelir politikalarındaki farklılaşmayla birlikte gelecek rekabetin etkinlik kazancı sağlayacağına vurgu yapmaktadır.

2.3.7. Kamu Hizmetlerinin Kalitesine Dair Tartışmalar

Treisman (2002) eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerinin yerine getirilmesinin yerel yönetimlere devredilmesi durumunda söz konusu hizmetlerin kalitesinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Bunun temel sebebi, çok sayıda yerel birimin varlığı ve yerelleşmenin yolsuzluğa arttırdığına dair argümandır. 6360 Sayılı Yasa ile ölçek bakımından büyük yerel üniteler oluşturulması nedeniyle, kamu hizmetlerinin kalitesini etkilemeyeceği söylenebilir. Zira, daha geniş yerel birimler, daha atomistik yerel birimlere göre daha donanımlı, profesyonel ve tecrübeli kadrolara sahiptir (Prud'homme, 1994: 9). İdarelerarası rekabet, kamu hizmetlerinin kalitesizleşmesine neden olabilir. Ancak diğer yandan, yerel sakinlerin sahip olduğu karakteristiklerin kamusal üretimin kalitesi açısından bir girdi niteliğinde olduğunu unutmamak gerekir (Oates, 2006: 33). Dahası, Oates'e (1999) göre, rekabetin yarattığı baskı yerel kamusal mal üretici birimlerin serbest piyasadaki firmalar gibi teknoloji ve idari yenilik arayışına iter.

2.3.8. Bedavacılığın Artması

6360 Sayılı Yasa, kamu ekonomisinde teorik anlamda bedavacılığın¹³ artması anlamına gelir. Topluluğu oluşturan birey sayısı az olduğunda onların davranışlarını öğrenmek ve ortak stratejiye aynı şekilde cevap verip vermeyeceklerini tahmin etmek daha kolaydır. Ortak olmayan davranışları fark etmek ve onu cezalandırmak ve ortak stratejiyi desteklemek daha kolaydır. Sayı arttıkça, bireylerin ortak olmayan stratejiyi uygulaması ve di-

¹² Vergi fiyatı: Bireylerin kendi talep fonksiyonlarına göre, belirli bir kamu malı düzeyi için ödemeye istekli olduklarını açıkladıkları tutar (Kirmanoğlu, 2007: 141).

¹³ Bedavacılık: Tam kamusal mallarda bedel ödemeyenin dışarıda bırakılmaması özelliği nedeniyle, bireylerin bu mallara olan taleplerini açıklamamaları veya bu malları bedel ödemededen kullanmak istemeleridir (Kirmanoğlu, 2007: 127).

ğerleri üzerindeki etki küçük olduğu için fark edilmemesi veya çok maliyetli olduğu için cezalandırılmaması daha kolaydır. Bu yüzden, davranışsal yaptırımlara ve kamu malının tedarikine yönelik gönüllü uyum, büyük topluluklara göre küçük olanlarda daha olasıdır. Büyük topluluklarda gönüllü uyuma güven bedavacılığa veya kamu malının üretilmemesine yol açar. Topluluk büyüdükçe ve heterojenleştikçe bedavacılığı teşvik eden unsurlar artar. (Mueller, 1991: 207)

2.3.9. Nüfus Kriteri Açısından Tartışmalar

Büyükşehir olma kriterinin belirlenmesinde; sadece nüfusun kriter olarak tespit edilmesi (750.000) fakat diğer kriterlerin esas alınmamış olması yasanın eleştirildiği bir noktadır. Ancak nüfus kendi başına; yerel harcamaların kalitesi, yerel harcamaların içeriği ve hizmet çeşitliliği açısından oldukça önemli bir kriterdir.

Çınar ve Güler'in (2004) nüfus büyüklüğüne göre yaptığı bir değerlendirmede belediye nüfusu küçüldükçe genel yönetim giderleri ile ilgili harcama kalemi gittikçe artmaktadır. Genel yönetim giderleri 5-10 bin nüfuslu belediyelerde toplam harcamaların %40'ını teşkil ederken, 250 binden fazla nüfuslu belediyelerde bu pay %8'e düşmektedir. Diğer bir deyişle, belediyeler niceliksel olarak büyüdüğünde kentsel yaşama dönük işler icra edebilmektedirler. Yine Yılmaz'ın (2013) araştırmasına göre, Türkiye'de ilçe ve belde belediyeleri personel ile mal ve hizmet alımlarında büyük harcama payına sahipken, büyükşehirler yatırım harcamaları ile transfer harcamalarında en yüksek orana sahiptir. Diğer bir deyişle yerel birim boyut olarak büyüdüğü ekonomik açıdan harcama kalemleri çeşitlenmekte ve harcama miktarı artmaktadır. Bu bağlamda 6360 Sayılı Yasa ile nüfus bazlı tek bir kriter getirilmesi makul karşılanabilir.

2.4. 6360 Sayılı Yasa'nın İdarelerarası Mali İlişkileri Yeniden Düzenlemesi

6360 Sayılı Yasa ile birlikte Türkiye'de yerel yönetim birimlerinin genel bütçe vergi gelirlerinden aldıkları paylar değişikliğe uğramıştır. 2008 yılında çıkartılan 5779 Sayılı "İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Yasa"¹⁴ ile gerek büyükşehirlerin gerekse diğer belediyelerin ve il özel idarelerinin genel bütçeden ne kadar pay alacağı belirlenmişti. Ancak 6360 Sayılı Yasa'nın 25., 26. ve 27. maddelerinde büyükşehirlerin, diğer belediyelerin ve il özel idarelerinin genel bütçe vergi gelirlerinden ne kadar pay alacağı hususunda değişikliğe gidilmiştir. Söz konusu değişiklikler Tablo 1'de gösterilmiştir. Yerel yönetimlerin finansmanı için oldukça önemli olan bütçe gelirlerinden alınan payların 6360 Sayılı Yasa ile değiştirilmesi, yerel mali sistemi doğrudan etkilemektedir.

¹⁴ Yasa No: 5779 RG. (15.7.2008, 26937)

Tablo 1: 6360 Sayılı Yasa Öncesi ve Sonrası Yerel Yönetim Birimlerinin Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Aldığı Paylar

Yerel Yönetim Türleri	2012 Yılı Öncesi Yerel Yönetim Birimlerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden (GBVG) Verilen Paylar	6360 Sayılı Yasaya Göre (2012 Yılı Sonrası) Yerel Yönetim Birimlerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Verilen Paylar
Büyükşehir Belediyeleri	*Sınırları içinde toplanan GBVG'nin %5'inin %70'i doğrudan, %30'u büyükşehir belediyeleri arasında nüfuslarına göre * Büyükşehir ilçe belediye paylarının %30'u	*Sınırları içinde toplanan GBVG'nin %6'sının %60'ı doğrudan %40'ı ise büyükşehir belediyeleri arasında %70'lik kısmı nüfus, %30'luk kısmı ise büyükşehir belediyelerinin yüzölçümüne göre * Büyükşehir ilçe belediye paylarının %30'u
Büyükşehir İlçe Belediyeleri	*GBVG'nin %2,50'si belediye nüfusuna göre	*GBVG'nin %4,50'sinin %90'ı belediye nüfusuna, %10'u ilçelerin yüzölçümüne göre
Diğer Belediyeler	*GBVG'nin %2,85'inin %80'i belediye nüfusuna, %20'si ilçe gelişmişlik endeksine göre eşit sayıda ilçe içeren 5 grupta gelişmişlik payının gruplara sırasıyla %23, %21, %20, %19, %17 olarak dağıtılmasına göre *GBVG'nin %0,1'i nüfusu 10.000'e kadar belediyeler için %60'ı 0-5 bin; %40'ı 5-10 bin arası nüfusa sahip belediyelere eşit olarak	*GBVG'nin %1,50'sinin %80'i belediye nüfusuna, %20'si ilçe gelişmişlik endeksine göre eşit sayıda nüfus içeren 5 grupta gelişmişlik payının gruplara sırasıyla %23, %21, %20, %19, %17 olarak dağıtılmasına göre *GBVG'nin %0,1'i nüfusu 10.000'e kadar belediyeler için %65'i eşit, %35'i nüfuslarına göre
İl Özel İdareleri	*GBVG'nin %1,15'inin %50'si nüfus, %10'u ilin yüzölçümü, %10'u ilin köy sayısı, %15'i ilin kırsal alan nüfusu, %15'i ilin gelişmişlik endeks değerine göre	*GBVG'nin %0,5'inin %50'si nüfus, %10'u ilin yüzölçümü, %10'u ilin köy sayısı, %15'i ilin kırsal alan nüfusu, %15'i ilin gelişmişlik endeks değerine göre

Kaynak: Yasa No: 5779 RG. (15.7.2008, 26937) ve Yasa No: 6360 (RG: 06.12.2012, 28489)

Yüksel'in (2016) hesaplamalarına göre, il özel idareleri ve büyükşehir dışındaki belediyelerin genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamından aldığı tutar 6360 Sayılı Yasa'yla büyük bir düşüş göstermektedir. Tersine, büyükşehirlerdeki ilçe belediyeleri ve büyükşehir belediyelerinin genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamından aldığı tutar büyük oranda artmıştır. Ancak Koyuncu (2012), 2011 yılı verilerini yeni düzenlemeye uyarlamakta ve merkezden transfer edilen payların belediye ve il özel idarelerinin bütçe gelirleri içindeki oranının yüzde 48'den yüzde 54'e çıktığını, GSYİH içindeki payının yüzde 1.93'ten yüzde 2.20'ye yükseldiğini ve dolayısıyla payların mali büyüklüğünün yüzde 12 ve paylarda 3.1 milyar TL'lik bir artışa yol açtığını belirtmektedir. Koyuncu'ya (2012) göre, Yasa'nın eski haline göre, belediyelerin ve il özel idarelerinin genel bütçe vergi gelirlerinden aldığı pay düşürülse de, yerel yönetim paylarındaki değişim ile belediyelerin ve il özel idarelerinin mali olarak güçlendirilmesi söz konusudur. Benzer şekilde Yüksel (2016), il özel idarelerinin hizmet sunmakla görevli olduğu nüfus azaldığı için, vergi gelirlerinden aldığı paydaki azalmaya rağmen kişi başına vergi gelirlinin arttığını ortaya koymuştur. Bu durum il özel idarelerinin vergi gelirlerinden aldığı payın aslında nispi olarak arttığını göstermektedir. Bu veriler, gerek büyükşehir belediyelerinin gerek büyükşehir ilçe belediyelerinin gerekse diğer belediyelerin ve kapatılmayan il özel idarelerinin 6360 Sayılı Yasa'dan kazançlı çık-

tığını ortaya koymaktadır. Ancak büyükşehir dışında kalan belediyelerin (çoğu geri kalmış belediye), yerel yönetim paylarının büyükşehir belediyelerine nazaran daha az arttığı da hesaplanmıştır (Koyuncu, 2012: 10). Bu nedenle; büyükşehir kapsamı dışında kalan belediyeler için payların ve gelişmişlik endeksi kullanım formülünün yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

6360 Sayılı Yasa, Türkiye'de 14 yerleşim birimini daha büyükşehir statüsüne yükseltmekte ve Türkiye'deki tüm büyükşehirlerin sınırlarını il mülki sınırlarına eşitlemektedir. Bu bağlamda yasanın yenilikçi bir karaktere sahip olduğu söylenebilir ve il bazında yerelleşme gerçekleşmektedir. Söz konusu yasa mali yönden de, idarelerarası mali transfer sisteminde değişiklikler getirmektedir.

6360 sayılı Yasa, Neoklasik paradigma ve Kamu Tercihi Teorisi açısından incelendiğinde, Yasa'nın daha çok Neoklasik paradigma kodlarını barındırdığı ortaya çıkmaktadır. Bir yandan ölçek ekonomilerinin getirdiği avantajlardan yararlanılmakta diğer yandan yerelleşmenin sağladığı refah kazanımları ortaya çıkmaktadır. Kamu Tercihi Teorisi, 6360 sayılı Yasa'nın getirdiği gibi bütünleşik bir yerel yapılanmaya mesafelidir. Çünkü bütünleşik sistemlerin aksine daha küçük yerel kamusal mal üretiminde tek tek toplum üyelerinin tercihleri ile toplam toplum tercihleri arasında sapma minimum düzeydedir. Kamu ekonomisi analizinde ve kamu ekonomisi politikaları geliştirilmesinde Kamu Tercihi Teorisi'nin ağırlığının gittikçe arttığı düşünülürse, Neoklasik paradigma temelli bir Yasa'nın konjonktürel öğelerden uzak olduğu yönünde eleştiriye maruz kalması söz konusu olabilir. Zira, Kamu Tercihi Teorisi yaptığı analizler ile kamu ekonomisinde ortaya çıkan politik yozlaşma, rant kollama, yolsuzluklar, seçmen tercihinin kavranabilmesi, devletin kaynaklarının etkin kullanımını, baskı gruplarının olumsuz faaliyetlerinin giderilmesi ve kayırmacılığın engellenmesi gibi konularda ortaya koyduğu çözüm yolları ile kamu ekonomisinde yaşanan olumsuzlukların giderilmesinde baskın teori haline gelmiştir. Kamu Tercihi Teorisi, literatüre getirdiği önermeleri ve zengin birikimi ile kamu ekonomilerinde etkinliğe ulaşmayı; parçalı yerel yönetim anlayışını rekabetçilik fikriyle kaynaştırarak sağlamaktadır. 6360 sayılı Yasa'nın kamu ekonomisine hizmet edebilmesi için Kamu Tercihi Teorisi öngörülerine uyması ve mülki idari sınırlar bazında yerelleşmeye gidilmemesi gerekirdi.

Mülki idare sınırları, yerel kamusal mal üretim kapasitesi olarak belirlendiğinden yerel topluluk homojenlikten heterojenliğe evrilmektedir. Bu durum Yasa nezdinde bazı tartışma noktaları doğurmaktadır. Bunlardan en önemlileri yerel kamusal mal üretiminin kalitesinin azalacağı, işlem maliyetlerinin ve bedavacılık eğiliminin artacağı yönündedir. Ancak buna karşın, il bazında yerelleşmeyle organizasyon maliyetleri azalmakta, yerel kamusal mal üretiminde koordinasyon sağlanmakta ve yerel kamusal mal yelpazesinin çeşitlendirilmesi olanağı doğmaktadır. Bu bağlamda Yasa'nın, idareler arası mali ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle ve büyükşehirlerin genel bütçeden alacağı payların arttırması nedeniyle yerel kamusal mal üretici birimleri arasında harcama yönlü rekabeti de kısmen teşvik etmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad E. & Brosio, G. (2006). *Handbook of Fiscal Federalism*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (2012). *Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Gerekçesi*, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss338.pdf> (03.10.2017)
- Berberoğlu, C.N. (2004). *İktisat Teorisi* (Bölüm 4-8), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Blankart, C.B. & Borck, R. (2004). *Local Public Finance, Handbook of Public Finance*, Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.
- Boyne, G. A. (1996). Competition and Local Government: A Public Choice Perspective, *Urban Studies*, Vol: 33, No:4-5, 703-721.
- Brennan, G. & Buchanan, J.M. (1980). *The Power to Tax: Analytical Foundations of a Fiscal Constituon*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, C.V. & Jackson, P.M. (1990). *Public Sector Economics*, B.Blackwell.
- Buchanan, J. M. & Tullock, G. (1962). *The Calculus of Consent*, Ann Arbor, Michigan: The University of Michigan Press.
- Bussemeyer, M.R. (2007). The Impact of Fiscal Decentralisation on Education and Other Types of Spending, *Max Planck Institute for the Study of Societies*, Cologne, 3-32.
- Cullis, J. & Jones, P., (1998), *Public Finance and Public Choice*, Oxford: Oxford University Press.
- Çınar, T., Çiner C.U. & Zengin O. (2009). *Büyükşehir Yönetimi Bütünleştirme Süreci*, Ankara: TODAİE.
- Çınar, T. & Güler, B.A. (2004). *Yerel Maliye Sistemi*, Ankara: TODAİE Yayınları, Yayın No. 313/17.
- Çiner, C.U. (2010). Devlet Reformunda Yerelleşme ve Bölgeselleşme Üzerine, *Memleket Siyaset Yönetim*, 5(12), 2010/12, 168-180.
- Demir, Ö. (1996). *Kurumcu İktisat*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Falay, N., Kalaycıoğlu, E. & Özkırımlı U. (1996). *Belediyelerin Mali Yönetimi: İktisadi ve Siyasal Bir Çözümleme*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Genç, F.N. (2014). 6360 Sayılı Kanun ve Aydın'a Etkileri, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (Özel Sayı), 1-29.
- Gözler, K. (2013). *6360 Sayılı Kanun Hakkında Eleştiriler: Yirmi Dokuz İilde İl Özel İdareleri ve Köylerin Kaldırılması ve İlçe Belediyelerinin Büyükşehir İlçe Belediyesi Hâline Dönüştürülmesi Anayasamıza Uygun Mudur?* <http://www.idare.gen.tr/6360-elestiriler.pdf> (7.10.2017)
- Güler, B. A. (2012). *Hükümetin 8 Ekim 2012 Günlü Bütünşehir Yasa Tasarısı Üzerine*, www.yayed.org.tr (7.10.2017)

- İzci, F. & Turan M. (2013). Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1), 117-152.
- Karabacak, B.N. (2012). Mali Yerelleşme Alanında Ortaya Çıkan Yeni Yaklaşımlar: Kuşaklar Arası Çatışma Mı?, *Maliye Dergisi*, 163, Temmuz-Aralık.
- Kirmanoğlu, H. (2007). *Kamu Ekonomisi Analizi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Keleş, R. (2013). Anakent Belediyelerinin Sayısı Çoğalırken, *GAP Belediyeler Birliği Dergisi*, Mayıs-Haziran-Temmuz 2013, 15-19.
- Keleş, R. (1994). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Genişletilmiş 2. Basım, Ankara: Cem Yayınevi.
- Koçak S.Y. & Kavsara V. (2012). 5302 Sayılı Kanun Sonrasında İl Özel İdarelerinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20).
- Koyuncu, E. (2012). *Yenilenen Yerel Yönetim Sisteminde Belediye ve İl Özel İdarelerinin Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Alacakları Payların Karşılaştırmalı Analizi*, Kasım, www.tepav.org.tr. (7.10.2017)
- Lemieux, P. (2004). The Public Choice Revolution, *Regulation*, 27: 22.
- Mueller, D.C. (1991). "Public Choice Theory" in Greenaway D., Bleaney M. & Stewart I, eds., *Companion to Contemporary Economic Thought*, London: Routledge, 207-51.
- Musgrave, R.A. (1959). *Kamu Maliyesi Teorisi*, (çev. O. Şener, Y. Methibay), Asil Yayın Dağıtım.
- Oates, W.E. (2006). The Many Faces of Tiebout Model, *The Tiebout Model at Fifty*, (ed. Fischel W.A.), Cambridge MA: Lincoln Institute of Land Policy, 21-45.
- Oates, W.E. (1999). An Essay on Fiscal Federalism, *Journal of Economic Literature*, Vol. 37, No. 3, September, 1120-1149.
- Oates, W.E. (1988). On the Measurement of Congestion in the Provision of Local Public Goods. *Journal of Urban Economics*, 24(1), 85-94.
- Oates, W.E. (1985). Searching for Leviathan: An Ampirical Study, *American Economic Review*, 75, 4.
- Oates, W.E. (1972). *Fiscal Federalism*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Ostrom, V. (1971). *The Politic Theory of Compound Republic*, Blacksburg, VA: Public Choice Society.
- Panizza, U. (1999). On the Determinants of Fiscal Centralization: Theory and Evidence, *Journal Of Public Economics*, 74, 97-139.
- Prud’homme, R. (1994). On the Dangers of Decentralization. Transportation, Water and Urban Development Department, *Policy Research Working Paper 1252*, February
- Tanguay, G. A. & Wihry, D. F. (2008). Voters’ Preferences Regarding Municipal Consolidation: Evidences from The Quebec De-merger Referenda, *Journal of Urban Affairs*, 30(3), 325-345.

- Treisman, D. (2002). Decentralization and the Quality of Government, *Department of Political Science*, University of California.
- The World Bank, *World Development Report 1999/2000 Overview*.
- Ulusoy, A. & Akdemir T. (2007). *Mahalli İdareler*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yılmaz, H.H. (2013). *Türkiye’de Belediyelerin Mali Yapıları ve Mali Farklılaşma*, Ankara: TBB Yayını.
- Yüksel C. (2016). Yerel Yönetimlerde Kaynak Paylaşım Sistemleri ve 6360 Sayılı Kanun’la Türkiye’deki Değişimler, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(3), 2016, 731-756.
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (RG: 23.07.2004, 25531)
- 5779 Sayılı İl Özel İdarelerine Ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun (RG: 15.7.2008, 26937)
- 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (RG: 06.12.2012, 28489)

TEZER ÖZLÜ'NÜN ESERLERİNDE YABANCILAŞMA BAĞLAMINDA GİTME TEMİ*

IN THE ART WORKS OF TEZER ÖZLÜ, LEAVING THEME IN THE CONTEXT OF ESTRANGEMENT

Araştırma Makalesi
Research Paper

Hasan AKGÖĞ**

Öz:

Varoluşçu bir izlekte öz yaşam öyküsel anlatımıyla edebiyatımızın özgün kalemlerinden olan Tezer Özlü, yapıtlarında bir açmaz olarak 'yabancılaşma'yı ana mesele olarak işlemiştir. Yazarın eserlerinde yabancılaşma meselesiyle birlikte gelişen diğer temalar, yalnızlık, umutsuzluk-umut, sevgisizlik-aşk, nihilizm, kent/kentleşme, iletişimsizlik/susku, intihar, gitme, ölüm, din ve muhalif kimlik/eleştiridir. Kendine ve topluma yabancılaşan 'birey' tüm bu meselelerin açmazındayken intiharı ve gitmeyi kurar. Bu bağlamda Gitme, kendine ve topluma yabancı 'ben'in kaçışı, açmazlardan bir nevi çıkışı olarak Tezer Özlü'nün eserlerinde otobiyografik anlatımla yabancılaşma bağlamında incelenmeye değer bir tem olarak karşımıza çıkar.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Yalnızlık, Gitme, Otobiyografi.

Abstract:

In an existential context, with self-lifetime narrative explanation, one of the original (unique) authors Tezer Özlü, processed "estrangement" in her work of arts as a dilemma in the form of main idea. In the art works of the author, the other themes that develop along with the topic of estrangement are loneliness, desperation/ hope, lack of affectionate/ love, nihilism, city/ urbanization, lack of communication/ slience, suicide, leaving, death, religion and adverse identity/ criticism. The individual that estrange oneself and society, in the dilemma of all these concerns, plans suicide and leaving. Leaving-in this context – as running away of individual that estrange oneself and society, as a way out of these dilemmas, comes out of us as a theme that worths to study in the context of estrangement with autobiographical explanation in the artworks of Tezer Özlü.

Keywords: Estrangement, Loneliness, Leaving, Autobiography.

* Makale Geliş Tarihi: 23.10.2017

Makale Kabul Tarihi: 14.06.2018

** Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Erciş Mehmet Murat İşler Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, trkljhasan2007@gmail.com

GİRİŞ

Tezer Özlü, kısa yaşamına sığdırdığı yoğun eserleri¹ ile edebiyatımızda kendine has bir yer edinmiştir. Özlü, yaşamı ile yazdıkları arasındaki mesafeyi kırmış bir yazardır. Bu bağlamda, varoluşçu bir izlekte öz yaşam öyküsel eserlerinde anlatıcı ve anlatılan Özlü'nün 'ben'idir. Dolayısıyla eserlerindeki teknik detayları –bilinç akışı, monolog vb- da bu temel değişkenler belirlemiştir. Tüm bu özellikleri ile Özlü'nün eserleri yazar, entelektüel ve bir birey olarak Özlü'nün öz be öz yaşamının kapılarını biz okuyuculara ardına kadar açar.

Tezer Özlü'ye ve eserlerine 'otobiyografik' bir açıdan yaklaşmak şüphesiz eserlerin incelenmesi açısından araştırmacılara doğru bir yol sunarken aynı zamanda eserlerin yorumlanması noktasında da bir dezavantajı beraberinde getirir. Sennur Sezer, bu durumun altını çizer, "Tezer Özlü'nün yazdıklarını "anı", "yaşadıkları", "varoluş sancıları" sayıp öz yaşamıyla özdeşleştirmeden yorumlamak gerek bence. Ancak o zaman, anlattığı dünyayı, dünyamızı doğru algılayabiliriz." (2015: 57).

Otobiyografik açıdan örneğin, Oktay Abdal, Tezer Özlü ve eserleri için şu tanımlamayı yapar: "Her şeyi açık açık söyleyen, hiçbir duygusunu saklamayan bir kadının iç-dış dünyası." (2015: 74); Anay ise, "O halde Özlü, eserlerinde, uçları açık olan hayatının, bitmiş olan birliklerini anlatılaştırmıştır denebilir." (2009: 474) der. Ayla Gökmen de yazarın eserlerinin "...yaşam öyküsel..." (2001:111), nitelikte olduğuna dikkat çeker. Leyla Erbil ise "Öz yaşam anlatı..." (2015a: 18), ifadesini kullanır.²

Yazar'ın 1980 yılında yayımladığı "Çocukluğun Soğuk Geceleri"nde (ÇSG) bir birey ve yazar olarak Tezer Özlü'yü ve Tezer Özlü'nün yaşamını ana hatlarıyla görebiliyoruz. Eser, bu açıdan bakıldığında yazarın yaşamının ve yazarlığının bir nevi 'anaharı' olarak nitelendirilebilir. ÇSG'de beliren ve diğer eserlerde de yerleşen yabancılaşma, yalnızlık, kent, iletişimsizlik, inanç, nihilizm, aşk, cinsellik, muhalif kimlik/eleştiri, umutsuzluk, umut, intihar ve gitme meseleleri, yazarın bütün bir yazarlık serüvenini kuşatan açmazlardır.

Biz bu çalışmamızda Tezer Özü'de 'gitme' meselesini ele alırken öncelikle 'modern edebiyat bağlamında gitme' başlığı altında 'gitme' kavramını irdeleyeceğiz. İkinci olarak, Tezer Özlü'ye Armağan, Yer Yüzüne Dayanabilmek İçin, Tezer Özlü'den Leyla Erbil'e Mektuplar ve Her Şeyin Sonundayım eserlerinde 'Tezer Özlü'de 'gitme' algısına eğileceğiz. Son olarak, yazarın Çocukluğun Soğuk Geceleri, Yaşamın Ucuna Yolculuk, Eski Bahçe-Eski Sevgi ve Zaman Dışı Yaşam eserlerindeki 'gitme' meselesini yazarın eserlerindeki kurgu çerçevesinde ele alacağız.

¹ Bu çalışmaya Tezer Özlü'nün yayımladığı ve ölümünden sonra Tezer Özlü'ye atfedilen eserler kaynaklık etmektedir: Çocukluğun Soğuk Geceleri, Eski Bahçe-Eski Sevgi, Kalanlar, Yaşamın Ucuna Yolculuk, Zaman Dışı Yaşam, Tezer Özlü'ye Armağan, Her Şeyin Sonundayım, Tezer Özlü'den Leyla Erbil'e Mektuplar.

² Tezer Özlü de bu durumu bazı yazılarında ifade etmiştir, "Alabildiğine iç dünyanı anlatabilirsen ne âlâ." (Erbil, 2015a: 25).

1. MODERN EDEBİYAT BAĞLAMINDA 'GİTME'

Klasik olanın haricinde, “Modern olmak, artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir.” (Jeannire, 2011: 112). Dünün teorilerinin, yöntemlerinin ve tekniklerinin geçerli olmadığı akla bilime yaslanan modern dünyada, “Modern kurumlar farklı temel hususlarda modern çağ öncesi bütün kültürler ve hayat tarzlarıyla süreksizlik içindedirler.” (Giddens, 2010: 30). Süreksizlik ile kopulan eski dünyadan yenedünya kendine has değişkenleri ile ayrılır; bilimsel gelişmeler, sanayi devrimi, kentleşme, laisizm, ulus devletler...

Bu özellikleri ile geçmişten ‘kopuk’ olan modern dünyanın şüphesiz sanata bakışı da eskiden farklıdır, eskiye zıttır. İsmet Özel’in ifadesiyle “... modern zihniyetin doğmasıyla birlikte, sanatçının da modern standartları da doğdu... Mesela uzlaşmayı reddediyordu sanatçı. Sanatçı olmak uzlaşmacı olmamayı beraberinde getiriyordu ve bu kabul görüyordu.” (2014: 202). Böylelikle, sanatçı güçlü bir arka plana ve geleneğe yaslanan bir bütünden – gelenekten- kritik bir yaklaşımla koparak ‘özerk’ bir alanda konumlanmıştır.

Kritik düşünceye yaslanan modern dünyada sanat da bu temel düşünce üzerinde yükselir. Klasik ‘yansıtmacı’ sanat anlayışından farklı olarak modern dünyada, “Genel olarak, modern sanat anlayışı içinde sanatçının insan ya da toplum yaşamı ile ilgili, kritik bir tutum benimsemesi beklendiği söylenebilmektedir... modernist sanat anlayışında toplumun ya da insanın aynası olmak yerine sanatçının bakış biçimi, algılaması ve yorumlaması önem taşımaktadır.” (Şaylan, 2009: 93). Özgür ve özgünce sanat dünyasını kuran sanatkârın ‘modern’ olması tam da bu kritik tutumu ile ilgilidir. Benzer şekilde İsmet Özel “Modern şiiri “modern” yapan öge, şairin dünyaya gösterdiği organik tepkidir.” der (2014: 157). Gencay Şaylan ise “...geçmişin ve içinde yaşanılan anın sürekli olarak eleştirilmesi...” (2009: 96), olarak ifade eder.

II. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı’nda atılan atom bombalar modernitenin ilerlemeci tarih anlayışının bir nevi çöküşüdür. “Bomba dünyayı paramparça etmediyse de, dünyadaki ide’imizi paramparça...” etmiştir. (Paz, 2011: 200). Avrupa entelektüelinin bu vahim hadiseler karşısında yaşadıklarının neticesinde gelişen özellikle varoluşçuluk felsefesi sanata, edebiyata etki etmiştir. Artık, modern dünya ‘kritik’ düşüncenin odağındadır. Modern zamanın sanatçısı ‘muhalif bir kimlik’ üzere, şimdiki zamanı kendi gerçekliğinden görerek yaşanılan çağa, modern hayata muhalif bir tavırla yaklaşmakta, kendi penceresinden gördüğü, algıladığı yaşamı eserlerinde yorumlamakta ve okuyucuya dolayısıyla topluma açık ya da örtülü mesajlar vermektedir.

Modern dünyada kentte sanayi, üretim-tüketim odaklı doğal mekânından koparılan yaşamdaki ‘birey’in programlı, tekdüze yaşamı, modern dünyanın sanatçısının gündemindeki bir mesele olarak ön plana çıkmıştır. Modernite insan yaşamını akılla kurup insanı çevreleyen bir yapı olarak evrenin biricik öznesi insanın yitimine neden olmuştur. Şaylan’ın deyişiyle, “...modernite çağının toplum kuramı belirleme yapmaktadır.” (2009: 288), “Toplumsal kimlik, bilindiği gibi toplumsal rol kavramından farklıdır ve bireyin ya da topluluğun

bilinçli inşası kimlikle söz konusu olmaktadır.” (2009: 368). Giddens ise, “Erich Fromm’un “otoriter uyumculuk” olarak nitelediği adaptasyon biçimiyle karşılaşırız. Fromm bu tepkiyi şöyle ifade eder: Birey kendisi olmaktan çıkar; tamamen kültür kalıplarının kendisine sunduğu kişilik türünü benimser; ve bu yüzden, kesinlikle diğer kişilere benzer ve onların kendisinden bekledikleri kişiye dönüşür... bu mekanizma bazı hayvanların kendini korumak için renk değiştirmelerine benzer. Onlar böylece zorlukla ayırt edilebildikleri ortamlarına benzerler.” (2010: 240), der. Bu kapsamda Modern dünyada “Tanrı-hristiyan ilişkisinin model kalıbını devralan devlet-vatandaş ilişkisi kalmıştır.” (Davutoğlu, 1997: 30). Ancak, her ‘insan’ın modernite tarafından belirlenmeye teslim olmadığına altını çizmek gerekir. Aşağıdaki tespitler dikkate değerdir:

“...bireyin, deyim yerindeyse topluma dönük olmayan ve onun tarafından soğurulmayan parçası, toplumla alakalı parçasının yanı başında, onunla hiçbir ilişki kurmadan öylece bulunuyor değildir.(...) Zira toplumsal ortam bireyin tamamını kuşatmaz. Bürokratin sadece bürokrat olmadığını, işadammının sadece işadamı olmadığını, subayın sadece subay olmadığını biliriz.” (Simmel, 2009: 38).

“...bireyin kendi zamanının dışına çıkması tümüyle mümkün olmasa bile, hiç kimse tam anlamıyla kendi döneminde de yaşamaz. Bazen, bireysel kimlik zamanının hâkim ideolojisine koşut gelişir, bezen de bu ideolojiyle çatışmaya girer. Bir birey mevcut ideolojik sistem içinde varlık gösterme olanağını kaybetmişse, yani bir öz-tanımlamaya, böylece mevcut ideolojiyi değiştirmeyi önermesine yol açan yeni bir benlik duygusuna ulaşabilir.” (Cebeci, 2009: 45).

Yukarıdaki parçalar ışığında meseleye yaklaştığımızda bazı insanların yaşamlarının, kişiliklerinin oluşumunda otoritenin –devlet, ideoloji, moral değerler vb- etkisiyle şekillenmesine karşı çıkmadığını, sorgulamadığını söyleyebiliriz. Cebeci’ye göre (2009: 78), “Bu durumun istisnaları, felsefeciler, küçük çocuklar, sanatçılar ve psikolojik sorunları olan insanlardır.” Sanatçı, muhalif kimliği ile şimdiki zamanın kentinde gerçekleşen yaşamı ‘kritik’ eder, kendine has poetikası çerçevesinde modern yaşama yaklaşır. Tüm bu etkenler dahilinde özellikle varoluşçu izlekte yabancılaşmanın, yalnızlığın, umutsuzluk-umudun, intiharın, gitmenin, eleştirinin, inanç, kent-kentleşmenin, hiçliğin, aşk-sevgisizliğin, cinselliğin odakta olduğu eserler dikkate değerdir. Netice olarak, Tezer Özlü’yü yukarıda değindiğimiz değişkenler etrafında temelde muhalif kimlikte³, varoluşçu izlekte⁴ meseleler etrafında, öz

³ Özlü, yaşama ve yazarlığına ilişkin muhalif kimliğini Leyla Erbil’e yazdığı mektupta şöyle ifade der: “Ama yaşam karşı çıkmak değil mi?” (Erbil, 2015a: 49). Bir başka yazısı “Özeleştiriden Yoksunlukla Çağdaşlaşma Olanaksızdır...”’da ‘yazar’ algısını ortaya koyar: “Cumhuriyet döneminden daha eski dönemlere dayanan bir yazıdır ki, Türk yazarı her zaman düşünce özgürlüğünü yazıda yansıtmaya özgürlüğünü, halkını çağdaş bir kültüre ulaştırmayı amaç bilmiş, hapis yatmış, uykusundan feragat etmiş, yazı yazmış, bu uğurda verilen meydan çatışmalarında yaşamını yitirmiş onurlu yazarlardan oluşur.” (2015e: 68). “Akıntıya Karşı” yazısında da aynı hususu ifade eder: “Yazar kanımca ne yayınevi ne de iletişim için araçları için yazar. Yazmak zorunda olduğu için yazar. Yazar, bulunduğu toplumun, yaşadığı çağın akımları ve iletişim araçları içinde, onlar yönünde davranan kişi değil, aksine bütün bu kuruluşlara yeni yollar arayan, akıntıya karşı yol alan yalnız insandır.” (2015g: 110).

⁴ “Çocukluğun Soğuk Geceleri”nde ise şu ifadeler dikkate değerdir; “Dünyanın bize yaşatılardan, öğretilenden daha başka olduğunu seziyorum. Oysa o yıllarda bu kaygılara çözüm getirecek hiçbir olgu yok...”

yaşam öyküsel olarak kendine has özgün, özgür bir 'birey' ve 'yazar' olarak değerlendiriyoruz.

Modernite, modern sanat çerçevesindeki değişkenlerden bazılarını kısaca değinerek, 'gitme' meselesinin arka planını sınırlı da olsa doldurma gayretinde olduk. Çalışmamızın sınırlarını aşabilecek bu başlığı bu noktada sınırlamayı zaruri görürken 'gitme' isteğinin, eyleminin tam da bu bağlamda geliştiğini düşünebiliriz. Yabancılaşmanın, yalnızlığın temel meseleler olduğu eserlerde 'birey' umutsuzluk, sevgisizlik, iletişimsizlik içinde sürüklenirken hiçliğin içinde, ölümün veya intiharın gezindiği iç dünyasında, ait olmadığı mekândan ve yaşanan zamandan 'gitme'yi isteyebilir, 'gitme' eylemini kişiliğinde yerleşik olarak duyabilir.

"İnsan aynı zamanda yine doğası gereği, toplumsallaşmayan bir varlıktır, çünkü gönlünde, yarı uyur yarı uyanık, bir toplumdan kaçma özlemi de yatar her zaman. Bu, tarih boyunca belli aralıklarla göze çarpan boyutlara ulaşmıştır. Şu son yıllarda, kimi ülkelerde daha erken, kimi Ülkelerde daha geç, tüm dünyada bir çekip gitme salgını var- içinde yaşanan toplumdan, hatta elden geliyorsa, her türlü toplumdan uzaklaşmak özlemi. Örneğin geçtiğimiz yıllarda bir ıssız ada düşlemiş olan Avrupalılar saymakla bitmez." (Gasset, 2011: 202).

İoanna Kuçuradi ise aşağıdaki satırlarda 'Nietzsche ve İnsan'da varoluşçu düşünce etrafında yaşadığı zamana ve mekana yabancılık duyan, toplumun moral değerleri ile uyuşmayan bu değerler dünyasına hayır diyen, çevresinden 'kopuk' insan'ın ait olamadığı her şeyden uzaklaşma, kaçma isteğini, bir nevi 'eylem'ini ortaya koyar.

"İnsanın elini ayağını bağlayan bağlardan çözülmesidir bu; ülkesini ve ülkesinin gölünü bırakıp, şehri bırakıp dağa gitmesidir bu.(...) Bu kopma beklenmedik bir anda, birdenbire bir "yer sarsıntısı" gibi olur.(...) Çevresine olan aykırılığı, bu çevreye 'hayır' demesi, onu nereye olursa olsun gitmeğe, nasıl olursa olsun kaçmağa zorlar. "Burada yaşamaktansa ölmek daha iyi"dir onun için. Bu 'burada', onun o zamana kadar sevmiş olduğu her şeydir. 'Buradan' uzaklaşmak, arkasına bakmadan uzaklaşmak her ne pahasına olursa olsun bir değişiklik isteğidir bu." (2009: 56).

Türk edebiyatına 'gitme' meselesine Servet-i Fünun yazarlarının Yeni Zelenda'ya göç hayalleri ve Ahmet Haşim'in bazı eserlerindeki yaşanan zamandan ve mekândan şikâyet ederek, şimdiki zamandan ve mekândan bir kaçış arzusu, isteği örnek gösterilebilir. Beşir Ayvazoğlu (2016: 64), bu durumu şöyle anlatır: "*Yollar*'da Haşim, realitenin dışına çıkma iştiağını kuvvetle ifade etmektedir. Aslında hemen her şairde zaman ve mekânla sınırlı realitenin bağlarından kurtulup sonsuzluğa veya Mutlak Hakikat'e kavuşma arzusu vardır. Özellikle mistiklerde bu çok belirgindir. Bazı şairler de siyasi ve sosyal baskılardan bunalarak *O Belde*'ler, grup halinde veya tek başına yaşayıp mutlu olabilecekleri kusursuz

yalnız varoluşçuluk. Marmara'nın gri mavi boşluğuyla bağdaşan varoluşçuluk." (2013a: 25). "Varoluşçuluk ve Tezer Özlü" ile ilintili olarak çalışmamızın boyutlarını aşmamak adına Tezer Özlü'nün "Çocukluğun Soğuk Geceleri Üzerine Söylemek İstediklerimiz" başlıklı yazısındaki şu satırların altını çizmekle yetiniyoruz: "1950 yıllarında Türkiye'de sol literatür yasaktır. Yeni yetişen kuşak, ancak varoluşçuluk felsefesini karşısında bulmaktadır." (2015c: 177).

dünyalar tasarlamışlardır.” Asım Bezirci, II. Yeni şiirini ele aldığı “İkinci Yeni Olayı” incelemesinde İlhan Berk’in yayımladığı notlarındaki gitme isteğine dikkat çeker, “başka acunlara, başka çağlara gitme isteği” ve ardından şu tespiti yapar, “Bu itiraf İkinci Yeni’nin bir özelliğini ortaya çıkarmaktadır: Kaçış...” (2013: 45). Ayvazoğlu’nun dile getirdiği gitme isteği ister ütöpik olarak hayal edilsin isterse Servetçilerin Yeni Zelanda hayali gibi real sınırlar içinde düşünülün her iki yaklaşımda ortak olan bakış açısı veya değerlendirme bulunan zaman ve mekanla uyumsuzluk ve kopukluk neticesinde fiili bağları koparmak, kaçmak istemek, gitmek istemek diye nitelendirebileceğimiz noktadır. Asım Bezirci’nin İkinci Yeni’de kaçış’ın ve gitme isteğinin arka planını irdelediği aşağıdaki satırlar Tezer Özlü’de ve eserlerindeki gitme isteğini anlamlandırmak açısından bizim ifade etmek istediklerimizi özetler niteliktedir.

“Birçoğu ara tabakalara, birazı da halk katmanlarına bağlı şair ve yazarlar –yukarıda sırlanan koşullar altında- çokluk yalnız ve yabancı duyarlar toplumda kendilerini. Tasarılarını gerçekleştiremediklerinden ve varoluşlarını özgürce doğrulayamadıklarından çoğun bunaltıya kapılır, umutsuzluğa düşer, çevreye küserek kabuklarına çekilirler. Bu yüzden bireycilik, soyutçuluk, gerçektıdııcılık, usdııcılık, biçimcilik eğilimlerine ilgi artar. Aslında, bu zoraki ilgi de bilinçli ya da bilinçsiz, dolaylı ya da dolaysız bir kaçış ve tikslenme duygusunu, edilgin bir tepkiyi ve ürkek bir nihilizmi içerir. Bu bakımdan, İkinci Yeni’nin bir çeşit *kaçış şiiri*, *bozgun çiçeği*, *sapma edebiyatı*, *uyuşmazlık gülü* sayılması yersiz görülmemelidir.” (2013: 65-66).

Düz yazı açısından, Selim İleri’nin eserlerindeki gitme temi⁵ yukarıdaki bağlamlar ışığında ele alınabilir. Şüphesiz pek çok yazardan daha bu konuda örnek verilebilir. Tezer Özlü’deki gitme isteği ve eyleminde ‘mistik’ boyutun bulunmadığını vurgularken, Özlü’deki ‘gitme’ meselesini mistik (dini, inanç, tasavvuf vb.) boyutun haricinde kalan kapsamda sınırlı olduğunu düşünüyoruz. Bu temel değişkenler üzere şimdi, Tezer Özlü’nün çeşitli yazılarında ‘gitme’ bağlamında ele alabileceğimiz yazılarında Tezer Özlü’deki ‘gitme’ meselesini irdeleyelim.

2. TEZER ÖZLÜ, YABANCILAŞMA VE ‘GİTME’

Tezer Özlü, Leyla Erbil’e yazdığı mektubunda; “... vardığım çıkış yolu yalnız ve yalnız edebiyat. Sevdiğim kitapları yeniden okumak, sözcükler, dünyayı sözcüklere çevirerek algılamak.” (Erbil, 2015a: 33), derken ‘alabildiğine anlattığı iç dünyası’⁶nın odak noktası şüphesiz bir ömür boyunca duyduğu ‘yabancı oluş idraki’dir.

Tezer Özlü’nün, yabancı oluş serüveni ele aldığı şu cümle dikkate değerdir: “... Batı kültür ve eğitiminin yarattığı şoku... Taşradan İstanbul kentine gelip, burada küçük yaşta

⁵ Selim İleri’nin eserlerindeki ‘gitme’ meselesi için bkz, AKGÖĞ, Hasan. (2013). *Selim İleri’nin Hikâyelerinde İnsan*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul.

⁶ Ferit Edgü’nün şu cümleleri Tezer Özlü ve edebi şahsiyeti arasındaki bağı çok iyi anlatır: “Yazarlık gücünü yaşadıklarından alan, yaşadıkları için yazınsal dil yaratan, varoluşunu yazmaya, yazısını varoluşuna borçlu biri.” (Edgü ve Özlü, 2014:7)

Avusturya ve özellikle Alman kültürü ile karşılaşan bir Türk kızı ne olur?" (2015c: 177). Aşağıdaki satırlarda hem Özlü'nün yukarıdaki cümlesi ile bize ne ifade etmek istediği hem de Özlü'nün kendiliğindeki yabancılaşma algısının ne denli yerleşik bir durum olduğu karşımıza çıkar:

"Yaşamımın annemin ve babamın yaşamıyla bir ilintisi olmadığını düşünüyorum. Bir ana ve babadan olma değilim. Bir yaban otu gibi Anadolu yaylasında bittim. Doğumum bile bir kökünden kopma idi. Köklerimi hiç aramadım. İçerisinde severek yaşayabileceğim arka dünyalardan kopma köklerim olabilirdi. Annem ve babam gibi, tüm kentler, ülkeler, günler, geceler, her gökyüzü de yabancı kaldı bana. İnsanlara daha fazla yaklaştıkça bu saydıklarımın daha fazla uzaklaşıyorum. Gökyüzünden, onun ışıklarından, gün batımlarından, karanlıklardan ve bulutlardan, kendi çıktığım karanlığa ulaşıncaya kadar onlardan uzaklaşacağım... Evet, nereden geliyorum? Bana yabancı olan ana-babadan. Bana yabancılaşan bir ana dilden. Beni sevindiren ve ürküten bir doğadan. Acı çektiğim ve kaçmak istediğim bir ülkeden." (Özlü, 2015a: 44-45).

Yazarın soru işareti ile sonlandığı ama esasında soru olmayan ve yazarca cevabı besbelli olan bu cümlenin ve yukarıdaki satırların neticesi, Tanpınar'ın (2010: 177), Tanzimat'tan bu yana işaret ederek ortaya koyduğu 'dualite-ikilik' algısı, "Asıl ehemmiyetlisi, müesseselerde ve manevi insandaki ikilik..."tir.

Tezer Özlü'nün aldığı eğitim ve yaşadıklarıyla gelişen 'yabancılık'ı, 'maneviyattaki ikilik', en büyük meselesidir.⁷ Çünkü Necmi Sönmez'in (2015: 142), "Türkiye'de yaşamasına rağmen, kozmopolit ve Orta Avrupa merkezli bir kültür ikliminde gelişebilecek yaklaşım açısına, birey duyarlığına sahipti. Bence Tezer Özlü'nün "öbür yüzü" Türkiyeli olmasına rağmen Türkiye'nin toplumsal, kültürel yapısına uymayan kimliğinde, yabancılığında, aykırılığında yatmaktadır." cümlelerinde geçen yazarın 'öbür yüzü' olarak üzerinde durduğu nokta ve Sırma Köksal'ın (2015: 136), "Onun hakkında yapılan tanımlamaların birçoğuna katılmıyorum. Ne hüznü olduğu, ne de edebiyatımızın gamlı prensesi olduğuna." ifadeleriyle anlatmak istediği, vurguladığı nokta da kanaatimizce Tezer Özlü'nün 'aydın yabancılık'ıdır. Tezer Özlü'nün ailesine toplumuna hatta bütün bir dış dünyaya karşı hissettiği bir durum olarak yaşadığı yabancılık 'köksüzlük'⁸tür. "Yazar eski kuşağın yaşam tarzı, fikirleri, tavırları karşısında kendisini köksüz hissetmektedir." (Bağdatlı ve Vural 2016: 47), Nihayetinde, "Tezer Özlü, bu dünyanın içinde kendine bir yer, bir anlam, bir geçerlilik bulamamaktadır." (Bozok ve Akbaş 2016: 84).

Dolayısıyla Tezer Özlü'nün eserlerinde yabancılaşma eksenindeki meselelerin temelinde yatan çıkış noktası, yazarın kendiliğindeki bu 'aydın yabancılık'ıdır. Yazarın 'aydın' kimliği ile yaşadığı açmazına ve bu açmaz merkezinde gelişen meselelere bazı araştırmacılar da özellikle dikkat çekmiştir. Özgüven (2015a: 47), "Kendine acıyan Türk aydınının sesi;..."; Sönmez İşçi, (2016: 108), "...yani düşünen ve acı çeken aydınların ortak kaderi..." der.

⁷ Tezer Özlü (2015d: 10), bir yazısında "Beni etkileyen yaşadığım ülkenin ve batı ile bağların oluşturduğu ikilik'tir." der.

⁸ Fatih Özgüven (2015b: 82), Tezer Özlü'nün yabancılığını "Köksüzlük duygusu" olarak tanımlar.

Fethi Naci (2015: 40), ise Yaşamın Ucuna Yolculuk'a değinirken şu değerlendirmeyi yapar: "Tezer Özlü'nün kitabı, bir yanıyla, bir 'aydın kadın'ın toplumsal törelere başkaldır"ması.⁹

Yazarın başta ailesine¹⁰ ve doğduğu topraklara yabancılaşması Tezer Özlü'nün yaşamı sürecince yerleşik bir durumdur. Yabancılaşma nedeniyle içe kapanan, yazar anne karnına dönüş isteği duyar. "Kendi embriyonluğunu anımsayabilirsin, annenin karnında geçirdiğin ayları, orada kalıp gün ışığı görmek istemeyişini." (Özlü, 2015a: 48). Topluma yabancılaşma, kendine yabancılaşma, yalnızlık ve tüm bu açmazların nihayetinde gelişen hiçlik, karamsarlık, gitme ve intihar meseleleri Özlü'nün bütün bir yazın serüvenini kuşatır.

Bu noktada Özlü'nün yabancılaşma açmazının bir uzantısı olarak karşımıza çıkan 'gitme' meselesi, bir boyutuyla yabancılaşmanın bir 'sonuç'uyken aynı zamanda yabancılaşlan her şeye bilinçli bir tepki, 'eylem'dir. "KOPUKLUK. YAŞAMDAN, İNSANLARDAN, GEÇMİŞTEN KOPUKLUK. Gelecekle de hiçbir ilgisizlik. Nerede olacağımı, hangi kentte oturacağımı, nereye gideceğimi hiç bilmiyorum... gene bir kente gideceğim..." (Edgü ve Özlü, 2014: 66).

"Zaman zaman kendimi bağdaştırdığım dış dünya ile giderek zayıflıyor bağlantılarım. Kalkacak bir trene binerken, beni artık içinde bulunduğum ülke, gideceğim kent, ineceğim istasyon, bindiğim tren ve kompartımandaki insanlar pek ilgilendirmiyor. Yazı yazmak isteğinin dış dünyaya karşı bir tür savunma olduğunu daha bir algılıyorum." (Özlü, 2015a: 65).

Yabancılaşmanın 'toplumsal' ve 'bireysel' boyutuyla –topluma ve kendine yabancılaşma- odak olduğu eserlerde, tümüyle yabancılaşlan kopulan hayatın adeta arka planda bir fon olarak algılandığı 'birey'in kendiliğinde silikleştiği, değersizleştiği görülür. Şimdiki zamanın ve mekânın dâhilinde yaşanan hayatta, dikkate değer bulunmayan 'yaşam'da, yazar 'yazma eylemi'¹¹ ile hayata bağlanır.

Özlü'deki yabancılaşma açmazını anlamlandırma açısından yukarıda alıntıladığımız metinlerin yeterli nitelikleri taşıdığı kanaatindeyiz. Bu hususta üzerinde durduğumuz nokta 'gitme'nin yabancılaşma bağlamında gerçekleşen bir 'sonuç' ve 'eylem' olduğuna dikkat çekerek; gitme isteğinin, eyleminin kaynağına uzanmaktır.

Özlü'nün eserlerinde yabancılaşma bağlamında 'gitme' ile ilintili olarak pek çok cümle ile karşılaşırız. "Yaşamın Ucuna Yolculuk", eseri adı ve içeriği ile doğrudan 'gitme' temi üzerine kuruludur. Gitme'nin, yolculuk'un bir anlatım tekniği¹² -leitmotiv gibi- olarak yazarca zaman zaman kullanıldığını da düşünmek mümkündür. Ancak teknik olarak kullanılmasının haricinde yazarın kendiliğinde ve edebi tavrında 'gitme' kavramının derin bir arka

⁹ Özlü'nün (2015h: 44), bir aydın olarak muhalif bir kimlikte topluma sesini yükseltmesi duyarlık ve bilinçliğin göstergesidir. "Bugünün çağdaş dünyasında bilinçsiz bir kurtuluş yoktur."

¹⁰ Özlü, ailesi içinde duyduğu yabancılık hissine, toplumuna ve kendine yabancılaşmasına özellikle "Çocukluğun Soğuk Geceleri" eserinde değinir, bu 'açmaz'ın odağında döner. Bu bağlamda doğrudan 'yabancılaşma' kavramına da değinir; "Birkaç yılda yabancılaştığım İstanbul kentinin büyük boyutları içinde yalnızım" (Özlü 2013a: 44).

¹¹ "Yaşamla ve ölümlle hesaplaşmak için yazıyorum." (Özlü, 2015d: 11).

¹² Leyla Erbil, "Bir İntiharın İzinde Zaman" başlıklı yazısında Özlü'de Gitme'ye ilişkin, "Bu "GİTMEK" içinde pek çok anlamları barındırır da bir önemli yanıyla tekniktir."der, (2015b: 95).

planı olduğunu Özlü'nün bütün eserlerini okuduğumuzda algılarız. Öyle ki yabancılaşmanın odak olduğu eserlerde yabancılaşma bağlamında gelişen açmazlar içerisinde gitme ve intihar¹³ meseleleri aydın, sanatkar, yazar, birey, kadın Tezer Özlü'nün düşünsel dünyasını ve kendiliğini yoğun bir şekilde meşgul eder, eserlerine siner. “Bu günlerde bir süre Rimbaud okudum... “Bu dünyadan çık git de, nereye gidersen git!” diyor. Biliyorsun. Müthiş bir adam.” (Edgü ve Özlü, 2014: 84).

Gitme, Tezer Özlü'nün kendiliğinde ait olamamanın, kopuk olmanın bir uzantısı olarak yerleşik bir algıdır; “Ben zaten yeryüzünün neresini benimsedim ki?” (Erbil, 2015a: 52), “Ben bir ülkesi olmayan insanlardanım.” (Özlü, 2015a: 60), “Tramvaylar gidiyor. Karanlık durakta tramvayı bekliyorum. Bekleyemiyorum. Gidip geliyorum... Gidiyorum. Her gün gideceğim. Tren kalkarken çocukluğumu aldım.” (Özlü, 2015a: 16). ‘Gitme’; isteği, eylemi yazarın yaşam algısından ayrı değil, yaşam algısına eklenmiştir. Hayatının temel değişkenlerinden biridir, yurtdışında gidilen her mekânda da hissedilen bir durum olarak ‘gitme’yi Özlü'nün ifadeleri ile anlamlandırmak mümkün, “Zürich, 1985... Burada neyle yaşıyorum? Acıya dönüşen bir boşlukla. Yitirdiğim sevgilerle. Görmediğim bildiklerimle. Benim olmayan gündüz ve geceyle. Hiçbir kent bilmiyorum ki, ne gecesi ne gündüzü bu denli benden ayrı olsun.” (Özlü, 2015a: 55). “Kendimi genellikle yeryüzünün her yerinde sürgün sayıyorum. Ve hiçbir yerinde göçmen saymıyorum. Yazdıklarım göçmen yazını değil. Somut anlamda sürgün yazını da değil. Ben kendi kendimi her an, her yerde için için sürüyorum.” (Özlü, 2015g: 111).

Özlü, hem düşünsel hem de duygusal anlamda bütünleşemediği, ait olamadığı ve kendi tabiri ile ‘kopuk’ olduğu ülkesinden gitmek¹⁴ ister. Mekân ve zamanın haricine uzanmak arzusundadır. “Yaşamdan geç. Kentlerden geç. Sınırları aş. Gülüşlerden geç.” (Özlü, 2015a: 47).

Yukarıda Tezer Özlü'nün bazı eserleri ile sınırlandırdığımız eserlerden alıntıladığımız metinlerde görüldüğü üzere, yabancılaşmanın, yalnızlığın ‘birey’i kuşattığı zaman ve mekânda, ‘birey’ topluma ve kendine yabancılaşırken, dış dünyaya muhalif bir kimlikle yaklaşır, eleştirel bir bakış açısıyla özellikle kendi haricindeki dış dünyaya¹⁵ yaklaşır. Umut-suzluğun, karamsarlığın, hiçliğin temel bir duygu durumu olarak hissedilmesiyle ‘birey’ intiharı ve gitmeyi düşünür. İntihar, varlık meselesi ile birlikte eserlerde dikkate değer bir mesele olarak yer alır. İntiharın, geri planda kaldığı noktalarda ise Özlü’de ‘gitme’ hem bir

¹³ Özlü’de intihar meselesinin ne denli yer tuttuğunu şu cümleler en iyi şekilde ifade eder, “Zweig’in intiharı çocukluğumdan beri dikkatimi çekmiştir. Faşizm ve savaşı protesto etmek için insanın kendini öldürmesi, kanımca en büyük kahramanlıklardan biridir. İsterse o yazar, ölüm ve intihar tutkusunun ömür boyu birlikte taşımız olsun. Brezilya’da devlet cenaze töreni düzenler. Bakanlar, devlet başkanı ve tüm sanatçılar törene katılır. Kleist için yazdığı, kendisi için ne denli geçerli ‘...hiçbir ölüm onunki gibi ezgili, coşkulu değildir.’” (Özlü, 2015f: 36).

¹⁴ “Sabah görüştüğümüzde bir kez daha bu ülkeyi terk edeceğine yemin ediyor. Mücadeleyi sürdürme lafları ediyorum be, o ise “burası bizim yurdumuz değil ki, burası bizi öldürmek isteyenlerin yurdu!” diyerek sürekli yineliyor...” (Erbil, 2015a: 14).

¹⁵ Özlü’de dış dünyaya yönelen eleştirinin yanı sıra ‘özeleştirel’ bir tavırda zaman zaman ön plana çıkar. Yer Yüzüne Dayanabilmek İçindeki yazılarından biri, “Özeleştireliden Yoksunlukla Çağdaşlaşma Olanaksızdır...” ismini taşır, (Özlü, 2015e: 64).

kaçış, istek hem de bir eylem olarak Özlü'nün kendiliğine eklemiş bir mesele olarak yaşamı kuşatır.

3. TEZER ÖZLÜ'NÜN ESERLERİNDE 'GİTME'

Tezer Özlü, “Çocukluğun Soğuk Geceleri” (ÇSG) eserinde ailesi odağında yaşadığı yabancılaşma etrafında ‘ben’ini ele alır. Ailesine, yakın evresine ve dış dünyaya bakışı, yalnızlığı, iç âlemine kapanışı, muhalif bir kimlik edinişi ve intihar duygusu ardından eylemi daha eserin ilk sayfalarında karşımıza çıkar. Gitme isteğini bu atmosferde şöyle dile getirir. “Se-yahat eden, büyük kentlere gidip gelen bu insanlara özlemle bakıyorum. “Bir gün uzak dünyaları ben de taniyacağım,” diye geçiyor içimden.” (Özlü, 2013a: 8), “... Sisler Bulavarı'nı okuyorum. Bekleyen gemiler. Uzak limanların özlemi. Düşlenen erişilemeyen sevgililer.” (Özlü, 2013a: 11). Nihilizmin, intiharın ve gitme isteğinin kısacası Tezer Özlü'yü ‘kendi’si yapan tüm bu değişkenlerin ilk deneyimleri, düşünceleri ve eyleme dökülüşlerini gördüğümüz eserde gitme, aileye ve topluma yabancılaşan ‘ben’in inançsızlığa kaydığı, intiharı denediği ortamda dış dünyaya açılan bir çıkış, kaçış kapısıdır.

“Yaşamın Ucuna Yolculuk”ta (YUY) Özlü, dış dünya ile arasındaki mesafenin büyüdüğünü, topluma yabancılaşmasını vurgular, “Yaşlandıkça insanlarla aramızdaki uçurum büyüyor.” (Özlü, 2013c:9). Yazar, iç dünyasına kapanmış ve dış dünyayla iletişimini kesmiş, iletişimsizlik içinde bilinçli bir ‘eylem’ olan susuş halinde ve yalnızdır, mekân ve zamanın haricinde kendi ‘ben’indedir. “Sen kendi duvarlarının gerisine çekiliyorsun... Aynı dili konuşan iki kişi yok.” (Özlü, 2013c: 12). “... içimdeki her şeyi bağıriyorum. Susmamla.” (Özlü, 2013c: 16), “...kendi suskum.” (Özlü, 2013c: 50). Özlü, tümüyle yaşadığı mekânın ve zamanın dışında kendi âleminde. “Ben bütün bunların dışındayım.” (Özlü, 2013c: 58). Kendi ile meşguldür. İç dünyasının sınırlarında gezinir.

Yazar, bir yaz gecesi akşamı duvarda gördüğü film afişinden ‘gitme’yi algılar, “Tren raylarını severim. Bağımsızlığı, gidebilmeyi, kalmak zorunda olmamayı, uymak zorunda olmamayı anımsatır. Tren rayları bir tür bağımsızlıktır benim için.” (Özlü, 2013c: 19). Gidilen başka başka ülkelere varılan farklı şehirlere rağmen hep bir gitme isteği eylemi özgürlüğe doğru adım, bağımsızlık göstergesidir. Özlü, yaşamı boyunca gittiği kentlerde iç bunalımını dizginleyememiş, iç âleminde hep ‘gitme’ duygusunun verdiği ‘yolculuk’ hissiyle yaşamış ve yer değiştirmiştir. Yaşam, yabancılığın odağında nihilist bir perspektifte hep aynı grilikte intiharın her an duyumsandığı ve ‘gitme’nin her gidilen yeni yerde yeniden hayal edildiği gel-gitler yumağıdır, “Her an ve her yerde, daha önceleri ve şimdi ve hep sürekli bir yolculukta değil miyim. Böyle yaşamadım mı. Böyle yaşamıyor muyum. Böyle yaşamayacak mıyım.” (Özlü, 2013c: 35). Yazar, farklı şehirlere yaptığı yolculuklara değinirken ‘gitme’ arzusunun ve eyleminin kendi iç dünyasındaki açmazları dindirmedini vurgular. “Nasıl sa her gittiğin yerde kendin.” (Özlü, 2013c: 27). ‘YUY’da ‘gitme’ yerleşik bir yaşam algısıdır. Özlü, “Yaşamı, GİTMEK olarak algılıyorum... Ben hiçliğin sınırında.” (Özlü, 2013c: 53), “Her gidiş, her yolculuk, kendi “benimin” bilinmeyenine doğru, bilmek için bir iniştir.” (Özlü, 2013c: 79), der.

'Eski Bahçe –Eski Sevgi'de (EBES) ise çocukluğundan beri duyduğu gitme isteğine değinir, -"Uzun süredir gitmek istiyordum buralardan. Nereye? Herhangi bir yere. Burada hiç kıpırdamadan ölmek için." (Özlü, 2013b:13)- ve topluma yabancılığını -"Çevremde çocukluğumun geçtiği kentlerde, insanlarda bir tatsızlık, bir anlamsızlık var." (Özlü, 2013b:14)- irdeler. Gitme duygusu yabancı kaldığı toplumu ve ait olamadığı ülkesi haricindeki mekânlarda da baskındır, "... daha zengin görürüm İzmir'i. Severim de bu kenti. Ama hiçbir insanla bu kentte dostluk kuramadım, insanlar hep yabancı kaldı bana." (Özlü, 2013b: 53), "Hep bir yere yerleşmek istedim. Peki ama neden hep yollardayım? Yaşamım hep bir yerlerde dolanıp durma." (Özlü, 2013b: 92). Özlü, yabancılaştığı yalnız olduğu şimdiki zamanında 'mekânsız' aidiyet hissinden yoksun hep bir 'yolcu'dur. İntiharın zaman zaman duyulduğu hikâyelerde yazar, kendi yabancılaşma serüvenini, yolculuklarını bir bakıma hep bir gidiş halinde oluşunu sorgular. "Bir Kuzey ülkesi garına giren tren... Uçaklara, trenlere, otobüslere bu denli çok binmeli miydik? Her kentin gecesinin uzantısına doğru yaşayıp, her kentin sabahına uyanmalı mıydık?" (Özlü, 2013b: 99). Yaşamının ilk yılından başta ailesi içinde sevgisizliği duyan yabancılığını hisseden yalnız kalan umutsuzluğa, hiçliğe düşen intiharın eşinde dolaşan 'ben'in 'gitme' isteği, yaşanan zamana ve mekâna bir tepki iken aynı zamanda bilinçli bir kaçış ve çözüm olmadığı bilinen bir süreklilik arz eden eylem olarak aynı zamanda tüm bu yaşanan yaşam sürecinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar.

Yazarın aydın yabancılığı¹⁶, muhalif¹⁷ kimliğini dışa vurduğu, toplumla olan çatışmasını haykırdığı satırlarda Özlü, bütünüyle yabancı olduğu 'hayat'ta çıkmazın, açmazın içinde¹⁸.

"... hastalık hiçbir şeyi değiştirmedir

intihar etmek istedim iyi ettiler

delirdim gene iyi ettiler

artık yapılacak bir şey kalmadı" (Özlü, 2013b: 31)

"klinikte beni aralıksız uyuttular

Birtakım ilaçları seviyorum

¹⁶ Leyla Erbil, Tezer Özlü'nün bir aydın olarak toplumun moral değerlerine yabancılığına, yaşadığı sıkıntılara yer yer değinmiştir (2015a), "Buyurgan, yasakçı, ataerkil toplumun yatışmak bilmez gizli şiddeti (...) yurttaşların tümünü hasta etmiş, cehenneme çevirmiş yaşamı. Hele Tezer gibi kozmopolit kültür sahibi insanlarınkini." (s.13), "... kendinden yaşça ufak bir yabancı erkekle evlenmesine yetkililer bir türlü izin vermiyor! Engeller çıkarılıyor." (s.15), "Derdi kişiler değil, zihniyetlerdi." (s.18), "Televizyondan nefret ediyordu. Teknolojinin bir iblis olduğunu anlamıştı." (s.21).

¹⁷ Tezer Özlü için Feryal Sayılıgil, (2016: 23), "Yaşamı boyunca iktidarla derdi olan bir yazardır." der.

¹⁸ Tezer Özlü'nün (2013a), bir aydın olarak topluma yabancılığını ifade ettiği cümleler 'ÇSG' de yoğundur: "Karşı çıkmak istediğim evler, koltuklar, halılar, müzikler, öğretmenler var. Karşı çıkmak istediğim kurallar var. Bir haykırış! Küçük dünyanız sizin olsun." (s.12), "(Yıllar sonra sabah karanlığında küçücük ilkokul çocuklarının belleğimden silemediğim vatan şiiirlerini ezberleyerek, siyah giysiler içinde okula gittiklerini görünce... - Hiçbir yanlış değişmedi." (s.22), "Dünyanın bize yaşatılandan, öğretilenden daha başka olduğunu seziyorum." (s.25), "Öğrendiklerimi unutacağım. Okulun önünden bir daha hiç geçmeyeceğim. Çıkmaz sokağa ve öğretmen ana babaya da dönmeyeceğim." (s.30), "Gülümseyerek, kuzu gibi, elektroşoka yatmayı öğreneceğim. Kendimi kurtarmak istiyorsam." (s.37), "Oysa koşullandırılmış bir büyük kentliyim. Doğadan ayrılp, beton alanların, asfalt yolların kıyısındaki taş yapılara, apartmanlara döneceğim." (s.58-59).

Artık söyleyecek sözüm yok

Bunlar öğretildi bana

Bu sözler benim değil” (Özlü, 2013b: 34)

Tezer Özlü, bir aydın olarak yukarıdaki cümlelerini Kalanlar’da (2015a), adeta kendisi yorumlar: “İktidardaki egemen sınıf ve benim toplumumdaki düzen her gün sayısız kez benim ve benim gibileri vazgeçmeye ve bizi kendi gibi olmaya zorladı. Ben bir kezinde aklımı yitirdim, ama kendimi yeniden kendi elime geçirdiğimde, daha da zor yenilebilir durumdayım.” (s. 31), “Senin düşüncelerini değiştirip kendilerinininkine nasıl olsa uyduramayacaklar.” (s. 46), “Çocukluğumuz üzerine kâbus gibi çöken eski kuşaklar, bilinçli yıllarımızı elimizden almayı başaramayacak.” (s.59).

Sönmez İşçi’ye göre (2016:113), Tezer Özlü’nün yaşadıkları bir aydının ödediği bedeldir: “Yaşadığı ontolojik ve sosyolojik yabancılaşmanın, sonsuz huzursuzluğun bedeli derin depresyonlar, hayattan tamamen geri çekilme, akıl hastanelerinde yaşanan korkunç geceler, gündüzlerdir. Bu bedeli gayet iyi bilir.”

Özlü, sol eksenli düşünen devrim hayali kuran çevresinin de yabancı kaldıkları muhalif oldukları bir mekândan ‘gitme’yi tercih ettiğini vurgular, “Her şeyi bırakıp gittiler.” (Özlü, 2013b: 99), “Gittiler. Her şeyi bıraktılar.” (Özlü, 2013b: 101). Bilinçlilikten beslenen bu gitme arzusu yaşanan yabancılaşmanın, yalnızlığın bir uzantısı olarak kaçıştır.

Özlü, bütün yaşamı boyunca sol eksenli bir düşünce dünyasına sahip olmasına ve eserlerine bu yaklaşımını aksettirmesine karşın sol cenahın mücadelesi içinde aktif bir rol almadığının bir nevi bunun da dışında durduğunu ‘ÇSG’de dile getirir. “(Ne 12 Mart döneminde, ne öncesi ne sonrası devrimci mücadele içinde kendime bir yer vermiş değilim...)” (Özlü, 2013a: 52).

Mehmet Narlı, Özlü’nün bilinçlilik durumu olarak “devrimcilik”in öne çıktığını ifade ederken Özlü’nün “derin siyasal bir bilinç durumu”na geçmediğini vurgular, (2016: 14-17). Bozok ve Akbaş (2016: 78), ise şöyle yorumlar: “Yazdıklarında küçük burjuva aile yaşantısına, bir “öğrenme merkezi” olarak işleyen tüm yaşama dil çıkaran Özlü, yine de toplumsal sorunlara çözümler getiren bir aydın olarak başlamaz hiçbir cümlesine. Kendi deneyimlediğidir anlattığı...”

Selim İleri, Yağmur Akşamları eserinde ‘Son Sayı’daki satırlarda yabancılaşmanın, yalnızlığın açmazın dolanan Özlü’nün yaşamının ‘öz’ünü vurgular. “Büyükbabasının karşısında oturan kız çocuğu, büyümüş, hayatını sokağa, başkalarına ezildiğine inandığı insanlara savurmuş, felsefe okumuş, içmiş içmiş, yıkılıp kalmış, alkol tedavisi görmüş, güzel uzun saçları ağarmış, kalbi hep ağrımıştı. Arkadaşımdı o benim. Ben hâlâ içiyorum.(...)Niye nereden aklıma geliyordu Tezer Özlü, bin dokuz yüz yetmişler.” (2012: 16).

Kısa bir senaryo olan yabancılaşmanın, yalnızlığın başat açmazlar olarak işlendiği “Zaman Dışı Yaşam”da (ZDY), ‘Kadın’ın gitme isteği yukarıda incelediğimiz diğer Özlü eserlerinden farklılık göstermez.

“Belbo treninde kadın. Bu trenler 1950’lerin eski vagonları...”

Kamera mezarlık duvarlarını trenin gidişindeki gibi gösterir...

Dış ses: Kadın: Benim en büyük mutluluğum her şeyden kaçmak. Her şeyden. .. Her hilal aydan, her ülkeden. Her sınırdan...

Tren gider.” (Özlü, 2015b: 44).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tezer Özlü, gerek hayat hikâyesi gerekse edebi şahsiyeti ve eserlerinde işlediği temalar itibarıyla Türk edebiyatında kendine has bir yer edinmiştir. Yayımladığı eserlerinde, ölümünün ardından Özlü'ye atfen yayımlanan eserlerde ve yazılan ‘yazı’larda Tezer Özlü'nün edebi yaşamına ilişkin birkaç temel değerlendirmenin ön plana çıktığı düşünülebilir. Bunlardan ilki yazarın; öz yaşam öyküsel bir edebi eğilim gösterdiği, ikinci olarak ‘yabancılaşma’ meselesinin odakta olduğu eserleri ve üçüncüsü ise ‘muhalif bir kimlik¹⁹’e sahip oluşudur.

Bu üç temel değişkenlerden ilki olan Özlü'nün hayat hikâyesini eserlerine sindirishi ve eserlerinde işlediği temlere eklemleyishi yazarın edebi şahsiyetinin en temel değişkenidir. Çocukluğundan ölümüne uzanan bir yaşam boyunca kendiliğinde duyduğu ‘yabancılaşma’ başta olmak üzere yalnızlık, umutsuzluk-umut, sevgisizlik-aşk, nihilizm, kent/kentleşme, iletişimsizlik/susku, intihar, ölüm, gitme din ve muhalif kimlik/eleştiri ‘mesele’lerini eserlerinde ele almıştır.

Tezer Özlü, yukarıda incelediğimiz kadarıyla görüldüğü üzere edebi şahsiyetini, yaşadığı zaman dilimini ‘kritik’ bir tavırla ele alan ‘muhalif bir kimlik’e sahip yazardır. Modern dünyayı, kendi algıladığı bir gerçeklik dâhilinde eleştirmiştir. Özlü'nün yaşam hikâyesini taşıdığı eserleri, şüphesiz yaşam öyküsünden çok daha derine inen bir arka plana sahiptir ve bu derinlik doğrultusunda şüphesiz, okuyucuya bir ‘ileti’ vermektedir.

Topluma ve kendine yabancılaşan ‘birey’ kentte; yalnızlık, umutsuzluk, iletişimsizlik, sevgisizlik ve hiçlik duygusu içinde yaşamaktadır. Birey, bu açmazlar karşısında intiharı kurar ve gitmeyi düşünür. Bu noktada şu hususun altını çizmek gerekir, şüphesiz Tezer Özlü'deki yabancılaşmanın boyutu aydın yabancılaşması mahiyetindedir. Bu bağlamda, intihar ve gitme meseleleri Özlü'nün eserlerinde önemli bir yere sahiptir. İntihar ve gitme, modern yaşama yabancılaşan bireyin yaşadıklarının bir ‘neticesi’ iken aynı zamanda ‘birey’in modern dünyaya karşı bilinçli bir ‘eylemi’, tepkisidir.

¹⁹ Soyşekerci (2015: 156), Özlü'nün muhalif yönünü şu cümlelerle tarif eder: “... insan yaşamını hapisaneyeye çeviren gelenek, dogma, tabu, kural, sınır, dayatma... ne varsa gözden geçiren; kalıpları kıran, yerleşik değerleri sorgulayan, yeni değerler arayan özgün ve özgür bir yazardır.”

KAYNAKÇA

- Akbal, O. (2015). Tezer'in Ölümüne Yolculuğu, *Tezer Özlü'ye Armağan* (3. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- Ankay, N. (2009). "Tezer Özlü'nün Eserlerinde Otobiyografik Anlatım". *Turkish Studies*. 4(8).
- Ayvazoğlu, B. (2016). *Ömrüm Benim Bir Ateşti*. Kapı: İstanbul.
- Bağdatlı, N. & Vural, B. (2016). Tezer Özlü: Yaşamın ve Kuşakların Ucunda, "*Gülebilir miyiz Dersin?*" (*Tezer Özlü Kitabı*). (Der: Feryal Saylıgil, Beyhan Uygun Aytemiz). İletişim: İstanbul.
- Bezirci, A. (2013). *İkinci Yeni Olayı*, Evrensel Basım Yayın: İstanbul.
- Bozok, N. & Akbaş, M. (2016). Çocukluğun Soğuk Gecelerini Soğutan Bugünde Sesini Arayan Bir Kadın: Tezer Özlü, "*Gülebilir miyiz Dersin?*" (*Tezer Özlü Kitabı*). (Der: Feryal Saylıgil, Beyhan Uygun Aytemiz). İletişim: İstanbul.
- Cebeci, O. (2009). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İthaki: İstanbul.
- Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben İdraki. *Dîvân*, 1(3).
- Edgü, F. & Özlü, T. (2014). *Her Şeyin Sonundayım* (5. bs.). (Burak Fidan Haz.). SEL: İstanbul.
- Erbil, L. (2015a). *Tezer Özlü'den Leyla Erbil'e Mektuplar* (7. Bs.). YKY: İstanbul.
- (2015b). Bir İntiharın İçinde Zaman, *Tezer Özlü'ye Armağan* (3. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- Gasset, O. Y. (2011). *İnsan ve "Herkes"*. (Neyire Gül Işık Çev.). Metis: İstanbul.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik*. (Ümit Tatlıcan Çev.). Say Yayınları: İstanbul.
- Gökmen, A. (2001). Bir Ruh Çözümsel Okuma: Tezer Özlü'nün İçsel Dünyasına Öyküleriyle Yaklaşım. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5).
- Jeanniere, A. (2011). Modernite Nedir?, (Çev. Nilgün Tural), *Modernite versus Postmodernite*. (Mehmet Küçük Haz.). Say Yayınları: İstanbul.
- İleri, S. (2011). *Yağmur Akşamları*. Everest: İstanbul.
- Köksal, S. (2015). Duyulmak İçin Bağırın Biri, *Tezer Özlü'ye Armağan* (3. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- Kuçuradi, İ. (2009). *Nietzsche ve İnsan*. Türkiye Felsefe Kurumu: Ankara.
- Naci, F. (2015). Eleştiri Günlüğü. *Tezer Özlü'ye Armağan* (3. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- Narlı, M. (2016). *Öykü Burcu*. İz Yayıncılık: İstanbul.
- Özel, İ. (2014). *Şiir Okuma Kılavuzu*. TİYO: İstanbul.
- Özgülven, F. (2015a). Güzel ve Başına Buyruk Bir Yazı: Yaşamın Ucuna Yolculuk, *Tezer Özlü'ye Armağan* (3. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- (2015b). "Her Kentte Yabancı Bir Yazar", *Tezer Özlü'ye Armağan* (3. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.

- Özlü, T. (2013a). *Çocukluğun Soğuk Geceleri* (21. bs.). YKY: İstanbul.
- (2013b). *Eski Bahçe-Eski Sevgi* (15. bs.). YKY: İstanbul.
- (2013c). *Yaşamın Ucuna Yolculuk* (20. bs.). YKY: İstanbul.
- (2015a). *Kalanlar* (16. bs.). YKY: İstanbul.
- (2015b). *Zaman Dışı Yaşam* (11. bs.). (Sezer Duru Çev.). YKY: İstanbul.
- (2015c). Çocukluğun Soğuk Geceleri Üzerine Söylemek İstediklerim, *Tezer Özlü'ye Armağan* (3. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- (2015d). Yaşamla ve Ölümle Hesaplaşmak İçin Yazıyorum., *Yer Yüzüne Dayanabilmek İçin* (4. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- (2015e). Özeleştiriden Yoksunlukla Çağdaşlaşma Olanaksızdır..., *Yer Yüzüne Dayanabilmek İçin* (4. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- (2015f). 100. Doğum Yılında En Çok Ölümü ile Dikkati Çeken Bir Yazar: Stefan Zweig, *Yer Yüzüne Dayanabilmek İçin* (4. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- (2015g). Akıntıya Karşı, *Yer Yüzüne Dayanabilmek İçin* (4. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- (2015h). Kadınlarımız, *Yer Yüzüne Dayanabilmek İçin* (4. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- Paz, O. (2011). Şiir ve Modernite, (Nilgün Tatal Çev.). *Modernite versus Postmodernite*. (Mehmet Küçük Haz.). Say Yayınları: İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (2010). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. YKY: İstanbul.
- Saylıgil, F. (2016). Akılla Çılgınlık Arasında Bir Yazar: Tezer Özlü, “*Gülebilir miyiz Dersin?*” (*Tezer Özlü Kitabı*). (Der: Feryal Saylıgil, Beyhan Uygun Aytemiz). İletişim: İstanbul.
- Sezer, S. (2015). Tezer Özlü'nün Dünyası, *Tezer Özlü'ye Armağan* (3. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- Soyşekerci, H. (2015). Yeryüzüne Dayanabilmek İçin Edebiyat, *Tezer Özlü'ye Armağan* (3. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- Sönmez, N. (2015). (Başlıksız), *Tezer Özlü'ye Armağan* (3. bs.). (Sezer Duru Haz.). YKY: İstanbul.
- Sönmez İşçi, G. (2016). “Kendileri ile Hesaplaşan Kaygılı Kadınlar: Tezer Özlü ve Sylvia Plath”, “*Gülebilir miyiz Dersin?*” (*Tezer Özlü Kitabı*). (Der: Feryal Saylıgil, Beyhan Uygun Aytemiz). İletişim: İstanbul.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. (Tuncay Birkan Çev.). Metis: İstanbul.
- Şaylan, G. (2009). *Postmodernizm*. İmge Kitabevi: Ankara

YAZARLARA BİLGİ VE YAZIM KURALLARI

Yazarlara Bilgi;

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin amacı, bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları titizlikle değerlendirerek, düzenli aralıklarla yayımlanan ve sosyal bilimler alanında tercih edilen öncelikli dergiler arasında yer almaktır.

Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan Dergi; İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Ekonometri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatı, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Felsefe ve Din Bilimleri, Temel İslam Bilimleri, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları vb. sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaları kapsamaktadır.

Yayınlanmak üzere yazarlarca gönderilen çalışmalar, yazarların ORCID numaraları ile birlikte DergiPark sistemi üzerinden dergiye iletilir ve tüm yazışmalar yine bu sistem üzerinden yürütülür. Editörler, dergiye gönderilen çalışmaları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Ayrıca yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların intihal programları yardımıyla benzerlik oranları tespit edilir ve Dergi Yayın Kurulu'nun belirlemiş olduğu oranın üzerinde benzerlik taşıyan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz. Bir çalışmanın dergide yayımlanabilmesi için iki hakem tarafından olumlu görüş bildirilmiş olması gerekir. Hakemlerden birinin olumlu diğerinin olumsuz görüş bildirmesi durumunda editör tarafından üçüncü bir hakemin değerlendirmesine başvurulur.

Bu derginin hiçbir bölümü yazılı ön izin olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilmez ve dağıtılamaz. Derginin her hakkı saklıdır.

Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Karadeniz Teknik Üniversitesi veya Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün görüşlerini yansıtmaz.

Dergimiz; EBSCO, ASOS, TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (TR Dizin) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Yazım Kuralları;

1. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlanmış olmalı ve daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
2. Yazılarda metnin başında Türkçe özet ve altında İngilizce başlık ve özet verilmelidir. Özler **9 punto** ile yazılmış ve **200 kelimeyi** aşmayacak şekilde olmalıdır. "ÖZ" başlığı ortalanarak bold yazılmalıdır. Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda yabancı dildeki özetin altında Türkçe özet yer almalıdır. Özün altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet "anahtar kelime" (**Keywords**) bulunmalıdır. Özde denklem, atf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.

3. Yazılar, MS Word 97 veya üzeri sürümlerde **A4 kâğıdı** boyutunda, “**Times New Roman**” yazı stili, **tek satır** aralığı ve **(11) punto** ile; dipnotlar, tablo ve şekiller ise başlıkları da dâhil olmak üzere **(9) punto** yazılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi **0,7 cm** olmalıdır. Paragraflarda sağ ve sol girintiler **0 cm**, önce ve sonraki aralık ise **6 nk** olmalıdır.
4. Yazıların ana başlığı ortada olacak şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Yazarın adı başlığın sağ alt kenarına konulmalı; yazar birden fazla ise, adları alt alta yazılmalıdır. Yazar(lar)ın akademik ünvanı, bağlı olduğu kurumu ve e-posta adresi dipnot şeklinde ilk sayfada yer almalıdır. İlk sayfada ayrıca, dipnot olarak çalışmayı destekleyen kuruluşlar vb. de belirtilebilir.
5. Yazı, çizim veya grafiklerin yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir. Yazılarda sayfa kenar boşlukları şu şekilde olmalıdır:
Üst: 6 cm
Alt: 5 cm
Sağ ve Sol: 3,5 cm
6. Yazılar, şekil ve tablolar dâhil **25 sayfayı geçmemelidir**.
7. Yazılardaki resim, şekil ve grafikler “Şekil” adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayar ortamında çizilmelidir. Tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ise altında her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yer almalıdır. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.
8. Yazılarda sayfa numarası eklenmemelidir.
9. Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. “**GİRİŞ**”, “**SONUÇ ve DEĞERLENDİRME**” ve “**KAYNAKÇA**” başlıklarına **numara verilmemeli** ve paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır. Yazıda yer alan birinci derece alt başlıklar **1,2, 3, ...** gibi Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı, tamamen büyük koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. İkinci derece alt başlıklar **1.1, 1.2, 1.3 ...** gibi sınıflandırılmalıdır. Bu başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. Üçüncü derece alt başlıklar **1.1.1., 1.1.2. , 1.1.3, ...** gibi rakamlarla sınıflandırılmalıdır. Bu tür başlıklar da her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır. Madde ve işaretlemeler de yine 1,2,3,4.... Şeklinde numerik ve paragraf ile aynı hizada yazılmalıdır.
10. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez arasında veya dipnotlarla yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almaktadır. (Şahin, 2010: 200). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde “vd” kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır.

Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır.

11. Metin içerisinde atıfta bulunulan kaynaklar, eğer varsa notlardan sonra ayrı bir sayfada “**KAYNAKÇA**” başlığı altında alfabetik sıraya göre verilmelidir. Kaynakça başlığı paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle bold yazılmalıdır.

“Kaynakça” bölümü, APA (American Psychological Association) kurallarına uygun olacak şekilde aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi ve alfabetik sırayla yazılır:

Kitaplar:

Altuğ, O. (1999). *Banka İşlemleri ve Muhasebesi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Dergiler:

Epstein, M. & Freedman, M. (1994). Social Disclosure and the Individual Investor, *Accounting, Auditing, and Accountability Journal*, 7(4), 52-63.

12. Yukarıdaki formatta olmayan çalışmalar içerik açısından değerlendirilmeye alınmayacak ve editör tarafından yazarına iade edilecektir.

